

JÉ LEN KÖR

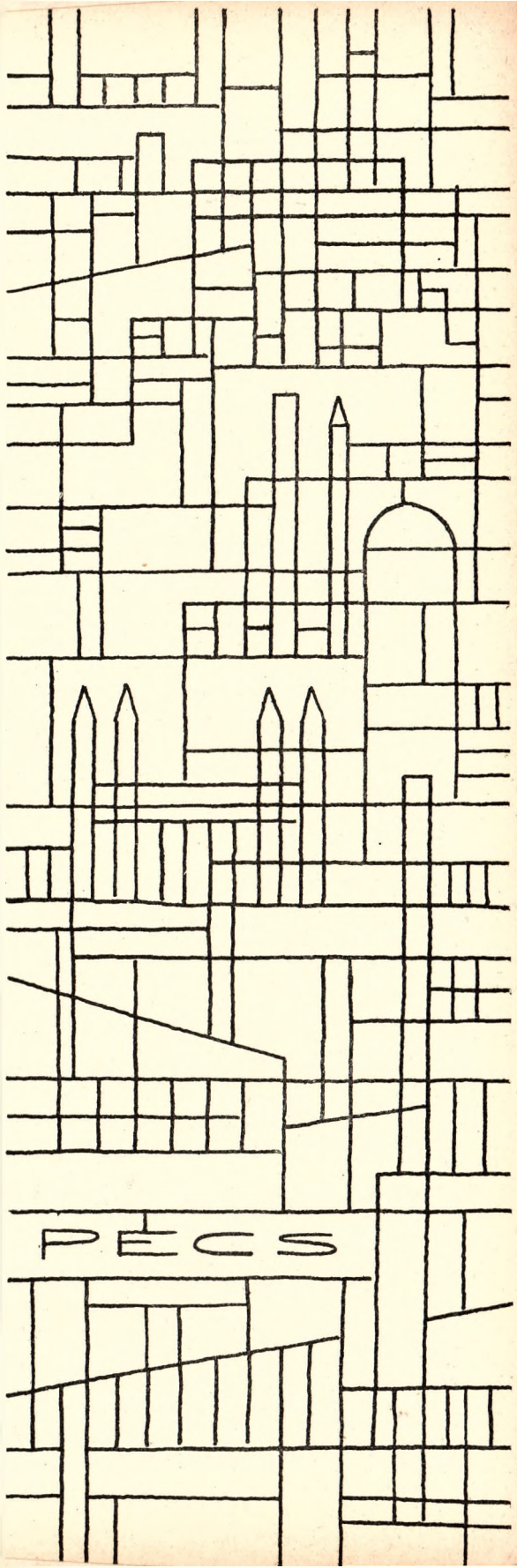
IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
1964 · 1

Számunk szerzői:

BALOGH ELEMÉR
BELLYEI LÁSZLÓ
BERTHA BULCSU
BERTÓK LÁSZLÓ
BODOSI GYÖRGY
CSÁNYI LÁSZLÓ
CSORBA GYŐZŐ
FARKAS LÁSZLÓ
GÁLL ISTVÁN
GARAI GÁBOR
GRANASZTÓI PÁL
GYENIS JÓZSEF
GYEVI KÁROLY
HARCOS OTTÓ
HÁRS ERNŐ
HUNYADY JÓZSEF
IGAZ SÁNDOR
KAMPIS PÉTER
KARDOS TIBOR
KOPÁNYI GYÖRGY
LUKÁCS MIKLÓS
MAKAY IDA
NÁDASS JÓZSEF
PÁKOLITZ ISTVÁN
PÁL JÓZSEF
SARKADINÉ HÁRS ÉVA
SZÁSZ ISTVÁN
SZINNYEI JÚLIA
TAKÁTS GYULA
TATAY SÁNDOR
TILLAI AURÉL
TÜSKÉS TIBOR
VARGA LAJOS
VÁRADY SZABOLCS
VÁRKONYI NAGY BÉLA
VÉGH FERENC
VERESS ENDRE

Rajzok:

BORSOS MIKLÓS
MARTYN FERENC
OROSZ JÁNOS
SIMON BÉLA
SOMOS MIKLÓS

PECS

JEL- LEN- KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VII. évfolyam I. szám

1964. január

TARTALOM

TÜSKÉS TIBOR: Vallomás a városról - - - - -	3
CSORBA GYŐZŐ versei - - - - -	5
KOPÁNYI GYÖRGY: Hallucinációk (vers) - - - - -	6
BERTHA BULCSÚ: Szomjanhaltak a szilvafák (novella) - - - - -	7
PÁKOLITZ ISTVÁN: Évgyűrűk (vers) - - - - -	12
BERTÓK LÁSZLÓ versei - - - - -	14
GRANASZTÓI PÁL: A régi Pécs és az új - - - - -	16
PÁL JÓZSEF versei - - - - -	24
BALOGH ELEMÉR versei - - - - -	25
MAKAY IDA versei - - - - -	26
KAMPIS PÉTER: Babarci, a tehén (novella) - - - - -	27
LUKÁCS MIKLÓS: Munkásvonat (vers) - - - - -	30
GARAI GÁBOR versei - - - - -	31
BODOSI GYÖRGY versei - - - - -	32
HÁRS ERNŐ: Tihany, Szabó Lőrinc-villa (vers) - - - - -	
Táj és történelem (Csányi László, Gáll István, Hunyady József, Kalász Márton, Kardos Tibor, Kopányi György, Szinnyei Júlia, Takáts Gyula, Tatay Sándor)	33
VÁRKONYI NAGY BÉLA: Születésnap téma, variációkkal (vers) - - - - -	49
VÁRADY SZABOLCS: Szamárfül (vers) - - - - -	50
VARGA LAJOS: Még mindig (vers) - - - - -	50
GYENIS JÓZSEF: Lázadás (novella) - - - - -	51
Kritikák után - - - - -	56

HORIZONT

GYEVI KÁROLY: Komlói jegyzetek - - - - -	57
--	----

HAGYOMÁNY

IGAZ SÁNDOR: Megemlékezés a százéves dr. Doktor Sándorról - - - - -	62
---	----

MŰVÉSZET

<i>SARKADINÉ HÁRS ÉVA</i> : Martyn Ferenc kísérőrajzai a „Bovaryné”-hoz - - - - -	70
<i>VERESS ENDRE</i> : A pécsi operajáték - - - - -	71

VITA

<i>TILLAI AURÉL</i> : Művész és közönsége századunk végén - - - - -	75
<i>SZÁSZ ISTVÁN</i> : Egy oktalan kétségbeeséshez - - - - -	78

JEGYZET

<i>NÁDASS JÓZSEF</i> : Gondolatok a teraszon - - - - -	85
--	----

SZÉLJEGYZET

A bábművészetről (-t-)	88
Babits Mihály emlékezete (-s)	89
A nép és művészete (t. t.)	90
A Jelenkor pályázatának eredménye	91

SZEMLE

<i>FARKAS LÁSZLÓ</i> : Szántó Tibor: Végjáték - - - - -	92
<i>HARCOS OTTÓ</i> : A Dunántúli Tudományos Intézet évkönyve - - - - -	93
<i>BELLYEI LÁSZLÓ</i> : Dobossy László: Hasek - - - - -	94
<i>VÉGH FERENC</i> : Bethlen Kata önéletírása - - - - -	95

RAJZOK

<i>BORSOS MIKLÓS</i> plakettja - - - - -	69
<i>MARTYN FERENC</i> illusztrációi (műmelléklet) - - - - -	
<i>OROSZ JÁNOS</i> - - - - -	23, 26, 55, 96
<i>SIMON BÉLA</i> - - - - -	61
<i>SOMOS MIKLÓS</i> - - - - -	48

Szerkeszti:
TÜSKÉS TIBOR
főszerkesztő

BERTHA BULCSU, CSORBA GYÓZÓ, LAZÁR ERVIN, PAKOLITZ ISTVÁN

Jelenkor. A Baranya megyei Tanács lapja. Megjelenik havonta

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók: 24. Telefon: 13-05.

Szerkesztőségi órák: kedden és csütörtökön 18-19 óráig.

Kéziratot nem örzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó Vállalat Pécs, Hunyadi János u. 11.
Telefon 15-32 50-00. — Egyes szám ára 6,— Ft. Évi előfizetés díja 72,— Ft.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta
Központi Hirlapirodánál (Budapest, V. József nádor tér 1.) Egyéni előfizetési
csekk számla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekk számla: 61 066, vagy
átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

Felelős kiadó: Braun Károly

64-9594 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

VALLOMÁS A VÁROSÓL

A pesti márciusi forradalom eseményeinek híre kerek három napi késéssel jutott Pécsre: 1848. március 18-án kelt az a városi közgyűlési jegyzőkönyv, amelyben a város vezetői elhatározzák, hogy a „12 pontok megvitatására és azok feletti intézkedésre” másnap gyűlést hívnak egybe. Ma ugyanazon az úton, amelyen a hír érkezett, a Dunán, Mohácson át, a kényelmes szárnyashajó potom négy óra alatt röpti a látogató idegent. A vonat, megkerülve a Mecsek hatalmas tömbjét, három óra alatt teszi meg az utat a fővárosból. A személyautó még ennél is rövidebb idő alatt. S ha valaki nagyon szűkében van az időnek s bővíteni a pénznek, a repülőgépet is választhatja: akkor harminc perc alatt ér a szép mecsekaljai városba.

Vasút, hajó-, autó- és repülő-út hajszálcsovei kötik az országhoz a várost, ezeken érkeznek ide az idegenek, s ezeken indulnak el innét naponta azok, akiknek a fővárosban akad dolguk. Maga a város azonban délre néz, hátát a Mecsek oldalának vetette, s a panoráma, amely a szemlélő előtt kitérül, ha a hegyről lenéz a városra, olyan, mintha meredek tengerparton állna. Alatta a hegyre kapaszkodó, ziháló, szűk utcák; lépcsőzetesen emelkedő, egymáshoz ragasztott, függőkeres házak. Nappal a piros cseréptetők mint a korallszigetek csillognak, s éjszaka a lámpák fehér pontjai mintha tengerfenékről világítanak. A város, mint egy folytonosan hízó, növekvő óriás terül el a hegy alatt kelet-nyugati irányban. Keleten a meszesi bányász-sor, nyugaton, a hajdani repülőtér helyén Új-Mecsekalja modern lakóházai épülnek. A régi, zörgő, sárga villamosok a kocsisínpadon alusznak, helyettük fürge autóbuszok, kis kék és piros bogarak futkosnak. Ezeket, mint tapogatóit nyújtja egyre messzebb a város.

Tíz éve élek falai között. A „benszüllötteket”, a régi, tőzgyökeres pécsi családokat úgy hívják: „tüke”. A honos pécsi polgárhoz az illett, hogy a Makár oldalán, vagy a gyűkési dombokon, vagy a Daindolokban kis szőlője, présháza legyen. S ahogy a szőlő nem szívleli az átültetést, a honos pécsi családok fiaihoz is az illett, hogy ne szakadjanak el a várostól. Az altiszt vagy kiskereskedő tanárrá, orvosná nőtt gyereke sietett mielőbb gyökeret eresztetni a honi talajban. Én hozzájuk képest idegen, „bevandorolt” vagyok. S ugyancsak „idegen” az a másik hatvanezer ember, akikkel megkét-szereződött Pécs lakossága az elmúlt tizenöt évben. Mégis, nagyon szívünkhez nőtt ez a város, s talán értékeit, szépségét is jobban sikerült meglátni, mint annak, aki bele-születik s természetesnek veszi ezt a környezetet.

Talán nincs még egy hely Magyarországon – Budán kívül –, ahol negyed óra alatt a város legforgalmasabb központjából a legnagyobb nyugalmat és pihenést jelentő természetbe ér az ember. A Széchenyi térről induló szerpentin út pár perc alatt a város fölött húzódó erdőbe visz, ahol üdülők és turista-házak állnak, nyáron állatkert, vidámpark, kisvasút, télen sípálya vár. A város távolabbi környéke is tele van kirándulóhelyekkel: Sikonda, Harkány, Siklós, Abaliget, Mecseknádasd – alig fél, egy óra alatt elérhető. Mondják, a Misina tetőn mérik az országban a legtöbb napsütéses órát, s itt a legmagasabb a napi középhőmérséklet. A nappal áttüzsedett mészkőhegy éjszaka is sugározza a meleget. S ha a tavaszi záporokkal lehulló eső felhőszakadással is duzzad, mire a városba ér, ezek a záporok hamar elvonulnak, s mindig tisztára mossák a várost.

Talán nincs még egy város Magyarországon, amelynek történelmében a múlt és a jelen annyira szorosan és harmonikusan illeszkedne egymásba, mint itt. Szinte jelképes lehetne ennek az állandó újjászülítésnek az a Kulich Gyula utcai ház, amely mint fecskékészek tapad a régi, több száz éves várfalhoz: úgy takarította meg a hátsó tűzfalat az építető, hogy házát a régi várfalhoz ragasztotta. Van, aki kétezer, de van, aki hatezer évre teszi azt az időt, amióta folytonos, megszakítás nélküli élet zajlott ezen a helyen. Ha egy új háznak fundamentumot ásnak, az alapozásnál római kori sírra bukkanak. Ha egy régi ház fala megreped, kiderül, hogy a ház alatt több emelet mélységben török kori pincerendszer húzódik. Valahol leverik a vakolatot, s reneszánsz időből való, nő-

vényindákkal, virágokkal átszótt, madarakkal díszített falfestmény kerül elő. S ezek az emlékek most ott láthatók a pécsi múzeumokban, a látogatók előtt megnyitott, műemlék értékű házakban. S milyen különös játéka az időnek, hogy amíg ezek az emlékek láthatatlanok voltak, a földben, a több réteg mész alatt megőrizték épségüket és szépségüket, de most, amikor napfényre (és nedvességre!) kerülnek, porladni kezdenek, elvesztik fényüket, s múzeológusok, képzett restaurátorok injekciói sem tudják meggyógyítani.

Szinte naponta változik a város arca. Amíg a belvárosban konzerválják s visszafratallítják a régi házakat, apró barokk paloták, klasszicista épületek öltének új ruhát, addig a tervezőmérnökök rajzai nyomán a peremterületeken modern vonalú, nagy, színes falfelületekből összerakott házak épülnek, gyárak emelkednek. A város fölé az erőmű kettős kéménye tereget füstszáslót; a kesztyűgyár, a bőrgyár, a gépgyár termékei külföldre is elviszik a város hírét; a bányák szemet és nemes érceket adnak. Itt a történelem a falakban van, s itt az újonnan rakott falakból naponta épül az új történelem.

Pécs nemcsak a természet és a történelem, de a kultúra és az ember egyik legharmonikusabb városa. Itt még a török sem pusztított annyit, mint másutt, sőt dzsámit, minaretet, fürdőt épített. A második világháború szenvedése is szerencsésen elkerülte. Maga a település is úgy fekszik a hegy lábánál, hogy szinte védhetetlen, de lakosai sem harcos természetűek. Mondják, volt idő, amikor a Mindenszentek templomát három felekezett használta egyszerre. S a Skaricza Máté és Válaszúti György között itt lefolyt hitvita, az úgynevezett Pécsi Disputa sem végződött emberhalállal, mint ezidőben másutt annyiszor a véleménykülönbség. A humanista költő, Janus Pannonius nevét iskola, múzeum és utca viseli. De mintha felvilágosult, békességet óhajító szelleme is itt járna. Pécsen még a temető nevének is köze van az irodalomhoz: Akí itt meghal, azt „kiviszik a Surányiba”. (Surányi Miklós írónak az édesapja volt hajdan a pécsi köztemető gondnoka. A temető róla kapta a nevét.)

Az átutazó idegen, ha csak órákat, napokat tölt is a városban, szinte mind megérszi Pécsnek kultúrát fakasztó, műveltséget ápoló szerepét. Juhász Gyula – akárcsak egy 16. századi latin nyelvű ének – „magyar Athén”-nek nevezte a várost. Németh László Raguzához hasonlította. Móricz Zsigmond „csodálatos hely”-nek tartotta, s azt mondta, Budapest után Magyarország legszebb városa. Babits Mihály pedig... De felsorolni is nehéz lenne. Néhány éve egész kis könyvet állítottam össze azokból a vallomásokból, amelyeket magyar írók tettek, s amelyek Pécsről szólnak. De a város zenei, színházi, képzőművészeti élete is azt mutatja, hogy a műzsák igazi otthonra lelték itt.

Ahogy az egész városban, az itt élő emberekben is van valami olaszos, mediterrán jelleg. A Széchenyi tér napközben olyan, mint egy római fórum. Itt mindig vannak emberek, a kőpárkánynak támaszkodnak, kényelmesek, nem sietnek, mintha mindig várának valamire, ami csak holnap történik, s nem idegesek azért, ami tegnap volt. S ha délután fél ötkor kilépnek az üzemekből, a hivatalokból, s a napköziből hazaviszik a gyerekeket, benépesednek a belváros utcái is. Az autókat, a kerékpárokat távoli terelőutakra szorítják ilyenkor. Az emberek hangosak, átköszönnek egymásnak a túlsó oldalról, valakinek a hóna alatt táskarádió szól, a lányok fesztelenül nevetnek, s muszáj utánuk nézni, mert talán sehol sem olyan szépek, mint Pécsen...

Jó itt élni.

S É T A É S M E D I T Á C I Ó

A kényes őszi nap mindenbóvá elér.
Ennyi fény, ennyi fény! Ez már a fény utolja.
Rezgő fényoszlop a jegenye, óvatos
forrás iparkodik lábánál, hangja sincs.

A koporsóra itt nem gondol senki; balhatatlan
bittel építi házát, erődíti és béleli.
Gyanútlan sétáló, számat tátom mindúntalan.

Ifjúkoromban váltig undorodtam:
kaloda-város, börtön-város, sivatag-város.
Nagyon sajnáltam magam érte.

Ház nőtt az üres telkeken, a dombokon, a réteken.
A bulgár-keretek salátái, káposztái, zöldségei
házakká változtak, s ahol a labdát rúgtuk, a
gyakorlótér roppant gyeplégyészöge.

A hütlén bünbődik: a régít sem felejteti,
az is benne van, ami nincs,
az is benne van, ami van:
most a hünlé hűbbnek kell lennie.

Nagy kerekeshidak, piaci bódék,
konflisok a Széchenyi téren,
árkok, eperfák, öreg temető,
fatelep, tehéncsorda, búzaföld,
kanyargós ródlipálya-lejtők,
madarak- és fák-napja, régi Tettye,
kaszárnya ablakok alatt komisz kenyérért
siránkozó kölykök, vaskos beszédű,
kopott lányok — — —

Bennem van minden, ami nincs,
s bennem van minden, ami van.

Ó bűvölő város, sokarcú,
ha kérdeznék, nem tudnám, hogy milyen vagy.

Nyugalmak, zajok fészke,
kőszürke és levélzöld,
hegyen hivalkodó, völgyben rejtőzködő,
tegnapelőtti és holnaputáni,
makacs munkás, kéjjel lustálkodó,
öl-puha, aszkéta-rideg,
aggastyán-bölcs, kamasz-melldöngető:

ha kérdeznék, nem tudnám, hogy milyen vagy.

Nekem: a v á r o s mindörökre.

Ennyi fény, ennyi fény! Ez már a fény utolja.
Az ősz kirakta foltjait a tájra.
Ölében viszi a Mecsek a télbe
embereid és házaid.

FAÜLTETŐ

*Az örök folyamatba, az élni akaró
élet folyamatába iktatódva,
mint eleven csatornán a célba áradó
víz, ömlik rajta át a lét, hogy folytatódva
örizze ismerős világunk legnagyobb
kincsét, míg ő magát fenékgig üresíti,
s vállalva dísztelen cseléd-szolgálatot
a győztes ívet a jövő felé feszíti.*

*Egyébbhez nincs köze. Az élet megy tovább.
Nélküle vagy vele? Ugyan ki bánja!
A mű marad s hordozza majd nyomát,
virágzóbban, mint emlékéit biánya.*

Kopányi György

HALLUCINÁCIÓK

Oly szelet hallottam, mely délről jött, mely Baranyában hordta a farsangi havat, mely ott serdült fel a nádvágók káromlásai közt, amely burcolt már köveket begyőről. Olyan embert láttam, ki másutt már talpra nem állhat, mert durva honvágy veri vissza, ha indul. Ő mondta, hogy várnak. Nincs ki a parti. Remek isten van idén a borokban, kétszertermő volt a füge, s télvizi villám volt, egetérő házak állnak az utcán. Itt a közelben falra találtam, olyanra, mi a Ráth-telepen volt. Hozzá dőltem, s fél testem egy darabka házához jutva tüzelt. Tél fogta körül a Köröndöt, borzong a medveszőrű Liget, s ez a fal kályhák fala most, vakolatnyi nyarat tartogató fal! Fél-tél ez a pesti: mintha egér rázna eget, füstkéek semmi zörög, tetszhalálba bukott ja mered hályogzöld kövezetre... Hol a fullasztó, gyönyörűen ijesztő hózivatar? Mért nem kelteget engem? Mért nem nyit be – mint azelőtt –, minden este szívembe?

Elfeledtem a szőlőbeliek neveit. Emlékezetem sima, csupas, mint vízmosásban a mindentől megfosztott kő; tán az sem igaz, hogy Pécssett száz kört ír le elébb, s csak aztán omlik a tél a világra? Az sem lenne igaz, hogy hóban állt hold, hogy hóban az isten? Jó hazában is hont veszt, ki az ő tájat megszire bagyja. Nem igaz már, hogy pár hónapja Pécsről jött ősz ment át a végtelenen? Az se, hogy júliuskor a villámlás ágán kőkék ég lobogott, aztán egyszeriben rézzé vált fű, fa? Azt hittem, mérges béres hajigál égre kaszákat, oly sűrűn villongott a vihar. Mért látom néha a prэшázat, hol bortól, fagytól kicsípetten ordígtattunk be a téli világra? S mért nem látok utána hónapok végtelenén át? Most meg szól a szobasarka: a Dóm ver onnan hangos, esti felet, s hallom, amintholt-öregasszony Anyám a ködbe beszél: „Felbőszakadás volt, ment a vízzel a kő is, rengtek a fák és úsztak a házak.”

Nem hozzám indult ez az est: útonállásom védtelen érte s ime: holmija; bold, rongyok közt, hidegek, szemetek, melyek erre felé mindig a szélben járnak, kopogások a macskakövön, sikolyok, dúdolások; holmijai szanaszét, ám köztük semmimet se találok. A szél pedig északi szél.

SZOMJANHALTAK A SZILVAFÁK

A „nagy repülő”, akinek a fényképe már többször megjelent a Signalban, az istálló és gémeskút között egy talicskában ült, melynek két fogantyúja közé előzőleg ügyesen felszerelte az eketaligát, a taliga kerekére pedig a vermelőkapát, melyet így a kerék segítségével úgy lehetett forgatni, mint a legmodernebb gépfegyvereket. A „nagy repülő”, akinek a fényképe már többször megjelent a Signalban s a haditudósítók vadász-gépjével együtt is lefényképezték, éppen harcolt. Légicsatát vívott, szétvert egy amerikai légiflottát, s a nehézkes bombázógépek füstölögve megbillentek, és meredek szögben zuhantak a föld felé. Lent szirénák üvöltöttek, s kétségbeesett emberek lestek ki a pinceablakokon, hogy lássák a hőst, amint száguld a kék égben és makacsul üldözte. Az egyik pinceablakban anyja és a szőke Vica lapult, akik már alig várták, hogy leszálljon, és megcsókolhassák. A „nagy repülő” mindezt átérezte, de nem volt ideje hosszasan Vicára gondolni, mert egy Liberátor még mindig manőverezett előtte. Felvágódott egészen magasra, aztán hirtelen megbillent és zuhanórepülésben próbált egérutat nyerni a föld felé, de a „nagy repülő” a nyomában maradt és makacsul üldözte. A fénylő Liberátorból tüzeltek a hősrre, de nem fogták a golyók. A Liberátor újra felemelkedett, s belefúrta magát a kék magasságba. A „nagy repülő” nem tágitott, üldözte, lövedékei zuhogtak a törzsén.

- Ta-ta-ta-ta...

A „nagy repülő” éppen kilencedszer vette célba a gémeskút hatalmas szárnyait, amikor a kerítéslécek között megjelent pesti Vica csodálkozó arca, s mellette a vigyorgó Szuttyos Jani. Szuttyos Jani nézte egy kicsit a „nagy repülőt”, aztán lécek közé szorított fejével egy nótát kezdett fújni, recsegve:

- Hej koma micsoda, eke taliga...

A „nagy repülő” hátat fordított a zuhanó Liberátornak, s géppuskájával célbavette Szuttyos Janát:

- Ta-ta-ta-ta...

Szuttyos Jani szétvetette a kezét, és vigyázva összeesett. Az esés jól sikerült, a térdét most sem karcolta össze. Pesti Vica pisze orrocskáját kihúzta a lécek közül, és csodálkozva nézett a földön fekvő fiúra.

- Agyonlőtt?

- Agyon - mondta Szuttyos Jani, s mozdulatlanul feküdt, becsukott szemmel.

- Most mi lesz?

- Semmi, eltemettek a tömegsírba... Itt a dögcédulám a jelentéshez - mondta Szuttyos Jani, s a klottgatyája zsebjéből előhúzott egy alumínium tokocskát, és átnyújtotta a lánynak. Pesti Vica gyanakodva nézegette a fémdarabot, Szuttyos Jani pedig visszafeküdt a földre, és lecsukta a szemét.

A kerítés mögött ekkor újra felhangzott a géppuska kattogása:

- Ta-ta-ta-ta...

Szuttyos Jani felült, és a kislány lebarant lábaszárára bámult, mely kilógott a világoskék szoknya alól.

- Szuronyroham - mondta, s villámgyorsan kúszni kezdett a kapu felé. Pesti Vica utána vágatott, Szuttyos Jani pedig ordítva bevágódott a kapun:

- Győzelem... Győzelem! Tyiuu... Csiuu... Tyiiuu...

A „nagy repülő” feléje fordította gépfegyverét, de nem lőtt. Tátott szájjal Vicára bámult.

- Győzelem... Győzelem... - ordított Szuttyos Jani, s kétszer körülszaladta a talicskában kuporgó hőst, akinek a fényképe többször is megjelent a Signalban. Szuttyos Jani talpa csattogott a forró kavicsos. Ordított. A „nagy repülő” azonban ügyet sem vetett rá, mert pesti Vicát bámulta, s különben is ezer méter magasan repült a városok felett. Vica odament hozzá, és megforgatta az eketaliga kerekét.

- Mit csinálsz?

- Harcolok . . .
- Nincs egy Leventéd? – kérdezte Szuttyos Jani, és lihegve fékezett a „nagy repülő” előtt.
- Még az apámnak sincs, egy hete már répalevelet szí . . .
- Kéne pödörni.
- Répalevélből?
- Ááá. Kukoricahajból . . . A Marcalnál már van, amelyiken feketedik . . .

A „nagy repülő”, Szuttyos Jani és pesti Vica elindultak a folyóhoz. A forró útszéli porból apró gejzírek lövelltek fel az ujjaik között, s a szürke fátyol finoman betakarta a lábuk fejét. Libasorban ballagtak, hunyorogva. Az ég pontosan olyan volt, mint a meséskönyvekben, végtelen szikrázó üvegkupola, középre helyezett Nappal. Felhő sehol, a világoskék mözdulatlanságon forrón zuhogott át a fény. A földeken néhol egy-egy hajlongó asszony látszott, más semmi. Az út kétoldalán szomjan haltak a szilvafák, s leveleik petyhüdten csüngtek a por fölé. A por néha felkavarodott, s ráült a levelekre.

Szuttyos Jani menetelt elől, mögötte pesti Vica, s a „nagy repülő” zárta le a sort. Elhagyták a kiszáradt faluvégi kerteket, aztán mögöttük maradt egy földek közé kanyarodó tagút, a hasbalótt bádognakrisztus, s a délibábot hintáztató út felett már látszottak a tankok. Szuttyos Jani a kezével néha ellenzöt formált a szeme elé, és kémelve a tankok felé nézett. A tankok először esetlen csőrös emlősöknek tűntek, aztán szomorú elefántoknak, s amikor húsz méterre megközelítették őket, tankoknak.

- Én páncélos vagyok – mondta Szuttyos Jani, és megnyújtotta a lépteit.

- Páncélosok vagyunk . . .

- Én nem vagyok páncélos – szólalt meg a „nagy repülő”, és az őszallatokra emlékeztető hatalmas tankokra bámult.

- Én vagyok a páncélosok parancsnoka – mondta Szuttyos Jani, s hátrasandított. A pesti Vica és a „nagy repülő” hallgattak. Így hát ordítani kezdett:

- Győzecelemm . . . Páncélosok . . . Győzecelem!

A középső tank megbillent tornyában kelepelni kezdett egy géppuska:

- Te-te-te-te-te . . .

A „nagy repülő” ekkor mint a villám bevágódott az útmenti árokba, s azonnal tüzet nyitott a tankra:

- Ta-ta-ta-ta . . .

Szuttyos Jani pedig elképedve ordított az út szélén:

- Én vagyok a páncélosok parancsnoka . . . Én vagyok a páncélosok parancsnoka . . .

A tank ekkor ráirányította a gépfegyverét, s amikor az újra felkelepel, Szuttyos Jani szétdobta a kezét, s megkezdte az összeroskadást. A helyet azonban nem tartotta alkalmasnak, így hát sietve átugrta az árkot, s ott újra szétdobta a kezét, s annak rendje és módja szerint elvágódott. Pesti Vica előkelően, az út szélén álldógalva nézte a harcot.

A „nagy repülő” módszeresen lövöldözött, aztán teljesen váratlanul felüvöltött:

- Páncélöklöl . . . ! Páncélöklöl . . . ! . . . Ide a páncélöklöket! – S közben előre futott az árokban, és felkapott egy vastagabb faágat és a tankra szegezte. A tank géppuskája vesztetten kelepelt, de a hőst nem fogták a lövedékek. Hatalmas detonáció hallatszott, s a tank tetéjén elhallgatott a géppuska. A hős felugrott, odarohant a tankhoz, s a leszakadt hernyótalpra lépve, felmászott az acélóriásra. A tank szörnyű forró volt, a „nagy repülőnek” csaknem odasültek a talpai. Fürgén váltogatta a lábát, s az ágyúcsőben megkapaszkodva belesett a torony nyílásán. Émelyítő bűz csapta meg az orrát, égett rongy, gumi és hússzag. Az acélóriás bűdös gyomrában egy kisfiú kuporgott, s botjával turkált valamiben az ágyúcső alatt.

- Mit csinálsz Berkes?

- Van itt valami . . .

- Mí az?

- Nem tudom . . . Valami cucc – mondta a kisfiú és a botját beledöfte egy sötét tárgyba, és húzta a fény felé.

- Na mi az?
- Bakancs féleség, csak aszalt.
- Aszalt bakancs?
- Megzsugorodott, mint a szilva - mondta a kisfiú, s a bot végére tűzött bakancscsal lassan felemelkedett. A „nagy repülő” visszahúzódott, és érdeklődve figyelte, hogy Berkes hogyan manőverezik az aszalt bakancscsal kifelé. Fokozatosan kinőtt a tankból, s a kezében, mint egy jelvényt, magasra tartotta a bot végére tűzött zsugorított bakancsot. A bakancs billegett, hintázott és tátogott, és amikor a Nap jobban rávetődött, látszott, hogy nem is bakancs, hanem csizma volt eredetileg, de a szára leégett róla. A bűz lengett a tank felett s a bakancs jelentését megsokszorozta. Pesti Vica elhúzta a száját és azt mondta, hogy „pfujj”, Szuttyos Jani pedig feltámadt, s vigyorogva közelített a tankhoz:

- Tűzzük ki - mondta, és a tank forró oldalán felmászott a fedélzetre.

- És én... És én...? - kérdezte Vica, mire valamelyik fiú lenyújtotta kezét, és felrántotta a forró vasszőrnyetegre. Alighogy megvetette a lábát a tankon, azonnal a toronyhoz oldalazott, és a nyíláson belesett a bűzös, homályos acélgyomorba. Mögötte még mindig recsegett Szuttyos Jani hangja:

- Tűzzük ki... Tűzzük ki...

Berkes körüljárta a toronyt, aztán egy alkalmas hasadékba letűzte a botot. Kicsit lengett, bűzőlgött, aztán mozdulatlanul a világoskék égre meredt. Olyan volt, mint egy műláb, s egyúttal olyan is, mint egy medália, amit mellére tűzött a tank. A műláb erőszakosan nyújtózkodott a magasba, s a tank ettől valahogyan megváltozott, s érdekes módon a másik négy tank is. A gyerekek csodálkozva bámulták a megaszalódott bakancsot, aztán a pillantásuk önkéntelenül is egy porfelhőre siklott, mely lassan, cammogva közeledett a folyó felől.

- Mi lehet az?

- Marhák... Körmös Józsi jön a marhákkal... - mondta a „nagy repülő”. s futólag a bakancsra nézett.

Amikor közelebb kavargott a porfelhő, a gyerekek lehasáltak a torony mögé. Feszülten figyeltek, aztán Szuttyos Jani vezényelt:

- Tűz...

A géppuskák felkelepeltek, s az eszelős Körmös Józsi összeresztent. Bicegve a tankok felé fordult, s átkozódva rázta az ostorát:

- Hüt... Öng... Dööö... Dööö!!!

A gépfegyverek azonban tovább kattogtak, s szitává lőtték a bicegő Körmös Józsi. Körmös Józsin már keresztül süttött a Nap, de még mindig átkozódott, s mielőtt a marhákat után sántikált volna, ostorával dühösen végigvágott az egyik tankon.

A tank tetején ásított a megaszalódott bakancs, s az út mentén lustán hevert a táj. A hőség mindent elfoglalt, bizonyos idő után az úthoz és a tankokhoz hasonlóan átforrósodtak a szavak, a gondolatok, s a messzeségben nyugvó csend is. A távoli folyó sem tűnt már hűvösnek, bár azt sem lehetett róla biztosan tudni, hogy felmelegedett. Mindentől függetlenül volt bent valami vonzó, a vizek titokzatos varázslatosságát így is megőrizte.

A „nagy repülő” a tank fedélzetéről az útra ugrott, s a fejével intett a többieknek is, hogy - indulás. Vica a hernyótalpra guggolt, s a fény beszökött a szoknyája alá... A „nagy repülő” elkapta a kezét és lesegítette. Szuttyos Jani és Berkes még mindig a tankon toporogtak, simogatták a páncéltoronyt, s révetegen nekitámaszkodtak az ágyúcsőnek. A „nagy repülő” felemelte a karját és megpergette, mint egy propellert. Szuttyos Jani és Berkes kedvetlenül rápillantottak, aztán immel-ámmal lemásztak a harckocsiról.

- Őt páncélos... - mondta Szuttyos Jani, és a lábujjai között a forró útszéli porból újra felspricceltek az apró gejzirek.

- Meg kellene javítani egy tankot...

A „nagy repülő”, pesti Vica és Berkes nem szóltak semmit.

- Meg kellene javítani egy tankot... Őt harckocsiból biztosan lehetne egyet csinálni...

- Minek? - kérdezte a „nagy repülő”.
- Hát, csak úgy... Lenne egy tankunk... Kimehetnénk vele a karakai erdőbe és vadásznánk...

- De hol vennék töltenyt?

- Szereznénk.

- Igaz is, szereznék - mondta a „nagy repülő”, s leste a folyót, mely már alig lehetett tőlük kétszáz méterre.

A sarjú most semmivel sem volt zöldebb, mint a gazon úmenti árok, minden kiszáradt, a folyó is összehúzta magát, lesóványodott. Löttyögtek körülötte a partok, s a Szegvárra vezető híd belezuhant a medrébe. A roncsok körül örvénylett a víz, s ahol a dinamit beletépett, habzott és tajtékzott is.

- Mint egy rozszant levesszűrő - mondta Szuttyos Jani, s a folyó partjáról a hídra köpött.

A másik parton, jól a rét közepében marhákat őrzött egy szegvári ember.

- Hol van itt kukoricás? - kérdezte a „nagy repülő”, s közben a hídroncsok körül nyargalászó folyót bámulta.

- A homoknál.

A menet lekanyarodott az útról, és a folyó partján haladt tovább. A folyó apadt vízében lótoszok ringtak, s az örvényes részekben elmerültek, vergődtek, ovál leveleikkel nekifeszültek a mélységnek és egy-egy pillanatra kiemelkedtek. Néha felpattant egy idegbajos szöcske, s irányt tévesztve belezuhant a folyóba. Ilyenkor mindig felcsapódott néhány dévérkeszeg, s mohón elnyelte a víz színén kalámpáló szöcskét. Pillanatokig tartott az egész, aztán újra elcsendesedett a víz, s látszólag pontosan olyan élettelen volt, mint a mező.

A kukoricás zörgött, amikor a fiúk megrohanták. Szökdécseltek a sárguló tökök és a tarkabab kusza bokrai között, s csak a zaj jelezte, hogy merre járnak. Zsebeiket mohón teletömtek kukoricahajjal, aztán az egészet eldobták, mert zsebbet és szárazabbat találtak a tábla másik szélén. Kerülővel tértek vissza a partra és tanácstalanul egymásra bámultak. Különösen a „nagy repülő” és Berkes pillogott zavartan, s alattomban a zsebükbe gyömösölt kukoricahajat morzsolgatták. Selymes és száraz tapintása volt... Amikor a kezüket kihúzták a zsebből, szorongást éreztek és bizonytalanságot. A bűn szokatlan íze hirtelen befonta őket, és zsbadtan ténferegtek az áramló arany-sárga napsütésben. Öökéntelenül is az út felé indultak, s amikor elérkeztek a hídhöz, újra megbámulták a roncsokat. Szuttyos Jani aztán kiválasztott egy megfelelő árnyékot a folyó partján ácsorgó fűzbokrok között, és letelepedett. A folyónak mindenki hátat fordított, és mohón figyelték, hogy Szuttyos Jani hogyan ráncigálja ki zsebéből a kukoricahajat s egy összehajtogatott német újság maradványait. Nagy szakértelemmel elrepegette a papírt, s egy-egy szeletkét a „nagy repülőnek” és Berkesnek is nyújtott.

- Na, most aztán pödrünk... - mondta, és izgatott vigyorgással nekigyürkőzött. Az újságpapírból azonban rafináltan kibuggyant a kukoricahaj, mire betekerte, s újra kellett kezdenie az egészet. Berkes és a „nagy repülő” is izzadtak, mert ha a papír alakult, hengeredett, megszökött belőle a matéria, ha a kukoricahaj engedelmeskedett, akkor kilyukadt a papír, vagy szélesen, laposan szétterült. Hatszor is újakezdték, mire sikeredett belőle valami cigarettaféle. S akkor izgatottan megszólalt pesti Vica:

- Ugye én is szívhatok...?

Valamennyien ránéztek, s miután Szuttyos Jani a szája sarkában elhelyezte különös műgonddal készült cigarettáját, újra vigyorogni kezdett:

- Hát szívni éppen szívhatsz, csak... Akkor vesd le a szoknyadat...

- Mér vetném?

- Hát, megnéznénk egy kicsit...

- Minek...?

- Csak úgy...

- Inkább nem szívok...

- Hát, jól van... Akkor mi rágyújtunk - mondta Szuttyos Jani, és belekotort a zsebébe.

Pesti Vica elpirult, aztán zavartan megszólalt:

- Levethetem ...

Szuttyos Jani azonban nem találta a gyufát. Zavartan a fiúkra bámult, és megkérdezte:

- Gyufátok van?

Gyufája senkinek sem volt. Megütközve, csalódottan néztek egymásra.

- Levethetem ... - szólalt meg újra pesti Vica.

- Mit akar ez? - nézett fel ingerülten Szuttyos Jani, s újra belekotort a zsebjebe.

A „nagy repülő” pedig pesti Vicához fordult:

- Gyufád nincs?

- Az nincs ... De ha akarjátok a ...

A fiúk felálltak, körbe nézegettek, de a közelben senki sem tartózkodott, csak a folyó másik partján őrzött egy ember. A marhái elfeküdtek a rétben, s olyanok voltak, mint a kövek.

- Szerezni kell - mondta Szuttyos Jani, és szemügyre vette a túlparton őgyelgő embert.

- Az talán adna - vélekedett Berkes, és a szemét ernyőzve, jól megnézte a Marcal másik partján álldogáló embert.

- Lehet, hogy adna, de felrobbantották a hidat.

- Átmegegék én a vizen ... Ilyenkor jó ha derékig ér ... Csak mit mondok annak az embernek? - tanakodott Berkes, és hol Szuttyos Janira, hol a „nagy repülőre” nézett.

- Mondd, hogy gazt égetünk.

- Jó, megmondom, hogy gazt égetünk ...

Berkes leült a partra, és a víz fölé lógatta a lábát. A cigarettáját még mindig a markában szorongatta, s nem tudta, hogy mit csináljon vele.

Pesti Vica aztán melléje guggolt, és elkunyerálta:

- Add ide Berkes, amíg átmész, én vigyázok rá.

- De nem veszed a szádba?

- Nem, csak vigyázok rá ...

Berkes végre beleereszkedett a vízbe. Először térdig merült, aztán derékig. A lába besüppedt az iszapba, s csak erőlködve tudta kihúzni. Lassan lépkedett, aztán amenyire derékból tudott, hátrafordult, visszakiabált a partra:

- Olyan meleg, mint a húgy!

Szuttyos Jani röhögött, a „nagy repülő” pedig pesti Vicára lesegetett oldalról.

Berkes óvatosan kikerülte a hidroncsokat, és átlábalt a vizen. Amikor partra lépett, nehézkes, cammogó léptekkel indult a szegvári ember felé. Biztosan öregebbnek akart látszani, azért cammogott, de ettől nem látszott idősebbnek, inkább úgy hatott, mintha kifigurázná a világot.

A szegvári ember figyelmesen ránézett, Berkes pedig a kezét lengetve magyarázott. Végül aztán kétszer hátrafordult, s határozott mozdulattal rámutatott egy földrészre, ami valahol a homokdombok és a híd között terülhetett el, csak jóval beljebb, messze a folyótól. A szegvári ember ekkor a zsebébe nyúlt, s odaadta a gyufáját Berkesnek. Berkes azonnal megfordult, és nagy nekiiramodással vágatott a folyóhoz. Futás közben a gyufát kétszer a levegőbe dobta, s felnyújtózva olyan formán kapta el, mintha ő lenne Zsák, a világhíres kapus. Aztán beleereszkedett a vízbe, s a gyufát magasra tartva óvatosan lépkedett. Amikor a folyó közepére ért, vigyorogva intett. Szuttyos Jani visszaintett neki, s mind a ketten röhögtek. - Ekkor egy víztölcsér emelkedett a magasba. Inogva lengett a folyó felett, aztán visszazuhant. A detonáció nyomában hűvös csend keletkezett, s ebben a párnázott, érthetetlenül mély csendben Berkes már nem lehetett megtalálni.

A folyó két partján ügyetlen szobrocskák álltak. Egy pásztor, néhány tehén, melyek már egészen besüppedtek a rétbe. A folyó másik partján gyerekfigurák. Odább az országúton kilőtt páncélosok várakoztak. Az út egyébként, mely karcsú hídjával valamikor átszelte a folyót, két házcsoportot kötött össze. Egyiket úgy hívták, hogy Szegvár, a másikat Keresztúr.

De a Napot egy ügyeskező óriás parittyába tette, és megpörgette a táj felett. A szilvafák szomjanhaltak, s a híd belezuhant a folyóba.

Pákolitz István

ÉVGYŰRŰK

(Lírai rajz a gyerekkorról)

– Részlet –

A kaleidoszkópot forgatom.
Sokféle kép, de egyazon keret:
két szomszédkérmény báránylehét füstje
a felbő pereméig tekereg;
a szürke porban még szürkébb menet,
jönnek baze a fáradt asszonyok;
szilváskosártól görnyed mindük háta,
– de nem találok köztük az anyámat,

és újra-újra sírhatnékom támad,
akár lilás vasárnap-alkonyon
szűzmáriás litánia után,
téblábolva a szomszéd- és rokon-
szoknyák között, az olcsó otkolon-
szagban, amelyben ő is elvegyült;
hisz ő se bolygathatta azt a rendet,
mit a fejkendős asszonysors jelentett.

A felnőt is kiszolgáltatott, gyenge-
gyámoltalan lesz, ha az anyja szól
az évek indájával összekészált
s elsüllyedő emlékek alól.
De boldog is a könnyet hullató,
s olyan nehéz, ha sírás fojtogat;
ha az eltitkolt reménytelenségnek
nyomasztó súlyától a könny se véd meg.

Csittgatnám is most e gyengeséget,
ki jól tudom, már nem jöhet csoda;
hiába minden: minden földi bánat
oly gyermeki s egy kicsit ostoba;
egészen felnőtt nem leszek soha,
s bár újra oktat új tapasztalás,
halálomig szívemben ögyeleg
az égszínszemű, riadt kisgyerek.

A táj a forró fényben fölre meg.
Az Ürgemezön át siet anyám;
fején kosár és benne csöpp legény,
negyedfélèves lebettem talán.
(Te, ki egyszerre voltál Pelikán
és Fiabordó, dicsőség neked!
Abogy a tüske szűrt a lábodon,
szívemben is nyilálló fájdalom:

örök-meddő virág a bánatom,
a viszonzatlan maradt szeretet!
az anyasors: nyugtázott kötelesség,
mit tudomásul vesz a gyereke;
szent add-továbbot játszani lehet,
de az adósságtörlesztés kevés,
és visszaadni nincs mód, mert e játék
a nemzedéki hitel és ajándék;

pedig a szándék milyen tiszta, hát még
a fogadkozó, könnyelmű ígéret:
ha nagy leszek! – anyádnak sose nősz meg,
s míg peregnék a baj- s gondszülő évek,
a szavak egyre kevesebbet érnek;
kanyargó útjaidon meg-megállva
tudod, hogy semmi sem lehet elég:
jó, hogyha a kamatra futja még . . .)

Oly pontos-éles még ma is a kép:
pihenésképpen pár lépést szaladt,
dúdorászott, hogy odafönt ne féljek,
és meg-megemelte a kosarat;
ez volt talán a szóltan akarat,
ezzel bizott az ég műzsáira,
habár e szertartással semmi sem
változott rajtam, mégis, azt hiszem,

az volt az offertórium, hiszen
azóta fáj a bús felismerés:
ki nebezen tud biztos partra kötni,
mindig az ég-föld között lebeg, és
kevésnek sok, elégnék meg kevés,
kit üztön-űz a szív, az értelem,
s csak dúdolgat, hogy még jobban ne fájjon,
és átevezzen az örök halálon.

A pincebolt egy télvégi napon
rádőlt apámra, és a derekát
úgy megnyomta, hogy félévig feküdt,
szakmáját nem is folytatta, beállt
harangozónak; (a Bagó Mihályt
menesztették a sok ital miatt);
így lettem én a gyerekhad vezére,
várúr, király, kisisten egyszemélyben.

Az öreg harang ünnepélyes-mélyen
kondult esz-durban, (s lamentált neki
a kisharang, mint a gyerek, ha apját
makacs kíváncsisággal sürgeti)
a peremén az írás ünnepi:
vivos voco, mortuos plango, fulgura frango
s bár egykötára szólt a nagyharang,
más színű-árnyú volt mindig a hang:

*ujjongva zúgott-zengett fönt s alant
nagyszombat este friss allelujára;
tompán jajongott, hogy temetés volt
s remegve bullott hangja a Dunába;
a vad „fölbök elejbe” gátnak állva
– így követelték a paksi hívek –
a jeges felbőt riogva cibálta
a villámcsóvás nyári éjszakában.*

*– Míg győzte szíve és bírta a lába,
hajnalban kelt föl, ha nyár volt, ha tél;
a feladat volt apám iránytűje,
varázsfonala a barangkötél;
a tennivalót látta, nem a célt
s szolgálta hüen az eklézsiát:
a mi é r t sose nyilallt a szívébe,
de mit is felelt volna a miért-re?*

*Az ember addig él, amig nevére
emlékezik az áldó szeretet,
és nemzedékről-nemzedékre szállnak
tört mondatok, apró történetek;
– toronynál is nagyobb emlékedet
megőrizem, öreg harangozó:
mikor harangszót hallok, ütemében
meleg szívednek dobogását érzem.*

Bertók László

EGYENESEK

*Szeretem az egyeneseket:
a bordázott vasúti sínpárt,
abogy az égnek nekiered
legyűrve a görbeség kinját,*

*a sorba tűzdelt villanyoszlopok
betykeségét a falun végig,
abogy a kusza ágakhoz szokott
szemek összbangját kicserélik,*

*és az egyenes tekintetet,
a finom buzalt két szem között,
abogy feszül, ragyog vagy megremeg,
de mindig összeköt,*

*s a szép egyenes szavakat,
pántjait minden közösségnek,
abogy erejük ránk tapad,
s nagy útjaink is összeérnek,*

*a messzi nyárfákat, a táj
szélbontó fésű-fogait,
a csillagokig nyújtózó sugárt,
ha szemembe támaszkodik,*

*és a merészen egyenesre
csavarodott gerinceket,
abogy csupaszon égis érve
igent vagy nemet intenek.*

FOROG A GYEREKKORI TÁJ

Csillámló őszi szabadság
ökönyálon szánkázó fényei
küllőzik be a krumpliföldet.
Forog a gyerekkori táj,
az autóbusz ablakán át
a mozgás felém pörgeti.
Forog bennem, mint vetítőgép
tekerce, az emlékezés,
idézi volt krumpliszedések
agyamba metszett képeit:
Deret virágzó reggelek
bőrre tapadó közelségét,
kapavasakat gyöngyöző
dülőutak jó bűvösségét,
a libasorba rendeződött
krumpliszedők kis csapatát,
abogy ásító kosarakkal
ballagnak a reggelen át,
a fényre forduló gumók
tehetetlen közömbösségét,
a lomba kupac tetején
a legnagyobb szem hetykeségét,
nebéz, nyikorgó szekerek
nyomódását a puba földbe,
a lovak igyekezetét,
bogy kiérjenek a dülőre,
a diós pogácsát, amit
ebédre zsákon ülve ettünk
a derékba bűjt zsibbadást,
abogy esténként hazavittük...

Forog a gyerekkori táj
csillámló őszi szabadság
égbe ágyazott tengelyén,
nosztalgiával aranyozza
az emlékezés képeit.
S hozza a kitért valóságot:
a krumplit fötrő vontatót,
abogy bahotát ütöget
az aranyporos levegőbe,
és testvérét, szekerek, lovak
szaporázó, zömök utódát
rogyásig rakva krumplival,
a krumpliszedő asszonyok
messze nyúló élősövényét,
abogy hajlongva lépeget,
közelíti a tábla végét,
s a madárszárnyként levegőbe
repülő karok örömét,
abogy a busznak integetnek.
Nem is tudják, ki érkezik,
de mindig megjön valaki.
Ugrál, csapkod a szívem is,
torkomon át ki akar szállni.

A RÉGI PÉCS ÉS AZ ÚJ

Apám révén Pécsről származom. Erről írtam már irodalmi munkáimban, s talán fogok is még: a pécsi vakációkról. Gyerekkoromban nyaraltam itt, hol bent a városban, nagy kertes, ódon házakban, hol kint a szőlőkben. E vakáció emléke mélyen megragadott, hiszen legfogékonyabb évcimet éltem. Talán itt szívtam fel – budapesti születésem, belvárosi életem, mindencstől fővárosi voltom ellenére – azt a magyar vidéki városi levegőt, itt ért az az első élmény, mely később egyre inkább a magyar városok kutatójává tett. Rokonaim éltek és laktam náluk a Király utcában, a Megye utcában, a József, az Anna, az Inczedy Dénes, a Kardos Kálmán utcában, a Scitovszky téren vagy másként Alsó sétatéren – nem tudom mindegyikről, hogyan nevezik most – kijebb pedig a szőlőkben, az árva ház fölötti részen, a Székói úton. Egyszer egész nyarat töltöttünk itt családostul az első világháború alatt, s egész szőlőt is béreltünk, a Csukás vaskereskedő szőlőjét. Innen mindent lehetett látni: a tornyokat, a házakat, a kerteket, – a vonatokat is, amint elindultak a pályaudvarról és – mint fekete kígyók – siklottak nesztelenül Szentlőrinc, Harkány, Sellye felé, majd eltűntek a páras távolban. Sok-sok emlék, élmény ivódott itt mélyen belém és akár a bűvópatak, eltűnt csaknem két évtizedre, majd hirtelen előtört. Közben ugyanis építész lettem, s a városépítést választottam hivatásomul. Előtört, amikor 1938-ban, éppen harmincéves koromban hirtelen sugallatra megírtam egyik első tanulmányomat, a magyar városépítés problémájáról, ebben vidéki városaink sajátos jellegéről, fel nem ismert szépségéről, elcseszttségéről, felemelkedésük lehetőségeiről. Jólesett, amikor Erdei Ferenc *Magyar város* című emlékeztető könyvében, az irodalomról szóló részben üttető írásként említette. Majd folytattam tanulmányaimat, és ismét csaknem két évtized múlva disszertációm is ebből a témakörből készítettem el.¹ Mindinkább kerestem Budapesten is a vidéki város ősi élményét, s lassan megtaláltam, úgy látszik szükségem volt rá.² S mindinkább látom, hogyan valósul meg az ellenkezője is, – az, amiről 1938-ban még csak szűk körben álmodozhattunk: hogyan emelkednek vidéki városaink, köztük egyik elsőnek éppen Pécs, és válnak magyar nagyvárosokká.

Erről szeretnék most írni itt, építészként, – kissé vázlatosan, elkapkodva, hiszen ezt néhány lapra szorítani nem lehet. Ez írónak regény, kutatónak újabb disszertáció téma. A kettő között állók most, s hocsássák meg nekem, ha csetleni-botlani fogok a kétféle műfaj között.

I

Pécs városképi szépségeiről olyan megkapó, mélyreható s időt álló elemzést adott Pogány Frigyes,³ hogy csaknem meghökkenítő feladat nekem erre újból vállalkozni. Keresem azt, hogy mi-ben, hogyan látom másként, más szemszögből a várost, mint ő, mert csak ez tehet jogosultta, hogy én is írjak ugyanerről. Gondolom, talán abban, hogy bennem inkább az egész, az összkép él, és a házak, a terek, a formák mögött a bennük egykor folyt élet is. Hiszen, mint gyerek, már a szőlőkben, a hegyoldalakon ügyelegtem, bámészkodtam, s akarva-akaratlanul is az egész várost láttam leömleni magam előtt, felmeredezni tornyaival. Benn a városban pedig szép, ma is számontartott homlokzatok mögött laktam, az ablakokból nézegettem az utca életét, a kertekben bújócskáztam, más kertekbe átmásztam. Nem egy ilyen ház fényképét találom meg a Pécsről szóló kiadványokban. Láttukon sok sok emlék rajzik fel bennem, s hozzápárosul az a már szakmai, hivatásombeli gondolat: – mily sajátos műalkotás egy szép város! Benne – még inkább, mint egy épületben – jönni, menni, lakni, dolgozni, szórakozni lehet. Egy életet leélni, sőt családok és nemzedékek életét. A város képében – amilyenek kívülről, homlokzataival megmutatkozik – ez mind benne van.

Pécs fekvését, képét a tájban alig tudnám más magyar városéhoz hasonlítani. A sötétlő, felmeredő Mecsekéről menedékesen délnek lejtő város, mely kelet és nyugat felé lankákban vész el, délen pedig a síkságra olvad – egészen más alakzatú, mint az itthon szokásosak: a síkon, a hegyen, a völgyben fekvő városok. S más mint a vízpartiak is. Pécs tehát, mondhatnánk, szegényebb, mint más városaink, hiszen nincs vízpartja, vízparti képe, mint pl. Vácnak, s nincs markáns sziluetje mint az alföldi, vagy hegyen fekvő városoknak, mondjuk Kecskemétnek, Esztergomnak. Nem öleli körül hegykoszorú, mint Budát vagy Egert. E látványok hiányaiért azonban kárpótol valami mással, ami csak Pécsen van: a szakaszos zuhatagként lefelé ömlő – vagy teraszosan felfelé emelkedő –

1. „Városaink általános városépítészeti sajátosságai” (1936). Megjelent „Magyar városépítészeti” címen szerző: *Város és építészet* c. kötetben. (Bp. 1960). A témakör bibliográfiája ebben található.

2. „Budapest városépítészeti arcképe”. Megjelenés előtt a Magvető Kiadó Almanachjában.

3. *A Városképek – Műemlékek. Pécs* c. kötetben. (Szerk. Papp Imre, szerzők: Dercsényi Dezső-Pogány Frigyes. Újra kiadás alatt.)

város sajátságos képével, mely minden ízében, zugában, minden talpalatnyi helyén és minden szem-szögében összeforrott a tájjal, akár az egykori görög városok. Amazok is gyakran lejtőre épültek, utcáik, közeik meredeken tartottak fel a hegynek, csak gyalog vagy öszvérrel voltak járhatók, – mint most Pécsen. Az ilyen városban az utcák vonala, a házak, kertek alakja tehát a terephez simul s minden ponton a táj jelenlétére utal. S szinte minden pontban fel is tárul a táj: – hegynek fel a város fölött emelkedő erdők, szirtek, hegynek le amott az egykori görög városokban a tenger, itt Pécsen a síkság olykor tiszta, éles, olykor ködbe vesző képe.

Ez Pécs mediterrán jellegének egyik alapja: ez a hegyoldalra rakodottság, ennek összképe és számtalan részlete. Ez teszi oly mozgalmassá, változatossá, festőivé a várost. A másik, hogy oly éltető táj, vidék öleli körül: szőlők, gyümölcsösök, ahol füge is terem, – egy más, délibb s bujább vegetáció. A harmadik, hogy sok utcája, a magyar városokban szokásosaknál keskenyebb, térrányaiak szűkebbek, összképük zsúfoltabb. Ez is összefügg a tájjal, helyesebben a tereppel, túl azon, hogy minden – nálunk oly kevés – középkori eredetű városmagban, a falak övezte egykori szűk városrészeken keskenyebbre épültek az utcák és ilyen alakjukat máig megtartották. A hegyoldallal párhuzamos, tehát vízszintesen haladó utcák itt azért is keskenyebbek, mert nagyobb szélesség esetén nagyobb magasság-különbség adódik a két szélük között, – a felfelé emelkedők pedig keskenyebbek, meredekebbek, mert jórésük nem is utca, csak köz, lépcső, sikátor, ahol kocsival közlekedni nem lehet. A mediterrán városnak ez az érzése talán minden Budapestről hirtelen megérkezőt a Zrínyi utca vagy a Bem utca táján éri először, – a Rákóczi úton vagyis a középkori Pécs déli szélén túllépve – s különösen erőssé válik a Széchenyi térre érkeve, a tér meredeksége és az innen nyíló szűk Kossuth Lajos utca, más utcák zsúfoltsága, mozgalmassága láttán. A nap is mintha erősebben tűzne, az emberek is mintha elevebbek, mozgékonyabbak volnának... S fenn, magasan a tér felett úgy őrzi a várost a Misina elnyúló szegélye, akár az Alpések déli vonulata Itáliát. Magyar földön, magyar városban járunk, mégis itt – és alighanem csak itt – van a képből valami más is.

Ezt a tájbéli látványt ráadásul gazdagítják nyugat felől a távolabbi hegyek képe, kelet felől az a kecsesen előreugró hegyfok, melyen a Haviboldogasszony templom áll, – s az, hogy e hegyfok mellett a terep szinte kagyló vagy kőrsávszerűvé mélyül, félig-meddig házakkal kitöltve. De a város látványát a tájban mégis emberi mű teszi a legjellegzetesebbé: a székesegyház. A hegyoldalt ellepő épülettömegből négy tornyával, sőt tömegével is kiemelkedve nemcsak a város közepét jelzi, hanem hasonlíthatatlanná teszi képét. Egyképpen monumentális minden irányból: a hegy felől, a vasút felől, még oldalról is. Nagy székesegyházaink közül a város egészének képen ily mértékben csak az esztergomi uralkodik. A pécsi székesegyház a budapesti századvégi nagy középületekhez hasonlóan (a Parlamentre, a Halászbástyára, a budai megnövelt palotára gondolok) főképpen tömegével, kontúrjaival, tehát városképi megjelenésével hat. Távoból tömeghatása is még történetinek látszik, aminthogy valójában is az. Ezt jómagam, aki részletformái iránt talán gyermekkorom óta elfogultabb vagyok, nem egyszer tapasztalhattam, amikor jó szemű külföldi kollégákat előbb a Kikelet ragadóhoz vezettem fel, bemutatni egészében a várost, – itt a felsejülő székesegyháztól el voltak ragadtatva, leérve azonban eléje, a térre, családottan álltak a történeti hitel nélküli kulisszaszerű neoromán formák láttán. Nehéz ilyenkor megmagyarázni azt a történelmi sorsot, melynek eredményeként nem maradt fenn egy se nagy középkori székesegyházainkból (a mai országhatárokon belül), legfeljebb falaiban, – de azt is, hogy miért kellett a Pollack Mihály által már átépített épületet pár évtizeddel később újból teljesen átépíteni. Érdemes volna már a pécsi székesegyházról olyasféle monográfiát kiadni, mint amilyen legutóbb megjelent a gyulafehérváriról és a budai Mátyás templomról,⁴ s ebben mindezt elmondani.

Befelé indulva a városban nem válunk meg a táj képétől, hiszen odabenn is minduntalan felbukkan. Közepén, a Széchenyi téren állva is. Itt pedig igazán a város kellős közepén vagyunk, még hozzá a középkori városnak a közepén, s ezt akaratlanul érezheti az is, aki nem tudja. Nemcsak a nagy sürgés forgásból, a nagy középületek, szállodák látványából, hanem a tér és a hozzávezető utak helyzetéből. Kettészeli az idetorkolló, keskeny, csatornaszerű Kossuth Lajos utca, folytatásában az elkanyarodó, még keskenyebb Sallai utcával – az egykori középkori országút. Merőlegesen rá ide torkollik dél felől az ősi, talán még római kori, Siklós felől érkező országút. (A kelet nyugati irányú római út, mint tudjuk, kissé délebbre volt, a mai Rákóczi út vonalában.) Szemben pedig a Dzsámi (gyerekkoromban belvárosi templomnak hívták) mögött a hegyoldalra a szőlők felé vezető ősi utak indulnak. Még ha az itt álló némelyik nagy épület – így a városháza, a jelenlegi megyei tanácsháza – nem is régen, s nem éppen szerencsés korban épültek, a tér egészében jól érzékelteti történeti voltát. Központ voltát mindenképpen, – a legsűrítettebben városias tereink egyike. Háttérben pedig a ferdén, lejtőn álló kupolás templom magyar földön nem hasonlítható semmihez. Ennek a látványában is van valami délies.

4. Csemegi József: *A budavári koronázó főtemplom*. (Bp. 1935.) Entz Géza: *A gyulafehérvári székesegyház*. (Bp. 1938.), Részletes s megkapó leírást tartalmaz a pécsi Székesegyház első átépítéséről Zádor Anna: *Pollack Mihály c. műve* (Bp. 1960.)

Nagy dilemma elé kerültem ezzel a kupolával kapcsolatosan néhány éve; választanom kellett a megszokás, emlékeim vonzása és hivatásbeli objektív ítéletem szava között. Akkor merült fel az addig ott állt, de már romló, a század elején ráépített külső kupola lebontásának gondolata, s az hogy helyette csak az alatta rejtőző eredeti török kupola maradjon. Ez a gondolat először meghökentett: nemcsak a megszokott képet sajnáltam: az oly jellegzetes, zöld patinás, talán sítlustalan, ormótalan, mégis megszeretett kupolát, – hanem attól tartottam, hogy míg ennek mérete, alakja a városképben domináns volt, addig az újabb kép: a napvilágra kerülő török kupola képe beesett, vézna lesz. Egy elméletileg talán helyes műemléki purifikálástól tehát a városkép szenved. Véleményt kellett adnom, s ezért leutaznom. Az eljárás helyességét műemlékvédelmi s műszaki szempontból nem is vitathattam, egyedül a városkép foglalkoztatott. De akárhogyan jártam körbe, mérckeltem terveken, képzeletben, amint magam elé állítottam a majd felbukkanó új kupola képét, meg kellett állapítanom, hogy az új, az alacsonyabb is elegendő városképi hatású lesz, sőt hitelesebb, s talán különlegesebb is. Ilyen véleményt adtam hát. De a régi ócska kupolát valahol, egy másik énem mégis fájlalja . . .

Szerencsére nem kérték véleményemet a Hunyadi szobor elhelyezéséről, mert csak azt tudtam volna mondani, nyilván eredmény nélkül, hogy ezt a szép alkotást Pécsen jól elhelyezni nem lehet. Itt a téren most, bár oldalnézetében dél felől érkezve jól érvényesül, mégis túlszűfolja a teret, kérdésessé teszi a hagyományos Szentháromság szobor otlétét (az pedig mégis furcsa volna, hogy a Szentháromság emléket a világszerte a kereszténység védőjeként tisztelt Hunyadi János szobra miatt távolítsák el,) s fokozza a tér összképének újabban keletkezett zűrzavarát. Gyerekkoromban itt egyszerű, lapos makadámburkolatú lejtős tér volt piaccal, kövezett folyókákkal, járdákkal, – ebben az egyszerűségében csaknem monumentális. Ma is így tartanám jónak, Fórum szerűnek; – az azóta épített teraszos térképzés szükségtelen, bonyodalmas idegenszerű. Csakúgy mint a templom megoldása is a hátsó oldalán. Vajon a gyerekkori emlékek ily maradvá tennék az embert? Alig hinném. Csupán az eltűnt értékeket, jellegzetességeket, egy kisvárosi életforma nobilis egyszerűségét sajnálom.

Arról, hogy milyen páratlan térhatású, városépítészeti értékű a Széchenyi tér és a Dóm tér együttese, – ez utóbbi önmagában is és a hozzá vezető utakkal különösen – már sokat írtak, őket kitűnően elemezték.⁵ Pécsnek, a szép városnak – táji megjelenésén kívül – ez a legfőbb városépítészeti értéke. Talán csak annyit tennék hozzá ezekhez a leírásokhoz, megint kissé dohogva, hogy a székesegyház főkapuja tengelyében épített vízesés sem volt szerencsés gondolat; barokk hatású művet létesíteni újonnan egy románkori székesegyház elé! Mennyivel szebb és természetesebb volt itt is az egykori Alsó sétatér, hatalmas fáival, árnyékos, hűvös csendjével, ugyanazzal az atmoszférával, ami most is van a székesegyház térszomszédságában, a Káptalan utca kezdeté táján, s amilyen többször kialakult a régi egyházi rezidenciák körül, pl. Szombathelyen, Győrben, Esztergomban is: nagy fák, vakolt barokk homlokzatok, kőfalak, fényfoltos árnyék, némi elhanyagoltság, csend, s szinte életem kívüli nyugalom. Magáról a Dóm térről, az országnak talán legszebb teréről, az egykor itt folyt életről már csak azért is nehéz írnom, mert részletesen írtam róla másutt.⁶ Szeretnék most kicsit odébb menni, a Széchenyi tér feletti városrészbe, ahol – úgy érzem – a legszebb belső városképek vannak az előbbieken kívül: a Káptalan utcában, a Leonardo da Vinci utcában, a Kulich Gyula utcában és környékükön. Ezeknek meg már a régi nevére nem emlékszem. Itt minden ház mögött kert van vagy volt, ezek a kertek összeérnek, sőt gyakran kiérnek az utcára s kőfal keríti őket, a lomb, a repkény áthajlik belőlük, átszövi a falakat, a képet, az itteni életet. Itt már régen megvalósult az, amire legújában törekszenek világszerte a várostervezők: a „szőnyegtelepülés”, a kis udvaros, belső kertes, átriumos családi házak mozaikszerű sűrűje. És mégis itt érzem valami sajátosságosan magyar vidéki városi ízt is, sőt ennek egyesülését azzal a mediterrán jelleggel, amiről szóltam, s ami másutt nincs meg, nem is lehet meg. Itt laktam, nyaraltam is a legtöbbit, játszottam a kertekben, leselkedtem át a szomszéd kertekbe. Itt éreztem a vidéki városi élet kimondhatatlan, olykor már szinte halotti békességét. Madarak füttyét, halk dúdolást a szomszédból, olykor még annyit sem. S itt érzek ma is – talán minden magyar város és városrész közül leginkább – valami páratlan édességet, az egykori kertekben termő füge, őszibarack, a „Duránzi” barack édességét, sőt szinte az anyaölet, amit így együtt csak a haza adhat és hozzá a nosztalgikus Dél. Mert emezt – a hazai képet – önmagában talán szegényesnek, falusiasnak is mondhatnám, amaz pedig – a mediterrán, a déli – kertek nélkül olykor kietlenné, nyomasztóvá is tudott válni szememben, mint Velencének pl. nem egy sikátora.

Ezekhez a talán még ma is ápolatlan utcákhoz, a felfelé egyre szegényesebb, kopottabb házakhoz, a macskaköves járdákhoz, folyókákhoz, az egész városrészhez nem tudok ma már csak a városépítészeti esztétika objektív mértékével közeledni, hiába fáradoztam egy életem át kimunkálni azt, s nagy zavarban volnék, ha dönteni kellene arról, ne építsenek-e itt modern, magasabb házakból álló, teraszosan emelkedő városnegyedet – az itt kezdődő, emelkedő déli lejtőn, az erdők alján,

5. L. Dercsényi-Pogány id. m.

6. L. Vallomás és búcsú 357-359 o.

a csodálatos kilátás fölött. Én ehhez csak egy szubjektív esztétika zavaros érzéseivel tudok közeledni: ezt érzem az egykori Pécsnek, mindenestől, az itt egykor folyt s talán még ma is folyó békeséges életével, a bezárt kapuk, elfüggönyözött ablakok, néma kőfalak mögött, napsütötte hátsó kertjével, melyekbe a kapuk résein át olykor belesni lehet. A kertekben nagyszussal, ruhaszártással, paradicsomfőzéssel, amiről valamikor az utcán is tudni lehetett, mert csatornázás híján a kékítő vagy a paradicsom leve kifolyt a kapu alól a járda menti lejtős folyókákba. Boldog kalandozásokkal a kertek között, flóberpuskával, macskák kergetésével. Vajon adhat-e ilyen életet magasházak szövődése? Mindennek esztétikai, értékelési normáit – a szagokét, ízekét, asszociációkét, a város tudatosulását egy gyermekben s a gyermekkor emlékeztető, alakító erejét együtt még senki sem vizsgálta egy város, városrész értéke, jelentősége szempontjából. S senki sem tudja bizonyítani, hol s milyen városrészekben, lakóházakban: – a régiekben-újakban, összehúzófalakban-magányosakban, családházakban-magasházakban boldogabbak vagy boldogtalanabbak a gyermekek és emberek? Vannak, akik már a Tabán lebontását is megbánták Budapesten, s fájlalják Óbuda még megmaradt öreg házait. Ezt túlzásnak vélem. Abban azonban biztos vagyok, hogy itt Pécsen, észak felé a városfal vonaláig, a Vak Bottyán utca táján, s általában az egész belvárosban az egykori középkori városfal vonalán belül, nagyjából mindent meg kellene hagyni, a házakat csak óvatosan, egyenként átépíteni, megújítani, a kerteket is, ahol már beépítették, kibontani. Inkább csak tatarozni, fejleszteni hát, mintsem felforgatni, megmászítani.⁷

Ez Pécs, ez a városfalakon belüli rész, s ez a régi Pécs java. Nem is nagy, – az egész nincs is 100 hektár. Kisebb mint a budapesti Városliget, és benne van minden, ami becses örökség a múltból: a Székesegyház, a többi templom, az ókresztény temető, a városfalak nyomai, a török emlékek, a Jókai tér, a Kossuth Lajos utca, az egykori polgárházak sorai a kertek és a sikátorok, egy középkori úthálózat s telekfelosztás nyomán. Ilyen városunk több sincs, nem volt, s nem is lesz. Itt a rómaiak óta város volt s a mediterrán dél ragyog be egy Árpád-kori eredetű városi multat ma is. Feszüljön, duzzadjon a város nagyra ezeken a falakon túl, mint ahogy Bonyán teszi is, s lépjen öles léptekkel a jövő felé! Legyen Magyarország Upsalá-ja, Erfurtja, Bolognája, – amazok is fejlődnek, növekszenek, de hírük, nevük, belsejük az egykori marad... Azt, hogy az idő miként halad századunkban, talán leginkább egy emlékem tanúsítja: az első világháború alatt, amikor egy esős napon életemben először kisfiúként Pécsre érkeztem, nagyanyámék Király utcai házába, egyik nagybátyám emelt át az éppen épülő villamosvasút pályájának agyagos, sáros gödreire fölött a kocsiból a járdára. A villamos akkor nagy szenzáció volt itt Pécsen, – modernség, újdonság, büszkeség. Még szeretni is lehetett csörömpölése, zökkenései, a kitérőkben veszteglései ellenére. Most mint avultat, használhatatlant⁸ elbontották és ezzel a technikai haladás visszaadta a Kossuth Lajos utcának egykori gyalogos üzletsora, Merceria jellegét. Így kellene egy fejlődő magyar nagyváros közepén, az egész maroknyi kis belvárosban őrizni az igazi, az időtlen értelmű városias életet: a gyalogos, az olaszos sürgést-forgást az utcán, mögötte lépésnyire a kertek békeségét és mindkettőben a múlt, az építészeti múlt varázsát. Az egykori élet, városépítő nemzedékek élte elszállt ezekből a házakból, kertekből, de az elődök a formákat reánk hagyták, s e formákban mögöttük ma is egy szép, egy békés és tartalmas élet lehetőségét.

Amikor most a nyáron lejöttem megnézni az új Pécsen,⁹ megérkezésem estéjén éjfél előtt előbb körülnéztem a neonfényben égő belvárosban. Már ez a fény is új volt, hiszen gyerekkoromban a sokkal szerényebb közvilágítást is megtakarították ilyen holdvilágos éjjeleken. Körbejártam és megnéztem néhányat a régi rokonai házak közül, melyekben voltam, laktam. Az egyik, az alsó sétatér – az egykori Scitovszky tér – nyugati szegélyén, annak is az alsó vége felé olyan volt, és körülötte is minden, mint régen. A lámpák fénye elveszett a sétatéri fák hatalmas sötétlő lombkoronái között és most sem járt egy lélek sem erre. A ház, az egész lejtős zárt házsról nézve úgy hatottak most, mint a temetőben, a fútak mentén a családi kripták rokkant sírkövei. Belestem a kapualjából a kertbe, ahol valaha várfaltöredékek is voltak – itt is sötétség, némaság fogadott. Csak toronyóra ütések hallatszottak valahonnan – a székesegyháztól, vagy a városházáról, – és a sétatéri nagy fák suhogása. Valaminek az elmúlását talán sehol sem érezhettem annyira, mint itten. – A másik háznál a Janus Panonius (akkor Kardos Kálmán) utca végén már újabb és vidámabb kép fogadott. A nagy sarokkert az utca felett, ahol egykor unokaöccsémmel fürdőruhában süt-kéretünk, kerti locsolóval locsoltuk egymást, most kivilágított mulatóhely; itt zene szólt, lámpionok égtek. Ezt rendjén valónak is véltém, hiszen a legszebb, legkellemecebb helyek egyike a városban,

7. Ilyen felfogással és javaslattal készültek a belváros rendezési tervei, részben a Pécsi Tervező Vállalat (Dénesi Odón) részben a Városépítési Tervező Vállalat (Sedlmayr Jánosné) elmélyült munkája.

8. Pécsnél nagyobb városokban a villamos alkalmas helyeken továbbra is korszerű tömegközlekedési eszköz maradt.

9. A Jelenkor szerkesztőségének meghívására és a tanulmány befejezése végett.

sőt a kellős közepén. A volt kanonoki házsört szépen tatarozták, az egész utca – az ország egyik legszebb utcája – egészében fényárban égő műemlékfélének látszott. – De a legfurcsábban hatott az egykori Király, most Kossuth Lajos utca, ahol a volt kaszinó (most tiszti klub) után nem sokkal nagyanyámék háza állt. Részben azért hatott furcsán, mert eltűnt a villamos, részben mert itt is is valamennyi házat helyreállították és itt is az egész utcában neonfény áradt. A változás mégsem a régi képet, a régi Pécs-et hozta vissza, hanem valami mást és újat. Nemcsak a fényesség miatt, hanem azzal is, hogy az egészet egyszerre tatarozták, ahogyan régen egy város sohasem volt, legfeljebb újonnan, – hiszen azelőtt hol ezt, hol azt a házat építették, vakolták így vagy úgy újra. És azért, akár a Janus Pannonius utca is, az egész Kossuth Lajos utca valami, a sötétlő múltba vissza – vagy éppen előkanyargó fényes, sárga műemléki folyosónak látszott. Szinte lárvának. Már csak azért is, mert most éjjel felé itt sem járt jóformán senki. Valami időzavar fogott el és ez csak fokozódott, amikor megálltam a mi volt házunk előtt, láttam az egykori csúf redőnyös üzletek, a Csipkeáruház és mások helyén a helyreállított újakat, sőt belestem egykori kapualjunkon, és a sötét udvarban fenn az emeleten halvány fényt láttam kiszűrődni a délre nyíló ablakon, amely ablaknál az én csendes, tőpörödött, rövidlátó nagyanyám fél életén át ült, nagykedőjében kötögetett, varrogott, harangszónál elővette imakönyvét, másik pápaszemet tett fel és imádkozott. Akkoriban még az udvarra is behallatszottak a villamos döbbenései, a drótszálak zizegése, – most néma csend volt. A villamos, a csipkeáruház eltűntével a város még régebb lett és mégis újabb, amilyen sohasem lehetett...

A Széchenyi tér környéke nappal valósággal autóbusz-pályaúdvár, akár Budapesten a József Nádor tér, és ez is újabb dolog. Innen indultunk ki az új városrészbe. Én már csak így nevezem, – hol uránvárosnak, hol nyugati városrésznek mondják, hivatalosan pedig Új-Mecsekfaljának. Egyik névvel sem tudok megbékülni, ez utóbbival – ami valami fürdőtelep félt jelezhetne inkább – a legkevésbé. S azért is csak új városrésznek nevezem, mert jelentősége túlnőtt Pécsen, és ezen a néven a legsikerültebb lakótelep hírében áll az országban újabban épültek közül.¹⁰ Még valamiről nevezetes, ami az előbbivel összefügg, – itt az a ritka eset történt, hogy egy lakótelep valóban az eredeti terv szerint épült fel és nem változott menetközben annyit, mint sok helyen másutt, hogy alig lehet az eredeti elgondolásra ráismerni. Ez részben magának a tervnek, részben jobb szervezésnek, gyorsabb lebonyolításnak az érdeme.

Láttam újabb építkezést mást is Pécsen – így például a Mecsek oldalán szép környezetben, csodálatos kilátással épülő új társas lakóházak csoportját – és feltehetően sok minden épült még ezeken kívül, amerre nem jártam, így pl. kelet felé, a bányatelep irányában. Némi önkényességgel azonban most csak ezt az új városrészt ragadom ki, de több okból. Elsősorban az értéke miatt, mely leginkább megközelíti az új dolgoké közül a régiek értékét. Nem kevésbé a nagyszabású és egységes volta miatt, melynek révén itt olyasmi történt, amit régen nem lehetett volna sem Pécsen, sem másutt elképzelni. És végezetül, mert ez az építkezés a leghelyesebb irányú, a legegészségesebb és légkellemesebb fejlődése a városnak, jobb mintha keletnek terjeszkedne, a füst és szénpor felé. Pedig nagy és előttem nem ismeretlen nehézség elé kerülök, ha ezt a városrészt így kiemelem és szembe állítom a régi Péccsel. Mert hogyan lehet új várost, városrészt régivel összehasonlítani? Olyant, ami friss, a szemünk láttára egyszerre épült nekünk és az utánunk jövőeknek – azzal, amit évszázadok raktak le apránként a régieknek és hagytak örökül a mának? Sőt ez az új még nincs is készen, hiszen csak a fele van meg és éppen a közepe, a főtere hiányzik. Így hát hogyan lehet összehasonlítani azzal, ami a maga módján készen van, forma, fogalom, – ami a köztudatban Pécs?

Ennek a különbségnek a vizsgálatába, ami a városépítés mélyét, város és építészeti lényegi összefüggéseit érinti,¹¹ nem merülhetek bele, s csak egy, talán itt és most leglényegesebb vonására szorítkozhatom. A régi városhoz, utcákhoz asszociációk, emlékek serege fűz és még az is, aki soha sem járt bennük, érzi ezt, ennek lehetőségét, – hiszen Pécs és sok más város is a maga módján műalkotás, valamit kifejez. Az újhoz nincs ilyen asszociációnk, illetve az új a jövő felé asszociál. Itt úgy járunk kelünk, mint frissen elkészült, félig meddig még bútorozatlan lakásban, ahol majd lakni fogunk. Valójában a régi is így készült valamikor, mert egy város elsősorban nem a hatásért, a hangulatért épül – ezt csak utólag nyerheti el – hanem mert szükség van rá. Alig hiszem, hogy szépapám, akik házakat bírtak, építettek Pécsen és ezekből illetve az ilyen házakból utcák sora állt össze, – hangulatosnak találták, vagy akarták volna azokat, hanem elsősorban takarékosnak, időtállóknak, kényelmesnek! És bizonyára elsősorban ezt keresik az új lakók is az új városrészben. Legutóbb, éppen a városátogatás alkalmából azt kérdezte egy pécsi íróársam, mint építésztlől: hogyan lehet például a panel házak falaiba szöveget verni, ott a lakásokba képeket akasztani. Ezzel csaknem szöveget ütött a fejembe is.

Nem hangulatot mentem hát keresni az új városrészbe, hanem mást. És különös módon találtam valamiféle hangulatot, csak éppen azt is mást. Ennek volt köze Pécshez és most talán ez a legfontosabb. Az egyik köze maga a táji környezet és az, hogy ez a vonzó vidék, ezek a szőlő borí-

10. Tervezte Dénesi Ödön Ybl-díjas építész (Pécsi Tervező Vállalat).

11. L. szerző „Város és építészeti” c. id. m.

totta dombok, völgyek minduntalan felbukkannak, miként a régi Pécs képében, úgy az újnak is szinte minden pontján. Lehetetlen nem érezni, hogy Pécsen vagyunk. S ez már magában véve is nagy dolog, mert a legtöbb városban – külföldön is – a külső új lakótelepek mostanában kísértetiesen egyformák, inkább egymáshoz hasonlítanak és nem ahhoz a városhoz, ahol vannak. Maga a táj is visszakapcsolja hát az új Pécs-et a régihez. A másik az építkezés minősége, kulturáltsága, egységessége és befejezettsége, ami szintén a hazai általános színvonal fölé emeli az új városrészt. (Ezt elsősorban a délnyugati befejezett lakóegységre értem, az északnyugat felé esőben több a kifogásolni való, a továbbiak pedig még épülőfélben vannak.) Mintha ez esetben is érezni lehetne, hogy egyik, sőt talán legkulturáltabb városunk megfiadásáról van szó. Egyszerű, jól sikerült, egy időben felépített típusépületek, teljesen kész, ápolt belső parkok, kiépített sétautak és játszóterek. Mindez részben a helyválasztás, ill. a szervezés, a beruházás és kivitelezés érdeme is.

A harmadik dolog, amire gondolok azonban egyedül a várostervezés érdeme, és ez az a kellemes, változatos tér-és tömeghatás, amit a délnyugati egység lakóházaik egészségükben és minden részletükben adnak. Azért emeltem ki a minden-t, mert ezt vélem kiemelkedő, tanulmányozásra érdemes teljesítménynek, és mert ebben leselekednek a mai városépítés számára a tévedések, sikertelenségek csapdái. Hol túl sivatár, sematikus alkotunk egyforma típusházak sokaságával, ahol hazatalálni is nehéz, hol ennek ellentéteket – és ez a gyakoribb – keresett, erőszakolt, ötletszerű formációkkal, csoportosításokkal kísérjük meg elkerülni, helyesebben inkább elködözni azt. Többnyire csak légképeket, modelleket nézünk és nem éljük bele magunkat a részletekbe, a földi nézőpontok adta képekbe. Ezért nem egy lakótelepünk képe a házak között járva olykor szinte kaotikus. Itt azonban ennek nyoma sincs. A tervező alapjaiban jó és helyes rendszert alkotott és valószínűleg meg, és ennek részleteit is jól átgondolta, kimunkálta; ez a rész minden nézetében kifogástalan, változatos és vonzó. (Kevésbé lehet elmondani a tőle északra lévő részről.) Otthonos – talán ez a fontosabb.

Városias – és ez még fontosabb. Mert itt egy másik városépítési csapda leselekedik. Új lakótelepeink a nagy belső kertek, a laza építési mód, a napbesugárzás igénye folytán hol túlságosan laza – előbb, utóbb majd a napfény elleni védekezésre is kell gondolni bennük – hol pedig ennek ellenhatásaként, takarékosági törekvésekből – hiszen a sűrítés fokig gazdaságosabb – túlságosan sűrítettek, ezért nyomasztóak is és kietlenek. A tervező itt szintén jó középutat talált; ez az elrendezés mindkét követelményt, ügylátszik, kielégíti. És ezért városias. Mert a túl laza építés olykor már a városon kívülre hat, a városnak ősi, de ma is elevenen élő védettségi értelmében, – a túl sűrű pedig a régi rossz, a kiuzsorázó értelmezésben városiasnak. S talán ez sem egészen véletlenül jött éppen Pécsen létre. Pécs belvárosa középhegyszert foglal el – mint pl. Egeré is – a tágas, távlatos, térből alföldi és a zsúfoltabb nyugati városok között, amilyen nálunk pl. Sopron belvárosa is. Itt Pécsen a térrányok kiegyensúlyozottak, még a szűkebb utcákban is ritkán esnek és csak legbelül a jellegzetesen 1:1 arány alá (a homlokzatok magassága és az utcaszélesség aránya), és kertek vannak a tömbök belsejében még ma is. Többek között innen ered a mediterrán és a hazai íznek az a páratlan együttese, amiről előljáróban szóltam és mintha ezt az együttest találhatnánk meg újabb formákkal az új városrészben is.

És innen ered az új városrésznek, főként a legkülső és legsikerültebb részének az a hangulata, amire utaltam és aminek Pécshez ennyiféle köze van. Persze itt sem tökéletes minden, de a kisebb problémákról – pl. némelyik középület formája, elhelyezése, az északi rész néhány csunya háza, zsúfolt udvara stb. – e helyen nem volna értelme szólni, ezek szakmai megvitatásra várnak. Itt főleg két problémát vélek még lényegesnek: hogyan épül az új városrész tovább és hogyan kapcsolódik valóságosan is – nem csak formáiban és hangulatában – a régi Pécshez. Hiszen jelenleg még épül és tagadhatatlanul kissé idegen test mellette, benne.

A tovább épülés szemünk láttára folyik, főként a paneles házak adnak érdekes új formát, színfoltot benne, és készül még az új városrész szíve, a központ. Voltaképpen amíg ez készen nincs, korai is városrészeiről szólni, – az, ami megépült, inkább telep. Kérdés: nem lett volna-e helyesebb a központjával kezdeni, hiszen a központ olyan ma is egy városban, mint a tűzhely volt hajdan a lakóházban. Az új városközpont megoldása, aminek terve már korábban készült, a városközpont hagyományos alakzatát mutatja korszerű épületekkel: útkeresztezésnél kialakított, lakóházzal övezett zárt tét lesz, rajta néhány nagyobb középület, (kulturális, mozi, áruház) a lakóházak földszintjén is ülést. Itt említem meg, hogy bizonyos mértékig a ma már hagyományosnak mondható, kialakult korszerű városépítészeti formaalakítás jellemzi az eddig felépült és már ismertett lakótelepi részeket is: kiegyensúlyozott voltak részben innen ered. Forrongó korunkban azonban, ahol mind az életviszonyok, lehetőségek, mind az építési módok napról napra változnak, a városépítés is szinte naponta új feladatokkal, lehetőségekkel és ezekből eredő formai megoldásokkal kerül szembe. Miként maga az életünk, úgy a városépítés is a szüntelen változás állapotában van és ma még szinte lehetetlen a ki nem alakult életviszonyoknak maradandó, teljes formát adni, – úgy pl. ahogyan az valaha a Janus Pannonius utcában megtörtént. A toronyházak, a családiházak, a garázsok, a fűtés, az autóparkolás, az iskoláztatás, stb. stb. kérdése vitatott és alakulóban van, hogy csak néhányat

említsek, és ezeknek mind van városépítési, városképi kihatásuk. Amit a várostervező ma megtervez, mire megépül, kérdés, hogy jó e még. Ezért is szerencse, hogy a délnyugati egység egyszerre, gyorsan felépült, a maga időpontja (az 1950-es évek vége) érvényes formái, rendje szerint. Másként van ez azonban a városközponttal, mely új városokban, városrészekben a korszerű városépítésnek éppen azóta változóban lévő és egyik legjelentősebb, vitatottabb és legkevésbé kialakult témája. Az élet igényli a központot és az ember mintha ma is igényelné zárt formáit. Kérdés, hogy kell-e és lehet-e azokat az eddigi módon kialakítani? Az eddigi központok akkor alakultak ki, amikor a városokban csak gyalog és lovas vagy fogatolt közlekedés volt, és akkor amikor a középületek nagyobb szabásúak voltak mint a lakóházak. Most a lakóházak – szinte maguk is középületek – csaknem mindig nagyobbak mint a köztisztviselők épületei és elnyomják azok hatását. A gépkocsis közlekedés pedig zavarja a gyalogos forgalmat, a központ jellegzetes forgalmát. A lakóházakat viszont a központ zaja, forgalma zavarja és nem jó új lakóházban üzleteket sem elhelyezni. Van persze más probléma is, de talán ezek a legjelentősebbek. Ezért ma már helyesebbnek látszik a központot teljesen külön választani a közúti forgalomtól és a lakóházaktól, és sajátos belső világként, gyalogos bevásárló és ügylétező, gyülekező helyként kialakítani. Ennek formai és szerkezeti megoldásaival, nem kevésbé a járművekkel való megközelítés módjaival még világszerte kísérleteznek, – nem kérhetjük számon a tervezőtől, hogy évekkel előbb már nem oldotta meg. Az azonban biztos, hogy amire a pécsi új városrész központja elkészül, nem lesz a modern városépítés jellegzetes új városközpont megoldása.

Itt egy nagyobb probléma rejlik, korántsem állítanám, hogy ezért. Mint hallok, tudom, az új városrész lakói már nem mind az urántelep dolgozói – akik részére a lakóházak kezdetben létesületek –, hanem egy részük vissza költözött, helyükbe mások jöttek, és az épülő lakásokba már mások is költöznek. Ez önmagába véve nem volna baj, sőt természetes folyamat egy város életében, hisz éppen az nem volna helyes, ha egy új városrész egészében egyetlen üzem készenléti lakótelepe volna. Az elkeveredés, elosztódás tehát alapján véve egészséges folyamat. Kérdés azonban, hogy ezt a visszaköltözést milyen mértékben befolyásolják az új lakótelep esetleges fogyatékoságai, köztük éppen a központ hiánya? Azt, hogy ebben ez is szerepet játszik, az mutatja, – ami egyébként többé kevésbé világszerte így van új városok, külső városrészek esetében – hogy a lakosság szórakozni, feltehetően bevásárolni továbbra is a régi központba jár. És éppen ez a nagy probléma. A korszerű városépítés az új lakótelepeken létrehozhat olyan tökéletes, egészséges új lakóházakat, olyan kényelmet, amilyent a régi városrészekben már nem lehet, ha csak nagy részét le nem bontják. De nem hozhatja létre hirtelen azt, ami évszázadoknak és csaknem szinte természeti erőknél lassan, organikusan létrejött műve: a központot, a város lényegét! Nem tervezheti meg évszázadokkal előre maradandóan azt, amit végső fokon csak az élet alakíthat ki többnyire spontán módon, legfeljebb a jó helyét, a kereteit szabhatja meg. Részben itt rejlik a régi központok vonzásának, a nagyobb városok további növekedésének fő oka. A régi, a nagyobb központok – még hozzá tatarozva, korszerűsítve, immár este is szépen kivilágítva – mint a fény az éjszaka pilléit, úgy vonzzák az újabb, a külsőbb részeket, a távolabbi települések lakóit, bármennyi fényt, bármennyi ellátottságot viszünk oda, bármennyire megtervezünk ott mindent, sőt meg is valósítunk. Ezen a ponton az új városépítés ezidőszert csaknem tehetetlen, és helyesebb, ha ezt világosan látjuk, mintsem ha tagadnánk. És helyesebb, ha terveinken nem mindent akarunk örökérvényűen megoldani, hanem azt és annyit, ami a legfontosabb és ami most elgondolható. Mert ezeken a dolgokon csak az idő, esetleg csak sok idő – megszokás, odakötődés, az élet spontán munkája segíthet, mindenesetre legalább néhány évtized.

A budapesti Nagykörút is a maga építése idején elhagyatott, sivatár vidék volt és csak lassan vált elvénné, végül is ma már a belvárossal egyenértékűen központi jellegű hely.

Legfőként azonban az segíthet mielőbb az új városrész kívülállásán, ha – mint megkezdődött – összeépül a régivel. Talán helyesebb is, hogy kívül kezdték építeni; kissé olyasféle mozdulata volt ez a városépítésnek mint az evezőcsapás: – előrenyúlás és rákapaszkodás. Ilyen mozdulat volt egykor a Lánchíd felépítése is az akkori Pesttől északra, a fejlődés gyorsan utolérte. De ez az összeépülés nem fogja elmosni azt a lényeges különbséget, ami már kialakult az új városrész és a régi között és ami már kialakult az új városrész és a régi Pécs között és amiről még nem szoltunk. Ez a városrész ugyanis nemcsak korszerű, nemcsak napjaink erőinek, szervező készségének hirdetője, hanem nagyvárosias is. Méreteiben alig különbözik az új budapesti lakótelepektől. A régi Pécs minden szépségével – részben éppen azért, mert ezt híven kifejezte – voltaképpen kisváros volt, és külső képében sok helyen a fejlődés, a mozgalmasság ellenére az maradt. Pécs elsősorban az új városrészben válik nagyvárossá, a nagyvárosias fejlődés térben, városképpen leginkább itt nyilvánul meg. Az ingaforgalom, az ide-oda vándorlás a két város között átmeneti állapot, – ki ezt, ki amaz talán még nem szokta meg. Előbb utóbb azonban a régi és az új egybeforr, a kinyújtózás mozdulatának feszültségét a megállapodás váltja fel.

Hazamenet az új városrészből vettem észre a legmegkapóbb új városképet, a városrészen átvezető, széles parkosított haladó 6-os számú főközlekedési út mentén. A látvány itt nyugat felé tekintve is szép: baloldalon a házak elkanyarodó sora sikerült, újszerű, nagyszabású mai városkép.

Ilyen azonban sok helyen van. Visszafelé, Pécs felé tekintve azonban páratlan a látvány: az út tágas öble szinte mint erre komponált avenue célbaveszi, látatja az egész régi várost, közepén a Székesegyházzal, háttérben a Havi hegygel, a Misinával, minden lényeges látivalójával. Erdemes volna a legelső új házak felépítése idején idehelyezett kis üzletpavilonokat hamarosan eltávolítani az útból, – jelenleg még beállnak a képbe és zavarják azt. Eltávolításuk után egyszerre mindenki számára nyilvánvalóvá válna e kép értelme: hogyan fordul vissza az új a régi felé, amely útjára bocsátotta és hogyan fogadja magába, szinte öleli magához azt.

Még aznap megtaláltam e kép ellenpárját is a havihegyi kápolna kapujából. Innen meg a széles karéjban aláhulló városon túl – bár kissé ködösen, egybemosódóan – éppen az új városrészt, a már felépült házak sűrű, egymásba olvadó, de a környezettől elkülönülő szürkés foltját látni, szintén mintha szándékosan építették volna éppen ebbe a látómezőbe. Vagy mintha szándékosan fordították volna valaha e kápolnát – a döghalál, a múlt emlékére épített az élet, a jövő felé. Innen látni leginkább, mily nagyarányú kicsapódás, megfiadás ez! És talán még inkább látni most, mint majd később, amikor már egybenőtt a régivel. Akkor majd összerosódik; most a távol tornyosuló házak tömege még szinte büszkén, dacosan elkülönül.

És itt jutott eszembe a város még távolabbi jövője. Az a helyesnek látszó gondolat, hogy ha már nem lesz hely benn, a vasúton innen, akkor rajta túl, valahol távol a harkányi országút mentén, a dombokon épüljön ismét egy még újabb városrész különállóan.¹² Ez azonban – miként a dombos táj is arrafelé – az idő párás távlataiba vész. Ki tudja, megvalósul-e és mikor? És ha esetleg hamarosan, akkor meg mi lesz ezután? Látásunk térben és időben korlátozott, előre még inkább mint hátra. Az idők dombjai után újabb dombok szakadatlan sora következik. Pécsi nagyapám aligha gondolhatott arra, milyen és mekkora lesz ez a város most, amikor én, unokája innen a Havihegyről nézem. Én is vajon gondolhatok ennyivel előbbre? A régi Pécs azonban talán akkor is olyasféle lesz mint volt. Én míg az előbbi, a jövő gondolata szédülés félet okozott, ebben az utóbbiban volt valami megnyugtató.

12. Pécs általános rendezési terve tartalmaz ilyen javaslatot.

Orosz János rajza

Ablakhoz búzódtam; mögöttünk
ott állt még könnyező apám
a sinek acélcsikja mellett,
ott, a salzburgi állomáson
és ujjai vállamban fájtak,
mert úgy ölelt, mint még soba,
mert ölelt, ölelt s könnye folyt
szenvedő arcán, arcomon,
abogy felnéztem rá. Talán
csak az elválás törte meg.
Vagy talán végleg búcsúzott?
Vagy tán engem búcsúztatott?
Halál, halál – oly makacsul
dörömbölt mellemben e szó,
pumpálta szomjas aortámba
az elmúlás hangulatát,
könyörtelenül igazától,
hogy moccanatlanul vigyáztam
visszafelé (pedig elhagytuk
már Attnangot is): látom-e
még? És ő ott állt és sirt és sirt
a sinek acélcsikja mellett,
ott, a salzburgi állomáson.

LIESERI TÁJ, HALAKKAL

A Lieser partján sziklák, bokrok.
Mögülük figyeltem, hogy mint forog,
babzik. Kezemben bambuszbot volt.
A boton zsinór. Zsinóron horog.

Ahol az izmos, zöldes hátak
karcsú vonalát sejtette a fény,
suttyant a zsinór a bogárral –
s hal fickándott máris horgom begyén.

Mert itt több úszott, s hogy bedobtam,
vadul ugrottak a csali után. –
S ily ugrásra mi üzte őket?
Talán nem a gyomor, az éhség csupán.

Mert ahol egy volt és elédobtam,
feljött és megnézte a bogarat,
majd legyintett ívelt farkával
és elment. Csak úgy fröcskölt szét a bab.

Hogy miért így volt? így, fordítva?
Ne kérdezd most, hiába, nem tudom,
hisz hallgattak a kifogottak,
és a fenyőfák is a szép úton.

Spittal, 1962

Balogh Elemér

Nyitráról, a Felvidékről kerültem igazi hazámba, a Dunántúlra, Veszprémbe, nyolc éves koromban, 1946-ban. Szüleim azóta itt laknak és tanítanak, anyám itt szülte hatodik, hetedik és nyolcadik testvéremet. Én a második vagyok a sorban.

A gimnáziumot Veszprémbe, Budapesten és Székesfehérvárott végeztem. Érettségi után voltam rakodómunkás, kocsikísérő, laboráns és nyomdai korrektor. Most ötödéves vagyok a pesti egyetem bölcsészettudományi karán, magyar–latin szakon, Kodolányiról írok szakdolgozatot.

Felcsésem a Zeneakadémián végzett, a karvezető tanszakon, most a veszprémi ének-zene tagozatú általános iskolában tanít.

Csöpp korom óta a népdalokat és a régi magyar verseket szeretem.

BAKONYI BETYÁRKÉNT

*Hej, de keserves hallani e szédült csendet!
Szimatolni, hogy merre iramodnak a megriasztott
Özcsordák, fülelni az avar homályos roppanását,
Csatangolni úttalan úton, gyikmutatta úton.*

*Naptól szikkadt kő fehérlik előttem. A Kab-hegy oldalán
Igyekszem egyre magasabbra. Egy ösvény tűnik elő
A semmiből, és elfut, ki tudja, merre. Talán
Tíz méterrel odébb elnyeli ismét a páfránydzsungel.*

*A kövér bokrok közt amott egy korhadó csonk,
Mint várrom mered az égnek. Villám hasította
Valamikor, s azóta évek esője mosta szikárrá.
Most a tövében székelő hangyaállam felbőkarcolója.*

*Elöttem Kőkes Pista járt itt és Sobri, a híres.
Őket a pandúr, engem pandúrként a sóvárgás
Hajt nap nap után e hóriborgas gyertyánok közé,
S hogy elbódítson egy délutánra a cerszömörce.*

*Hej, de keserves érezni, hogy elszakadtam
A földtől, hogy éhségemet a város csillapítja,
Hogy lassan már csak gyönyörködni járok e hegyre,
Melynek felhők ölelik délceg bóbítáját.*

A HÁZAD AZ ENYÉM

*A házad az enyém. Melegén nem osztoznak
kéregető felebarátaim. Világossága most
[csak
engem apolgat, engem fűt szerelemre.*

*Úrnő melletttem vagy, de bibort
ereimben, tudatom tornyán bátorságot.
kopját előttem, te lobogtatsz,*

*A házad az enyém. Kinek is adnád?
Éjjeleidnek csillagot én alkottam,
virággal én koszorúzlak s méltósággal.*

*hogy befalazottan, lekötözötten
madarakkal, szelekkel versenyre induljak,
míg sok hegedű dobján ottszárad az ének.*

*A házad az enyém. Örököd és sirásod
Táncha kezd holnap gyönyörűségünkre.
S fekete időkről tövisek emlékeznek.*

M a k a y I d a

ŐSZUTÓ

*Most árad a szín a fény meg a forma
mindent elönt a győztes áradat
egy örült s áldott varázsló megoldta
a zárt fegyelmet tündöklő tavak
merítik mélyre a lázkék eget*

*most minden sápadt körvonal felizzik
s felmagaslik a forma diadallal*

*hogy égremutassa a lényeket
igazabb lesz most minden önmagánál
a jelentések mind jelképesek
ha kék szírom hull holdak alszanak ki
már mély a csönd mint néma tengerek*

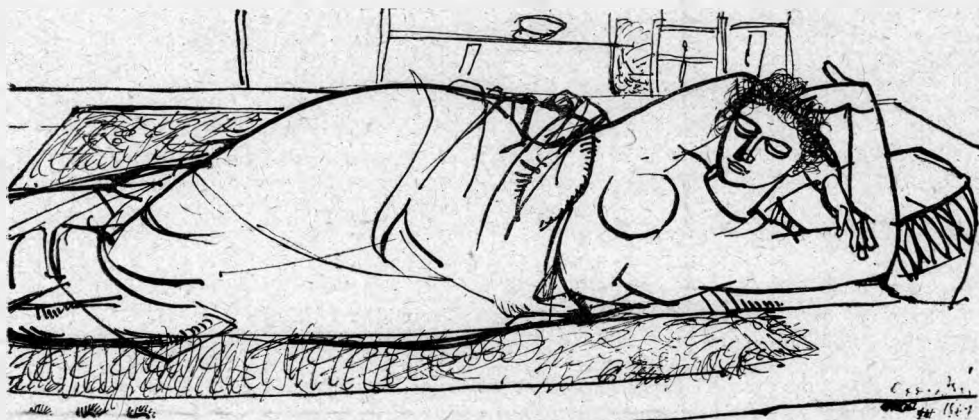
*A vágy fölivel lengő karcsú dallam
a lélek is a fény felé feszül most
könyörgő fa a későőszi napban*

AKKOR REGGEL

*Hogy akkor reggel nem találtalak
egy pillanatra furcsán meglepődtem
úgy mint akibe kést hajítanak
s kábultan áll még kinra készületlen*

*és úgy figyeltem mozdulatlanul
mikor fakad föl majd a fájdalom
buzgó forrása mélyen legbelül
és hogy elöntött kérdő arcomon*

*végigáradt a megmásíthatatlan
válaszok végső szigorú nyugalma
mint ki kegyetlen törvényt tett magán
s kimérte sorsát minden pillanatra*

Orosz János rajza

Huszonhárom éves vagyok; írni körülbelül tíz éve kezdtem. A fővárosból Pécsre kerültem, és otthon érzem magam, nem is kívánom elhagyni a várost. Minden foglalkoztat, de leginkább az embernek emberhez való kapcsolata érdek. Ez a probléma szerintem a legsokrétűbb, ez nyújtja egy író számára a legszebb lehetőségeket. Sokat foglalkoztat még az egyén és a közösség kérdése is, de ahhoz, hogy elfogadhatóan nyúljak a problémához, még túlságosan szubjektíve ítélek, s a véletlennel nagy szerepet hagyok. Irodalmi folyóiratban most jelentkezem először. Jelenleg egy kisregényen dolgozom.

BABARCI, A TEHÉN

Ahogy elhaltak süppedő lépteit, magamra maradtam és sokáig nem tudtam hozzáfogni a munkához. A csorgát kellett volna kitisztítanom, de csak ültem és a lámpám fényében viháncoló piciny bogarakra néztem; csönd volt és sötét. Minduntalan fölbukkant előttem dagadt vörös arca, kifejezéstelen pillantása, jellegtelen mozgása.

Amikor először láttam, – talán ő volt az első a sok álmos ember között, akit jobban megnéztem – az autóbuzson hajnalban valaki hangosan elbőgte magát: muuuu, muuu, meglepődve keresgéltem a szememmel a hang irányában. Akkor láttam biborbafordult arcát, dühtől könnyes szemét, remegő szájaszélét, s hallottam hangját, amikor elborította a tettest szegényes, trágár szóhalmazával. Nem sokáig néztem őt, mert lekötött a látvány, ami elémkínálkozott a Perron ablakából: könnyű vibrálással ígért a reggel, a környező hegyek tompa tetői ködös bizonytalanságba tűntek, a völgyben, mint a tej, úszott a felhő. Azután föllebbent, s látni engedte a szétszórt Zsigmond-telepet, a színesfüggönyös, röszetűes putrikkal, a mérnökség és a központi fürdő piros épületét, a szürke, füstölő palahányót; az egész lágyan ölrevett lüktető kis munkagócot, amelynek szélén szigorúan karcsúsodott föl az aknatorony. Nem törődtem a káromkodó emberrel. Ittam magamba, amit láttam s reszketés fogott el. Hirtelen nem tudtam elképzelni a jövőmet, minden összezavarodott bennem, s megfordulva néztem az álmosan zötykölődő utasokat, fekete szemük-alját, szenes, repedezett körmüket. Félttem. Zsebemben a zsíroskenyér mellett lapult a kis gyökérpipa, azt markolásztam izzadt kézzel, kétségbeesett ragaszkodással. Amikor később munkaruhában jelentkeztem beosztásra a mérnöknél, nem félttem tovább, érthetetlen biztonság élt bennem, s vállvonogatva szálltam le a bányába, első nap, reggel hétkor.

Elmúlt az idő, megszoktak az emberek. Pipásnak hívtak, mert a kis gyökérpipából kiszállás után mindig vigan lebbent a füst, de még lenn is néha – csak úgy, üresen – a számban lógott. A sok újdonság közt volt olyan, amire nem találtam azonnal magyarázatot: reggel a márkabódénál valaki elüvöltötte magát: Babarci! Azután valahol rázendítettek: muuuu. Forgolódtam, de hetekig nem jöttem rá, mi az, megfeledeztem az autóbuzson történekről. Aztán egyszer találkoztam vele, kiszállás után mellettem ment a dobozát leadni. Rámnézett, a szénpor alól kivirított arca vörössége, idétlenül elvigyorodott és odaadta dobozát, hogy adjam le. A fürdőben láttam később meztelenül, sovány, formátlan ember volt; nagyfejű, jelentéktelen. Ott jöttem rá, hogy neki bögnék. Muuuuu, hangzott fel a háta mögül valahonnan; megfordult: muuuu, hallatszott máshonnan, de mindig mögötte. Mindenki komoly arccal fürdött, ő meg forgott, mint az örült, egyre gyorsabban, nem mosta magát, végül elkéste a buszt.

– Babarci, – mondták neki olyankor, amikor a fürdőben ült, félig szenesen, maga elé meredve, – vár az asszony, mi lesz, ha nem mész haza?

Akkor szótlanul elment. Sokáig nem láttam, másik fürdőbe kerültem.

Egyszer elküldött vele a mérnök.

– De vigyázzon – mondta –, mert bolond, ne mondjon neki semmit.

Egész sichten nem szóltam hozzá, mindketten tudtuk a dolgunkat. Amikor kiszálltunk, az aknásszal együtt mentem a lámpakamrához.

– Milyen volt a sicht? – kérdezte.

– Semmilyen – mondtam.

Köpött.

– Csak azért, mert már kétszer ki kellett zavarnom a bányából – mondta.

– Miért? – érdeklődtem.

– Föl akarta kötni magát.

Nagyon meglepődtem.

Egyedül szálltam le, elkésve, mert nem találtam a raktárost, s nem tudtam kapát szerezni. Lámpám a zsebembe akasztottam, rágtam a gyökérpipát. Elballagtam a második nyugatira, megtaláltam a helyemet, s kerítettem egy hasáb fát, amire ráültem. Dúdolván ettem a kenyeremet; csönd volt és sötét, kicsinek és furcsának éreztem magam. Léptek cuppogtak később a vizes agyagban és lámpa imbolygott: a sötétből kirajzolódott a Babarci nagy, vörös feje, keskeny válla, rongyos nadrágja, leült, velem szemben és enni kezdett. Időnként rámnézett és mondott valamit.

– Tudod, az elején nem kellett volna belemennem.

Vagy:

– Most már nem lehet. Hova menjek? Két évem van a nyugdíjig.

Rekedtes szavai elszállingóztak a vágatokon, gurítókon, elhalkultak, semmibevesztek. Eltette az ételét, fölállt, elindult, de még visszafordult egyszer.

– Tudod Pipás, – mondta, – néha olyan szomorú vagyok.

Azután elment.

Ahogy elhaltak süppedő léptei, magamra maradtam. A csorgát kellett volna kitisztítanom, de sokáig nem tudtam hozzáfogni.

Néhány hónap telt el; s mint minden visszatér, visszatért ugyanaz a helyzet is: csorgát tisztítani küldtek a negyedik szint második nyugatira. A negyedikén akkor nem volt fejtés, csak a harmadik nyugatin dolgoztak Setáék, korszerűsítették a vágat biztosítását. A kapával kihuzigáltam a csorgóban felgyűlt üledéket és leültem: néztem, hogyan tűnik el a sötétbe csörgedező víz, hogyan válnak láthatóvá a vágányok és talpfák. Úgy éreztem, megoldottam valamit, erősnek és kérelhetetlennek tudtam magam: embernek, aki legyőzi a természetet. Elégedetten vettem elő a zsíroskenyeremet és a bordafák köporos csikjait nézegettem, amikor léptek cuppogtak a süppedő anyagban, lámpafény imbolygott és a sötétből kirajzolódott Babarci vörös feje, félszeg mozgása. Szóhoz sem jutottam, annyira emlékeztetett az egész hónapokkal azelőtti találkozásunkhoz. Aztán kinyögtem:

– Jószerencsét.

Nem válaszolt, elment mellettem mint egy alvajáró, aki nincs öntudatánál. Morgásából szófoszlányok jutottak el hozzám: „úgyis vége lesz ennek”, meg „majd meghánják még”.

Rémületem hirtelen nőtt meg a sötétben, magányomban recsegéseket hallottam, a közetnyomás, gondoltam és menekülni vágytam valahonnan, valahová; aztán megtaláltam magam és távolodó alakja felé ordítottam:

– Babarci! Gyere vissza! Gyere vissza!

Megfordult, hangja a sikoly és a mindent leromboló düh, a sírás és a végtelen távol határán mozgott:

– Te is, Pipás? Már Te is? – és elrohant. Egy kanyar után eltűnt; mire odaértem nem láttam sehol.

Elindultam a harmadik nyugatira Setáékhoz, mert nem tudtam tovább egyedül maradni. Úgyis tudnom kell, mennyi az idő; gondoltam és megnyugvást hozott az érzés, hogy emberek közé megyek. Setáék éppen szedelőzködtek. Kérdésemre, mennyi az idő, maga Seta mordult rám:

– Sicht van pajtikám, irány a lift!

Leültem és megvártam, míg mind a hárman felöltöznek, magukhoz veszik a szerzőszámokat. Együtt indultunk kifelé az aknához. Csöndben, líbasorban mentünk, a két sín között; csak az egyik csillás szólalt meg az első nyugati elágazásnál.

– Te, Seta, Babarci hol van?

– A tehén? – vigyorgott hátra a vájár – biztosan ellik valahol.

– Én láttam – mondtam – a második nyugatin jött, s amikor rászóltam, mint az örült elrohant.

- Mit mondtál neki? - kérdezte a csillés.
- A nevén szólítottam - feleltem -, Babarci, hova mész? - ezt kérdeztem tőle.
Akkor már állunk mind a négyen, a többiek engem figyeltek.
- Babarci - mondta a csillés -, az nem a neve.
- Nem tudtam - mondtam -, nem tudom a nevét. Azt hittem, a neve. Mindenki úgy hívta.

- Én se tudom a nevét - mondta a csillés és kérdően nézett a másik kettőre.
A Seta mellett álló csak ingatta fejét, lefelé nézett: a csizmájáról piszkálta le a rátapadt agyagot. Kis szünet támadt. Mindnyájan Setára néztünk: szemefehére komoran ragyogott a négy lámpa fényében, állkapcsa egykedvűen, rácrósen mozgott.

- Én sem tudom - mondta végül azután vállat vont, - majd kijön gyalog. Ismeri az a bányát, mint a tenyerét. Mi meg menjünk - vette kezébe a lámpáját, amit közben a nadrágjára akasztott - mert nem érjük el a kast.

És kiköpte a szivarvéget, amit egész sichten rágott.

Másnap déltájban találták meg. Reggelig senkinek nem jutott eszébe, hogy hiányzik, de amikor a felesége megjelent az aknán és kérdezősködött, mindenki tudott valami keveset:

- Másodikba menni láttam.

Vagy:

- Ott ült a főkeresztvágatban, a ló mellett és mondta, majd kijön.

Márkapléhe, doboza, lámpája nem került elő.

- Holtbiztos lent kódorog - mondogatták, s akkor hallottam a csöndesszavú főbányamestert ordítva káromkodni.

- Az istenit - üvöltötte az irodában - csak kerüljön elő az a bolond, tudom, még egyszer nem megy le a bányába!

Tizenegykor még mindig nem jött elő. Akkor értesítették a bányamentőket. Négyen jöttek le csillogó készülékekkel, figyelmesen hallgatták az utasításokat, aztán leszálltak.

Jenő bácsi akadt rá először, első szint első nyugati tizenegyes telepi gurítójában. Jenő bácsi, a körletaknász, tárószintre akart menni elsőből, s véletlenül a ritkán járt úton, az első nyugati tizenegyesen mászott föl. Vizes, öreg gurító az, vakgurító. Eltévessztették az irányt annakidején, és nem lyukadtak ki a tárószinten, hanem alatta mentek el. A gurító közepetáján bemértek egy feltörést, az aztán kilyukadt a táróba. A levegő a táróból jött, lefelé haladt a feltörésen, s a gurító alsó szakaszán húzott első szintbe. A feltöréstől fölfelé nyolcvan méternyire a tizenegyes telepi gurítóban egyáltalán nem volt levegő; a mérések ott mindössze csak három százalék oxigént találtak. A feltörés után fölfelé egy méterrel elszögezték a gurítót, kitétték a keresztet: bemenni életveszélyes. Jenő bácsi nem vette észre a feltörést, s a gurítóban, ahol nem volt levegő, akadály nélkül továbbjutott. Főnt lámpafényt látott, kiabált, de válasz nem jött. Hirtelen megszédült, elbágyadt, s akkor eszébe jutott: vakgurítóban jár, a feltörést régen elhagyhatta. Minden erejére szüksége volt, hogy leérjen a levegőig, onnan, amikor kipihente magát, elrohant.

A haláleset rázott meg, vagy a döbbenet, amikor a mentők az aknán kihozták, felesége sápadt, elfojtott zokogása, már nem tudom. Mondogatnom kellett magamban: „nincs semmi baj, hát meghalt. Hazamész, lefekszel, felkelsz, dolgozol, eszel, iszol, meghalsz: ez a dolgod neked is”, de hiába mondogattam, valahol hiába csúszott ebbe a furcsa nyugtatóba. Gondolkoztam, hogyan juthatott fel a gurítón, ötven méterre, ha el volt deszkázva? Sugdolóztak az emberek, „dehogyan volt eldeszkázva?” és „könnyen el lehetett tévesztetni, a múltkor a Csillagvizsgáló Gyuri is csak akkor kapta magát észbe, amikor már jól bent járt, s nem volt levegője”. Állandóan az utolsó találkozásunkon tűnődtem; „Te is, Pipás? Már Te is?” és láttam magam előtt kitártkezű, rohanó alakját sötétbe tűnni. Pedig igyekeztem nem törődni vele; már másnap egykedvűen nézgettem: a fatéren hogyan futballoznak egy szakadt, dróttal összefogott bányászsapkával.

Talán a történet titokzatossága fogott olyan erősen. Azóta, valahányszor nekiindultam, egy gurítónak, volt egy érzésem, hogy meghalok. Bágyadó mozdulattal ros-

kadok össze valahol, a földalatti térben; csöndtől süketen, sötétől vakon, s nem fogok belenyugodni a halálba: ordítani fogok, dobozom fémcsettijában megkapaszodom és lassan tűnő értelemmel reménykedem, hogy hangom, mint hosszú kígyó kúszik a földbevéjt vágatokban és eljut az emberekhez. Aztán mindent elborít majd a mozdulatlan-ság, lámpám fog őrködni értetlenül széttárt kezem és recés-szivárványhártyájú szemem fölött, ami nem lát fényt már az idők végéig.

Szegény Babarci. Vörösarcú, keszeg, bolond Babarci.

Nevét még mindig nem tudom. Úgy él köztünk: Babarci, a tehén.

Lukács Miklós

MUNKÁSVONAT

*Bakterház küszöbről
kutyaugatás ugrik
a csattogó küllők alá.*

*A szemafór kinyitja zöld szemét
s ikercsillag száguld szigorú
pályáján.*

*Síró gyöngyszemek gurulnak
a párás ablaküvegen,
mint a kévébekötött tengeriszarak,
itt szorongnak az útrakeltek,
kimosakodva és ingeváltva,
akik megmártóztak az ünnep
otthoni fényében,
homlokukra álmosan biccen most
a szörkucsma.*

*Csapatok tolakodnak föl,
marék porhót vág utánuk
a nyerítő szél.
Bakancsszagu akolmelegben
pálinkaizű hortyogások
harmonikáznak,
vágat velük a gőztajtékos
acélparipa – darutornyok felé.
Csillagdarabok pattognak
a bajnal kék faláról,
a cigarettafüstök lebegő kódében
agyonnyütt kártyák csapkodják
a térdekre basalt vászontáskát,
Kőbánya táján cibelődnék majd,
ölelik a kenyérpüpos zsákot,
malterosládák várják őket,
buzatos emeletek
és kéthetes özvegység.*

Garai Gábor

ALLÓKÉP

*Bár sose szöknél ki ebből a képből:
ott állsz az esti utcán, füst-bajad
borzong a szélben, szép vagy és szabad,
árnyad egy aranyló ablak elé dől;*

*kutyád sürget már, pórázát cibálja,
te nem moccansz, csak árad és apad
melled a sárga kiskabát alatt, –
csodálatos vagy, ijatlan Diána.*

*Most hirtelen ellódulsz s futva hagysz ott
a sötétben, de vissza-vissza-csapkod
felém búcsúzó lángja víg szemednek,*

*s mint a tűzvész emléke a harangban,
zeng bennem, hogy az érc majd belepattan,
utolsó két szavad: Nagyon szeretlek!*

ELÁTKOZOTTAN

*Mint páros gót oszlopok összeforrtan
Tartjuk a reménység boltíveit
Állunk csont-fehéren elátkozottan
Míg a törvény rajtunk be nem telik*

*Tudod hogy minden ellenünkre fordul
Tudom hogy minden vád fejünkre száll
De fájdalmakon és rágalmaikon túl
Tiszták vagyunk mint hó-fürdette táj*

*Neved az álmatlan tengerre írom
Már fodraid közt leng a szürkület
Virrassz velem örökös éber áram
Sötétedik Meghalok nélküled.*

Knokke, 1963. szeptember.

FEKSZEL, FEHÉREN...

*Fekszel fehéren, betegen,
bőröd alatt bújdos a láz.
Húnyd be szemed, egyetlenem:
álmodban hozzám eltalálsz.*

*Aztán én ápollak tovább,
s a borzongás, a fájdalom
elszáll pórusainkon át,
míg érverésed vállatom.*

*És mesét is mondok neked,
félelmeset, irgalmasat:
lecsuklanak sárkányfejek
türelmünk bárdjai alatt.*

Jó nézni a vízre, ugyanúgy mint egy nyugodt emberarcra.
Tükrén fény és szél játéka hullámszának. Csupa tisztá érzelem.
Szólni kellene hozzá! Idegen. Talán mégis érti a hangom.
Ha igazán víz lennél, ártatlan és átlátszó, mint ez a tó reggel,
befogadnál s megmerülbetnék benned.
Sajnos, a szerelem mozdulatai legjobban az úszninentudó kapálózásai-
hoz hasonlítanak.
Kivéve, mikor egy hosszú ölelés után a szád még egyszer megkeres.
Már nem azok a madarak szállanak föléd, melyek zsákmányt akarnak.
Az utolsó hullám is elsimul, szemed bánatos árkait kitöltöbetti az öröm.

MINT TENYÉRBŐL...

Mint tenyérből az ujjak, az utak
széttartva a tőlünk ötfelé vezetnek.
Gyakran megjáróm: a hosszabbakat
autón, kocsin, gyalog a rövidebbet.

Megjövök gyorsan. Jó ezen a tájon
laknom. Ösvény kanyarog ki a hegyre.
Keskeny csapás: Meglátszik még a lábnyom.
mit talpam tegnap nyomott rá a gyepre.

Minden föld ismerős, idén hiába
takarja sudár kukoricatábla,
honnét tavaly árpa, meg búza nőtt.

Dombok-völgyek váltakozó nyugalma
szelíd látás. Forrás itt – séd amarra.
Füzek kísérik a jövő-menőt.

ŐSZI SZONETT

Szögletes birsek sárgállnak a gallyon.
Barna burkából a dió kipottyán,
koppán a földön. A szőlőlugasban
sértett fürtön darázs zenél kitarton.

Nincs több öröm. A rét alját ködök,
az eget felhők tömik feketére.
Kinek bámultál átlátszó szemébe?
Hajtsd le fejed. Elballgat a tücsök.

Süvölt a szél tárgyak élet csiszolva.
Egy élőt sem találni odakinn már.
Üveg mögé szorulsz. Szomorú látvány
kinn a világ. Vigasz lesz tán a munka.

Fáradt szavak, kiket szorongva vések
most bizonyítsátok be, hogy mit értek.

Hárs Ernő

TIHANY, SZABÓ LŐRINC-VILLA

Pihenő szem e dombtetői ház,
mely messzelát és összefoglal,
s a múltó idő káprázatait
fölényesen rögzíti végtelenné.

Hús, vér, ideg e szőlők-köztői ház,
hol sóhaj feszeng, lázadás dörömböl
a megváltatlanság ítéletével,
mint újszerű Kőmíves Kelemenné.

Feddő parancs ez éghomlokú ház,
hogy élesedj, s vágj öncsalásaidba,
oly könnyedén, ahogy cikáz a fecske,
s oly pontosan, ahogy boncol a kés;

úgy, ahogy ő hámozta meg a létet,
hogy elfogadni most is visszadöbbsz:
a tudatot, hogy szívóének vetése
neked virul, s az ő helyében élsz.

Táj és történelem

A Jelenkor szerkesztői feladatuknak tekintik, hogy kapcsolatot tartsanak azokkal a magyar írókkal, akik valaha e tájon, e városban éltek, innen származtak el. Ebből a megfontolásból kiindulva az alábbi kérdésekkel fordultunk munkatársainkhoz, s a folyóirat jelen, ún. pécsi-baranyai számára választ kértünk.

- 1. Milyen személyes emlékek fűzik Pécshez és Baranyához?*
- 2. Írói művészetében mit köszönhet a városnak és a megyének? Témát vagy inkább hangulati impulzust adott a táj? Mi fogta meg: a város kulturális levegője, etnikai jellegzetességei vagy történeti-gazdasági arculata?*
- 3. Milyen a kapcsolata a város mai életével? Mi a véleménye a mai pécsi irodalomról és jövőjéről?*

A legelőbb megérkezett válaszokat alább közöljük. A válaszok közlését következő számunkban folytatjuk.

Csányi László:

A táj is nevel bennünket. Én a pannón dombok között nőtem fel, s ez a folyton változó, emlékeket ébresztő és költészetet sugárzó táj azzal a tiszta derűvel teljes, amely világosságot, arányt és harmóniát jelent. Amikor tizennyolc évesen, egy aranylő szeptemberi napon Pécsre érkeztem, ezért érezhettem azt, hogy a vers a legtöbbször, amire az idő szűkre szabott keretei között egy ember vállalkozhat. De minden szétfolyt előttem, a lelkesedésnek zárt formára, fegyelemre volt szüksége. Ezt kaptam meg Pécsről, mert ez a város nevelt a munka iránti öröme és alázatára, a hűségre és tisztességre, hogy a kevés fölébe, amit eddig végeztem, tiszta lelkiismerettel jegyezhetem föl Arany szavait: írok nem taps, nem jutalom végett, írok lelki nyugalomért.

A közhelyek rendszerint félrevezetnek. Inter arma? – már dült a háború, de Pécsen eleven, pezsgő irodalmi életet találtam. Sturm und Drang volt ez, számunkra s a pécsi irodalom számára is, melyben a szándék nemességéhez igazán nem férhetett kétség. Itt találtam Weöres Sándort, akivel az éjszakák szesztől kékes lángjában Platont idéztük, Csorba Győzöt, aki a Hűség és Barátság jelképévé vált számomra, a Valéry-fordító fametszőt és énekest, Bajcsa Andrást, s itt voltak közvetlen kortársaim is, Kopányi György, Hunyadi József, András Endre, majd a néhány évvel idősebbek, a finom hangú Lovász Pál, az akkor már befutott Sásdi Sándor, Zsíkó Gyula, s később Bárdosi Németh János. S valamennyiünk fölött és mégis velünk együtt, atyai-barátian, Várkonyi Nándor. Ezeknek az éveknek minden pécsi irodalmi mozgalma az ő nevéhez fűződik. Mester volt és barát, tele bölcsességgel és derűvel, szeretete fölémelt, biztos ítélete, finom izlése nevelt, kimondatlanul is irányított. Minden sor mögött, amit leírok, halálom órájáig érzem szorongó-féltő tekintetét, mert csak a Mű érdekelte, s egyetlen vektor is lázba tudta hozni. Akkor ismertük meg igazán, amikor megindította a Sorsunkat, melyet néhány irodalombarát önzetlensége tartott fenn, s rövid idő alatt az ország egyik legtekintélyesebb folyóirata lett. A Sorsunk messze kisugárzott, hatását a távoli országrészekben is érezték, hisz a szerkesztői elv azt akarta, hogy hagyomány és jövő, haza és nagyvilág gyűjtőmedencéje legyen. Így váltak a Sorsunk munkatársai a legjobbak, Illyés Gyula, Szabó Pál, Kodolányi János, Németh László, Féja Géza, Erdélyi József s lehetett-e serkentőbb, biztatóbb, mint az ő szellemi közelségükben famuluskodni?

Berzsenyi azt remélte, hogy Keszthelyből lesz a magyar Weimar. Mi néha azt hittük, Pécs formálódik azzá a szellemi központtá, amely szerencsésen tudja egyesíteni a múltat és jövőt, a hagyományt és haladást. Csak részben történt így: a hazai viszonyok voltak mostohák, vagy a történelem közönyével nem számoltunk, immár

talán nem is fontos. Mert a háború egyre közelebb került hozzánk, saját sorsunkra is rányomta könyörtelen bélyegét. A Múzsákat nem tudta elhallgattatni, de az élet kereteit szét törte. S a háború befejezte ismét Pécsét talált, hogy sanyarúságban, éhesen gyakoroljam azt a hitet, amit ez a város adott.

Később sok minden másként történt, mint ahogy terveztük; csalódás, a család gondja, s talán saját tehetetlenségem is ledöntött sok tiszta szándékot, becsületes tervet. Értékes évek veszttek el, de ez már csak az én lelkiismeretem számláját terheli. A számvetés másik oldalán mégis az áll, mit kaptam Pécsről? Azt hiszem, mindent. A harmóniát, amit a pannón táj és évszázadok munkájának egysége jelentett, – s mennyi mindent még! Szerelmet és barátságot, a lélek derűjét, a hitet a munkában és a minőségben, hogy ne érjük be az egyszerűvel és kézenfekvővel, mert csak a legmagasabb célhoz vagyunk méltók.

Pécs számomra soha nem vesztette el varázsát. Mindig úgy utazom ide, mint aki haza megy; fiatal éveim lelkesedését érzem e falak között, s ugyanazt a biztatást, amit akkor, hűz esztendővel ezelőtt. S valószínűleg nemcsak én vagyok így, hanem valamennyien, akik innen indultunk. Természetesen ebből nem következett és ma sem következik az, hogy kialakult volna valami „pécsi iskola”, egy sajátos pécsi szemlélet és stílus. Pécs, bár rendkívül nagy kohéziós erőt jelentett és jelent ma is, nem járt soha külön utakon. A magyar kultúrát akarta gazdagítani, s hogy mit végzett, arról még talán korai lenne ítélni. De feladata ma sem lehet más, s a szándék nemessége siettetni az eredményt is.

Gáll István:

Ha már tíz éve nem élnék Pesten, és nem Tatabányán nőttem volna fel (szerettem ezt a bányavárost: múltját és jelenét, öreg telepi házait, és az Újvárost, ahol tíz éve még én is bicikliztem kukoricatáblák között, szerettem hegy-völgyes utcáit, a nyitott szennyelécsonnákat, a szürke kacsákat a porban, szeretem kertjeit, ahol haldokolva, levelüket pergetve állnak a fák már júniusban, és rancos kis gyümölcsöket érlelnek be őszre, mert a levegőből állandóan szítál a korom, a mész- és cementpor, szeretem a Vértest és a Gerecsét, v-alakban összefutó két hegyvonulatuk közé szorult a város, mintha tulajdonképpen máshova indult volna, de itt megrekedt s azóta senyved az állandóan húzatos völgyben, szeretem az aknák dudáit és szirénáit, a kőbánya tompa robbanásait: mai napig se rezdülök meg, mint más ember, ha robbanást hallok, mert ez a hang nekem nem a háborút, hanem a VÁROST idézi emlékezetembe, szeretem ebben a rendezetlen és jellegtelen ipari településben a magam múltját, gyermekkorát, (fjúságom emlékeit) – egyszóval, ha nem köteleztek volna el más városok, és választ-hatnék: Pécsét szeretnék élni. Sopronban is otthon éreztem magam, amikor kétszer is, majd egy-egy évre oda sodort az élet; de Pécs nemcsak egy várost jelent nekem – barátokat, író-társakat, mestereket, akik első segítőttem voltak, legjobb tanítóimnak bizonyultak, s náluk jobb közösséget máig sem találtam.

Kalász Márton, Örsi Ferenc, Galsai Pongrác voltak velem együtt induló fiatal írók. Életem első szerkesztője: Szántó Tibor, aki akkor a Dunántúlt szerkesztette. És a mester, az atyai barát, a szigorú lektor, aki kezdő írásaimat szedte ízekre úgy, hogy mindig új próbálkozásokra biztatott igényességével és kéréllhetetlenségével: Csorba Győző. Kalász Márton, ez a szőke szelidség és hallgatag magányosság mögé rejtezkedő, tulajdonképpen megszállottan makacs és pulyka-mérgű költő, akinek versei arany és bíbor színekben pompáztak; Örsi Ferenc, komor történelmi drámák szerzője, de aki mindig gyanús volt nekem, hogy a „három testőr” egyike, gémlárával, Cyrano-orrával, és ravaszán lapos pillantásával; Galsai Pongrác, regénybe illő nevével, ami hangzásában is csupa artisztikum, s aki az irodalmat oly tiszteletlenül imádtá, hogy csak esszéista lehetett – oly kedves társai ők életemnek (pedig a barátságon túl semmi se rokonít velük), mintha tejtestvérek lennénk az irodalomban: egy emlőről szakadtunk le. Szántó Tibor első kötetének (Triciklín) minden novellájára mai napig:

is úgy emlékszem, mintha én írtam volna őket, hiszen első, izgatott olvasói, kegyetlen ítészczi, örvendező alkotó-társai voltunk; szerkesztője és szervezője volt irodalmár körünknek, s ahogy sok-dioptriás szemüvegével, borzas barna bajszával (akkor még hordta, komolyabbnak akart látszani vele!), kéziratunk fölé hajolt, s olvasta mohón, valahogy furcsán csemecseve és nyeldekelve közben, mintha teljesen magához venné minden sorunkat, s aztán felállt, az íróasztal sarkának ütődve kiringatózott a szoba közepére, és mondott valami elismerő szemtelenséget, mert kölykök voltunk ahhoz, hogy hazudjunk, vagy meghatódjunk egymás előtt – így őrizte meg emlékezetem a barátot és szerkesztőt. Csorba Győzőtől a legtöbbet kaptam, amit fiatal író és kezdő ember kaphat. Pedig később, igazi műfajomat és hangomat megtalálva, nem azt írtam, amit ő várt tőlem, s nem úgy írtam, ahogyan tanította. Pedagógus-sors ez. Az én apám tanár, és tudom, hogy akiben költőt gyanít, abból általában főkönyvelő lesz, gyenge matematikusból elméleti fizikus, a gyermek-zseniből kiegyensúlyozottan élő vidéki hivatalnok, képeslapokba illő boldog családi kör feje. A tanítás és nevelés hatásának két rétege van: ismeretekre oktatás és emberi magatartásra való nevelés. Az elsőre foglalkozásunk kötelez, a másodikra hivatástudatunk; amazért pénzt fizetnek, ezért egy életen át kapjuk a hála kamatait. Verseket írtam (formaérzékem volt, költői tehetségem kevesebb), mert az életnek még csak érzelmi megközelítésére vállalkozhattam kiforratlanul, és Csorba Győző, ösztönző példájával, majdnem költőt csinált belőlem (verses kötetem Garabonciás diák címen jelent meg). Ő fedezte fel, hogy nem vagyok lírikusi alkat, ezért – sok prózaíró társammal ellentétben – első zsenyémet sem kell szégyelnem; a kispika Arany János-i csapásán próbáltam valami újat és korszerűt – ha nem is sikerült ez –, létrehozni. Csorba Győző balkezének horgas mutató-ujját ma is kézírataim fölött látom, ahogy körmével kopogtatja a sorokat, s mint egy jó kézművesmester, az anyag lelkét tapintja ki versemben. Ha nem vezet az elbeszélő költészet felé, nehezebb lett volna megtalálnom magamban a kezdő novellistát, és ha nem ösztönöz történetek és nagyobb mondanivalók átfogó összeszerkesztésére, később jutok el (a ma már igazi műfajomnak érzett) kisregényhez és regényhez. Ostobán azt mondhatnám, hogy kerülő utat tetetett meg velem. Miért kellett évekig verset írnom? De én nem sajnálom, mert szegényebbnek és kiszolgáltatottabbnak érzem azt a prózaírót, aki nem tanult meg verset írni. A tömörségnek és képszerűségnek, a gyöttrő műgondnak és az anyag kemény formálásának, az átéltségnek és az általános magasába lendülő témakezelésnek lehet-e jobb iskolája a költői gyakorlatnál? ... Írói etikára is Csorba Győző tanított. Arra, hogy úgy írjak, ahogyan lelkiismeretem diktálja, ha nem is tetszik az sokaknak (talán neki se). Vágyat oltott belém, hogy egykor én is segítsek, ha tehetem: és ha ötévi dramaturgoskodás alatt alkotó módon és hívő lelkesedéssel tudtam segítségére lenni bárki író-társamnak, neki köszönhetem. Ma is igénylem lektor és kritikus bíráló szavát; nem mazochizmus ez, őt szeretném visszakapni másokban is – és ha keserű és csalódott vagyok a bírálók félreértése, vaktsága, vagy netán sértő magvonalúsága miatt, azért van ez, mert vele vetem össze őket. Megkeményített és elkényeztetett. A szenvedélyes szigort elviselem, a szeretetlenségre (még ha dicsér is valaki, számításból vagy csak úgy felületesen), nagyon érzékeny vagyok. Elsősorban, gondolom, erre akart nevelni. Azok a fiatalkori verseim az ABC és az egyszerű mellé kerültek, első lépcsőkként hágtam fel rájuk, az ő kezét fogva, az ő vállára támaszkodva – lehet-e ezt elfelejteni?! ...

Azt szoktam írni, hogy két nagy élmény- és támasz van: tatabányai életem és a katonaság. A katonaságot pedig Pécs és környéke jelenti (leghosszabb ideig, majd három évig a Duna és Nagykanizsa közti határszakaszon szolgáltam, aknász voltam). Regényem (Patkánylucy, 1961) és elbeszélés-ciklusom (Kétpárevezős szerelem, 1962), igazolják, hogy másról szinte nem is írtam. Ez a két világ kiegészíti egymást. Akikkel Tatabányán éltem együtt, azokat találtam meg bajtársakként és tiszttekként (még személyes ismerősként is), a határőrségnél. Pokolian nehéz időkben – 1950 és 1954 között – olyan helyen voltam, ahol a magasfeszültség a legfehérebben szikrázott. Szélsőséges helyzetek és kielevezett szituációk – mondom mai eszemmel –, sora volt az, amit akkor mindennapi életnek hívtunk. Hálás vagyok ezért a sorsnak. Akik Tatabányán és a

határon társaim és elvtársaim voltak, ma is azokat szeretem. Róluk akarok írni, mert hiszek és bízik bennük. Együtt éltünk, együtt hibáztunk, együtt csalódtunk, és azóta is legtöbbször egy táborban vagyok. Ma is félállásban Tatabányán dolgozom; bár egy másik felem pécsi társaimmal lehetne együtt. Új regényemben, amit most írok, az ötvenes évek élménye és a baranyai táj környezete az ihletőm. – Ha jól sikerül, ugye magatokénak fogadjátok el, pécsi barátaim? ...

Hunyady József:

1. A lehető legszemélyesebb kapcsolatunk van egymással, ugyanis Baranya fővárosában, Pécsen születtem, ezelőtt „kerekén” negyvenkét évvel. De ez még csak a kezdete volt bonyolult kapcsolatunknak, mert egy évig a Felsővármház utcai „sulaj”-ba jártam, majd merész vargabetűvel elkanyarodtam, és csak 1932-ben tértem vissza az imádott pannon metropolisba, amikor gimnáziumba iratkoztam. Négy évig jártam a Budai külvárosból, az Orsolya utca 3-ból a majdnem a Jakab-hegy lábához épült gimnáziumba. Onnan átvitorláztam a tanítóképzőbe, ahol is öt kemény esztendő „vertam le”, míg végezetül a markomba nem nyomták a kántortanítói oklevelet. A Ledinán nőttem fel, a Balokány-kertbe jártam csibészkedni, az volt a mi „grundunk”, no és az ó-temető. No és a Tettye, a várom könnyéke, a Tettye-patak oldalában a karszt-barlangok, a Ráh Gyuri birodalma. A Károlyi grófok sok évtizedes szolgálatában meg az első világháborúban megrokkant édesapám egy pár virslínekvaló „lóval”, meg egy nyikorgó fiakkerral halála előtt néhány évig a Széchenyi téri standon ácsorgott naphosszat várva a család jószerecsére. Am a pasasok egyre szívesebben ztyöygtették a feneküket a Novák bácsi és társai taxijain. Ott is halt meg szegény apám a Ferenciek utcájában, szívszélhüdéssel, tüdővérzéssel úgy fordult le a fiakkerek bakjáról. Az utolsó pasasér. meg egy jámbor járókelő segítette be a cukrászda-ház nagykapuja alá. Mondják, mire lefektették a földre, már nem élt. Az utolsó szava ez volt: „Annám, feleségem ... drága kis gyerekeim ... Mi lesz veletek ... ?!”

Aztán – erre nagyon büszke vagyok: itt lett belőlem író, két drága jó, akkor már „beérkezett” író-barátom, Kopányi Gyuri és Vasvári Laci barátom örökös noszogatóására. Ugyanis a háború meg a fogság úgy telitömött élményekkel, hogy mindig azokat kellett mesélgetnem úton-útfélen, és addig-addig kapacitáltak, amíg leírtam egyet és – nem hiszem, hogy létezik ennél nagyobb, tisztább öröm író számára a világon! – a következő hónapban meg is jelent a Batsányi Társaság lapjában. Nem akartam hinni a tulajdon szememnek: az jelent meg, amit én írtam, és kiírták a nevem! Egész éjszaka nem aludtam, ide-odakóvályogtam a városban, le a pályaudvarig meg fel a hegyre. Ki a Ledinára, be a Székesegyház elé a Sétatérre és – ne vessenek meg érte, ha elárulom (különben sem járt senki már az utcákon!) –, meg-megálltam a szívemnek legkedvesebb helyeken és picit sírós döllyffel belesusogtam a csillagfényben úszó éjszakába: „Mit szólsz, Sétatér, Székesegyház? Író lettem! ...”

Itt jelent meg a legelső, tehát a legkedvesebb könyvem, a „Szerencsétlen emberek” című novelláskötetem is. Ugye, hány gyönyörű emlék köt össze bennünket Sopianaeaval?

És itt ért egy kisebb fajta, igen keserű megaláztatás is. Egy ifjú tollforgató férfiú nemrégiben megírta a Batsányi Társaság viselt dolgait, és engem szórén-szálán szinte kifelejtett belőle egészen. Pedig szervező titkártja is voltam a Batsányinak, meg a folyóirat prózai szerkesztője is voltam. No, de mindegy, ez is csak azt bizonyítja: senki sem proféta a saját hazájában (?) ... Sokáig rágódtam rajta: engem kifelejtteni, engem, aki olyan büszkén viselem eddig elnyert legszebb és legmagasabb kitüntető címetet: „pécsi tüke”, mint az angol főnemese a Lord címet!

2. Mindent a szülővárosomnak köszönhetek! Ennek a hasonlíthatatlan bájú tájnak a varázsa fogta meg édesanyámat, míg a szíve alatt hordott. A város nagy népkohó: a Mecsek lábánál hét-nyolcféle náció keveredett össze legalább, így aztán azt szoktam tréfából felelni: én kérem rács is vagyok, meg horvát is, bolgár is, török is, német is, egyszóval úgy mondanám: pécsi vagyok. Már kiskoromban is állandóan nyi-

tott szemmel jártam a várost, és kérdezősködtem, ennek meg ennek, miért ez a neve, édesapám? És megtanultam rendre: ez török, ez rác, ez bolgár, ez német, ez római, ez István király korabeli és mint az akkumulátor, egyre jobban megtellett az agyam, a szívem a történelemmel. Volt egy angyali történelemtanárom a gimnáziumban, akit külseje miatt csak Zeusznak hívtunk (a háta mögött). Az a derék férfiú korán felfedezte erős érdeklődésemet a város történelme iránt, és csodák-csodája! de megengedte, hogy alsós létemre a felsősök könyvtárát használhassam. Bizonyára innen datálódák olthatatlan történelemszeretetem. És logikai és természeti folyamat, hogy rendre bukkannak fel bennem a kis gimnazista koromban megfogant témáim. Ma már tudom, hogy Janus Pannonius alakja vezérelt el a Hunyadiak koráig, s így írtam meg a „Hollós vitéz” és „A fekete lovag” című regényeimet. És az idő mókája, hogy csak idén fogok neki a tulajdonképeni, Mátyás király koráról szóló regényem megírásának, amelynek egyik érdekes főalakja Janus Pannonius lesz. De elmondhatom azt is, szindarabjaim írása közben (Bányászbecsület és Galamboskorsó) a szemem mindig Baranyára vettem. A Bányászbecsület nagytermészetű főhőse, Czákó Jani nagybátyám volt, aki negyvenkét esztendeig fejtette Pécsbányatelepen a szenet.

A „Tűzmadár fiai” c. trilógiám a pécsi bányászok hősi életét mondja el a tovatűnt utóbbi évszázad folyamán. Az első kötetet, a „Nyalka Tetű” vendégei címmel nemrég fejeztem be.

Ha különös íze vagy vonzása van a stílusomnak, azt is a táj kölcsönözte. A bor, a Mecsek millió színe, a szőnyegbombázás-szenvedélyességű viharok, a hegyről lezúduló mikro-árvizek, a sziklák oldalán szikrázó napsugár, a tündöklő üvegkoronaként ráncboruló mennybolt, a város fiait jellemző csapongó képzelet, játékoság, füstölgő indulat – ha nem hat dicsekvésnek: stílusom tükre visszaver mindent, de legalábbis valami keveset, így írom, nehogy elbizakodott, nagyképű pasasnak véljenek. A „Galambos korsó”-ban meg a baranyai táj és népe jelenik meg, egy kicsit a Nádasd környéki fazekasok világát küldtem a világotjelentő deszkákra. Hadd dicsekedjem el vele: igen szép sikerrel játszott a Déryné Színház. És magam is meghökkenek, amikor magam elé penzumként felállított történelmi regénysorozatomban témáit izlelgetem. A Mátyás király után István királyt szólítom elő egy ezredév homályából. (A város egyik legkedvesebb pontja számomra mindig is a Sétatér volt, ahová féloldalt fordulva, a furcsa homorú-domború lécpadokra telepedve órákig elgyönyörködtem a gyönyörű, nemesen egyszerű négytornyú Székesegyházban. Ott szerettem meg azt a nagy királyt is, aki ezt a világhírű katedrálisunkat emeltette. Aztán az „Aranyhorda” következik soron, IV. Béla király és szörnnyű kora. István először teremtetete meg a magyar birodalmat, IV. Béla másodsor. A tatárjárás eszméltető vérzivatarra, a hősi erőfeszítés, a nemzeti megújulás kora. Azután a mohácsi kirándulások emléke, Lajos király, a mohácsi csatával. A pécsi diákok a mohácsi csatában! Hej, de kedves ez a téma a „baranyák” szívemnek! Éppen ezért nem hiszem, hogy rajtam kívül más izgatottabb, türelmetlenebb várapozással lesné Papp László múzeumigazgató barátom ásatásainak eredményét! Majd a szigetvári Zrínyi Miklós legendás élete és halála. Ezt a jubileumi évre szeretném letenni a kedves olvasó asztalára, ha kiadóink is egyet értenek tervemmel. Tehát: témát, hangot, történelmi és mai impulzust egyaránt adott nékem ez a drágadrága táj!

3. Sajnos, nem a legjobb a kapcsolatomban a mai Péccsel. Budapesthez köt a munkám, a családom, de ha csak tehetem, sűrűn leruccanok a „Képes Újság” szerkesztőségéből színházhoz nézni, csodálkozni, hogyan búvik elő egy teljesen új város a régi repülőtér helyén, ami már teljesen világvárosi színvonal. Tüke-szívemet mindig büszke öröm tölti el, ha valami pécsi vonatkozású dolgot hallok, olvasok vagy látok a híradókban. Rettentő büszke voltam az uránbányára! Lám, mondogattam kaján mosollyal, megint egyedülvaló dolgot produkált a „hegyközség”! Vagy amikor olvastam, hogy megépült a nagy vízvezeték Mohács és Pécs között! Hogy a Ludovika szomszédságában meg a régi Ludovika-épületekben klinika-óriás épül, hogy a világhírműre jutott pécsi orvosprofesszoroknak biztosítható a legmodernebb berendezéseket és – pácienseket lehessen befektetniök és – életrekelteniök megint! Vagy ahányszor a „tisztelő-

beli tüke”, Eck Imre, baletteggyüttese döngeti a világhírnév kapuját, olyan büszke vagyok páratlan művészetére és eredményeire, mintha az édestestvérem lenne! – És itt él a kitűnő költő, Csorba Győző barátom is, aki annak idején atyai jótanácsaival hozzásegített az írás mesterségbeli fortélyainak elsajátításához. És anyám meg apám sírja a Surányi-kertben. Sok láthatatlan szál köt Pécshez, amelyek csak akkor szakadhatnak el, ha egyszer majd örökre leteszem a tollat.

– Mi a véleményem a pécsi irodalom jövőjéről? Nem félttem Pécsset! Ha még a könyvkiadásuk problémája is megoldódik, mérget vehet rá akárki, hogy kitűnő utánpótlás-gárda bontakozik ki ismét a Mecsek aljában!

Kalász Márton:

I

Eszembe jut egy temető, utaztamban annyiszor láttam; nem volt benne semmi különös, valószínűleg rendetlenebb volt minden más temetőnél; előrenyomult egészen a pályatestig, s három szomorúfűzfa állt benne. Eszembe jutnak őszbe karcosodó falvak, kis templomok és nagy magtárak a domboldalon. Eszembe jut a kút, amelybe gyerekkoromban állítólag egy menekülő katona vetette magát. Eszembe jut a város, különös motívumaival, üzemek és egyházi romok; a színház, az esti repülőjárat, amely az elvágyakozást jelképezi. Eszembe jut minden – ami még nem válhatott verssé. Ami verssé válik, attól úgy szabadul meg az ember, mint hal a bensejét szorító levegőtől, csak bámul utána, fölfelé, a kék és zöld tisztaságba. A hal minden bizonnyal nem néz utána a lélegzetének, a vers minden bizonnyal tovább él, mint a hal lélegzete. Ilyen dolog ez, szülőföld! Ha földrajzi környezetéről beszélek, téged mondalak ki, ha elvont képekkel játszodom, érted a bűbáj. Nemcsak emlékek kötöznek hozzád, jól áttekinthető rendszerben élsz bennem ma is, közigazgatási határok helyett bordáim égő görbületei mutatják, meddig terjedsz. Magam meg benned élek, a ritka fizikai jelenlét csak annyira szükséges, mint évenként zajló összejövetelek. Fennhangon hirdetni azt, amiről voltaképpen felesleges beszélni, eleven transzparencs felhigítani a lényegét. Távol maradnom a zarándoklat miatt lehetetlen, amely a Minden Erők Forrásához vezet.

2

Első verseim nem fontosak; nem jelentenek állomást és nincsenek rokonságban veled. Műhelyükre csak nehezen tudnék visszaemlékezni – diófa töve volt-e, ablakrés, harmatos mező, szekéderék. Az emlékezet addig a rétegig hatol, amikor sikerült kifejtődnöm a szürkésárga tokból, melyben születésemtől fogva éltem, s alkalmam nyílt az elgondolkodásra. Boldogtalan és felejthetetlen diákkoromról beszélek. Első hazaérkezésem után, szikrázó nyárban, már azt akartam megírni, amit magam körül láttam s amire emlékeztetett. Helyet kerestem Radnóti sövényének, verandájának is, megjelöltem a réten a patakot, ahol érvényt kaphatott József Attila *Megfáradt ember*ének utolsó szakasza. „A békességet szétosztja az este, meleg kenyeréből egy karaj vagyok...” Ismereteim megnövekedtek, megélnékültek a jelzések és színek verseimben, arcomon pedig megkezdődött a munka, a végső vonások elrendezésének hosszú folyamata. Nyilván örökké elkerülhetetlen lesz az alkotásnak olyan időszaka, amikor a látvány használja segédeszköznek az elvet, és nem fordítva. Nálam ez veszélyesen sokáig tartott, részben, mivel csak nehezen tudtam elférfiasodni mellőled, szülőföld. Azóta is hányszor vagyok kénytelen földrajzi pontot keresni verseimnek, épp a te tájaidon. Hadd szemlélbessem gyakorlati példával, mit értek ez alatt. *A szökött ló elégiájánál* részletesen kidolgoztam a vágatott ló útvonatát, szülőfaluam kertjeitől egészen Pécsig, a látomás erejével lobog bennem máig, a másodpercre felvillanó vasúti átjárót is akár helyrajzilag meg tudnám nevezni.

Arra gondolok néha, nehezebb óráimban, még az öregség beállta előtt le kellene húzódnom valahova a Mecsek szelárnyékiába. Az ember szünet nélkül keresi a termékenységeinek legmegfelelőbb helyet, vagy legalábbis vizionál – én azt a helyet látom, ahonnan elindultam. Nem a köldökzsinórt felejtettem el elvágni. De a termékenység talajából úgy sugárzik fel a szeretet, akár a só. És engem úgy még sehol sem szeretnek, mint ezen a helyen. Énrám úgy még sehol nem vigyáztak, mint ezen a helyen. Nekem úgy még sehol nem kívánták a jót, mint ezen a helyen. Kis diák koromban ezüstszakállú, szikár öregembernek képzeltem egy költőt, afféle mai Virág Benedeknek, aki ott lakik a Bagolyvár tövében. Ez a költő később a mesterem lett, az ezüstszakállat persze sohasem mertem bevallani neki. Az öregember azonban számomra mindig létezett. Nem anakronizmusával, hanem bölcsességével, elfogulatlanságával, az erő kristályosultságával sejlően hajolt az egész munkálkodás fölé. És kikezdehetetlen korszerűségével, amellyel odaszánta hitét a fiataloknak. Hadd nevezzem egyszerűen szellemnek. Soha nem tapasztaltam egymásra irigykedést, pusztító szándékot ottlétem alatt, azóta sem hallottam hírért ilyesminek. Az elképzelések tiszták voltak, a közönségi érzés, az ügy szerete szinte észrevétlenül belelopódzott az ember szívébe. Ebbe a körbe visszatérni nem támasztana szorongást bennem, tehetségem csak nyerne vele. Mint ahogy nyer vele minden tehetség, akit a jövőben magához vonz a pécsi irodalom. Ez a szellemi élet nem a mai nappal temette el a vidékiség jelzőjét. Hivatalos és magánbizalom termékenyítő részévé válik az új és új gyümölcsözésnek az évszakok forgásában. A magam rapszodikus és érzelmes vallomása szerény főmeghajtás és hódolat szeretne lenni, szülőföld. Köszönetképpen, előlegképpen.

Kardos Tibor:

1. Nehéz lenne a kérdésre válaszolni: a személyes emlékek egész özöne köt, elsősorban Pécshez. Hiszen 1926 ősztől egy év megszakítással, amikor is a római egyetem hallgatója voltam, 1933 ősziig Pécsen töltöttem az év túlnyomó részét, nem egyszer a nyarakat is. Majd pedig 1944 őszién is Pécsre menekültem a Kis-Székókö szőlői közé, s itt is éltem, dolgoztam 1946 ősziig, amikor a római egyetem tanára lettem. A megyéről is vannak emlékeim. A szomszédos Tolnában, a bonyhádi gimnáziumban érettségiztem 1926 júniusában, s mielőtt ősszel megkezdődött volna Pécsen az egyetemi oktatás, két hónap telt el, amit valahol úgy kellett eltöltenem, hogy fenntarthassam magamat. Pécsről délre, az Ormányság határán, Baranyamindszent közelében vállaltam instruktorságot egy bérlő két nagyon kedves és nagyon rossz-tanuló fia mellett. Itt közelről ismertem meg a baranyai népet. Páprádpusztáig, Borostyánpusztáig, Vajszlóig jártam be a vidéket.

Mindenki tudja, mit jelent egy fiatal embernek az egyetem, ha szomjas a tudásra, az irodalomra, a művészetre, s a pécsi egyetem ebben az időben nagyon jó volt. Itt alakítottuk meg a Batsányi János-Társaságot is, melyről már szóltam. S az egyetem hallgatói közül választottam élettársamat is. Itt születtek gyermekeim, ide menekültem veszedelmemben. Összefűz a város munkásaival és értelmiségi embereivel az 1944–46-os évek roppant erőfeszítése, hogy újra sarjasszuk Pécs kulturális életét. Elvonulnak emlékezetemben az egyes mozzanatok, vagy inkább csak néhány, mert valamennyit alig lehetne felsorolni. 1945. január 12: a pécsi Bölcsészeti Kar helyreállítása tanárképző tanfolyamok formájában Holub József rektor és a Vörös Hadsereg pécsi parancsnoka segítségével; a Dunántúli Napló életretámasztása, az Írók, Tudósok, Művészek Szakszervezetének létrehozatala, a Magyar-Szovjet Baráti Társaság szervezetének és első előadás-sorozatának kialakítása, előadások a volt Nemzeti Kaszinó helyiségében, mely Munkásotthon lett, a bányavidéken, a környéken, a pécsi kamarahangversenyek és kamaraszínház létrehozatala. Mindebben a helyi értelmiség és mi, akik visszatértünk, szinte versengve vettünk részt: Bajcsa András, Csorba Győző, Bárdosi Németh János, Várkonyi Nándor, Takács Jenő, Székely György, Lissák Kálmán, Ernst Jenő.

a lelkes Szabó Pál Zoltán, a megboldogult Hegedűs Lajos, Győri János és magam. Mindenben támogatott bennünket az első pécsi főispán, Boros István, akinek biztatása nélkül nem is jöttem volna vissza Pécsre, 1944 őszén. Mögöttünk állt motorként a Boros István megalakította pécsi Kommunista Párt, a legjobb szervezetek egyike, melyet valaha is tapasztaltam. És micsoda pezsgés volt, milyen élet a felélesztett Bölcsészeti Karon! Egész Déldunántúl ifjúságából válogathattunk és sokan közöttünk ma az egész nép sorsa szempontjából jelentős munkahelyeken állnak. Kár volt 1946 nyarán megszüntetni a kialakulóban lévő Kart (már akkor kezdett éleződni a helyzet ezen a határvidéken).

2. Úgy vettem észre, hogy a szomszéd népek megbecsülése a magam esetében, mely a Batsányi Társaság, majd az Apolló körében is vezetett és utána is, itt alakult ki bennem, ahol e népek egy része mint nemzetiség jelent meg. Amikor még mint hallgató megírtam első munkámat, a délvidéki magyar Huszita Biblia-fordításról, más vidékekről olyan visszhang érkezett (1931-ben!), hogy „merész dolog”. Pécsen senki nem tekintette annak! A megértés, a türelem és a szabadság szelleme bizonyos fokig még ekkor is érvényesült, ha nem is a hivatalos politikában, de a társadalom legjobbjaiban. Érdemes lenne egyszer alaposabban feldolgozni az emlékezetes Pécs-Baranyai Köztársaság tényeit és hagyományait is!

Így hát azt mondhatom, hogy a város és a vidék történeti, etnikai, gazdasági arculata, az erős munkásságot formáló bányavidék, a békében élő nemzetiségek (pedig volt, aki izgassa legalább is a német lakosságot!), eleven zenei és kulturális élete, az egyetem színvonala és feszült légköre sokkal többet adott, mint hangulati impulzust: felismerésekre tett képessé, meggyőződést, bátorságot sugallt, és témát is adott. Említettem első munkám tárgyát, a második Janus Pannonius városában már kizárólag a magyar humanizmussal foglalkozott, s annak olasz és lengyel kapcsolataival, Mátyás udvarával (Callimachus. Tanulmány Mátyás király államrejonjáról) foglalkozó tanulmányaim súlypontja nem egyszer Pécs és a Délvidék felé mutat. „A magyar humanizmus kezdetei”-ben, mely magántanári értekezésem is volt, a Délvidék és a pécsi egyetem szerepe – hiszen kancellárja egyszersmind királyi kancellár is volt –, döntően bontakozik ki. Egyik legkedvesebb tanulmányom, melyhez nagyon ragaszkodom, a „Janus Pannonius bukása” 1935-ben készült és középpontjában Pécs áll. 1955-ben megjelent összefoglaló munkámban. „A magyarországi humanizmus korá”-ban Pécsnek és a Délvidéknek a szerepe ugyancsak igen jelentős. Tehát el lehet mondani, Pécs és Baranya bőven nyújtott témát, méghozzá nem is hangulati okoból, de történeti szükségesség szerint. S úgy gondolom, hogy ez így lesz a jövőben is, ameddig gondolkodni és írni tudok.

3. Péccsel nemcsak olyan értelemben tartom fenn a kapcsolatot, hogy minden nyáron szakítok néhány hetet pécsi pihenésre, rokoni, baráti látogatásokra, de közös irodalmi munkásságot is folytatunk én és a pécsi írók közül néhányan. Ez már akkor megpecsételődött, amikor Rómába kerülve az Accademia D'Ungheria-ba egymásután találkozhattam Pécs és a Dunántúl legkiválóbb íróival, költőivel. A Batsányi János-Társaság ugyanis (a felszabadulás utáni) javaslatomra elhatározta, hogy kibocsátja Janus Pannonius bilinguis teljes kiadását. Csorba Győző, Takáts Gyula, Weöres Sándor, már ekkor dolgoztak e fordításokon. Csorba Győző azóta nem egy nagyfontosságú közös vállalkozásban dolgozott velem együtt: így a közelmúltban megjelent Dante „Összes Művei”-ben vitt jelentős szerepet. Most pedig az immár több mint 5 éve készülő nagy Petrarca-Canzoniere fordításában van igen nagy érdeme Weöres Sándorral együtt: az ő fordításaik nemcsak a legszámosabbak, de, mint szerkesztő, merem mondani, a legszebbek is. Ezenfelül a pécsiek közül régi tanítványom és kedves barátom a lelkes és tehetséges Rajnai László. Ósidóktól kezdve mély szeretet fűz Várkonyi Nándorhoz. Időnként részt vettem a „Dunántúl” folyóirat és a pécsi írók összefüvetelén: egy szóval kapcsolataim a pécsi irodalmi élettel most is frissek és erősek.

Szerintem a mai pécsi irodalom országos viszonylatban is elsőrangú, és nagyszerű bizonyíték arra, hogy ma már „vidéki” nem jelent egyszersmind „provinciális”-t is. A szocialista fejlődés standardizálja, kiegyenlíti a kultúra színvonalát, egy-egy társadalmon belül az ország különböző pontjain. S ez a folyamat érezhető szerintem első

sorban Pécssett. Ezért javasoltam is már egyszer a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak a tavalyi keszthelyi vándorgyűlés programjaként, a vidéki irodalom kérdését, első sorban a déldunántúli írók hozzászólásaira számítva. Gyakorlati okokból nem valósulhatott meg a terv, de a tény, a jelenség fennáll, és erőt adhat pécsi írótársaimnak a még jobbhoz, a még erőteljesebbhez, a még kifejezőbbhöz.

4. S végül egy elmaradhatatlan kérdés, amelyről beszélnünk kell! Ennek a nagy-szerűen fejlődő; gyönyörű városnak kulturális téren csonka a képe. Amíg nem állítják helyre a pécsi egyetem bölcsészeti karát, addig nem lehet Pécs teljes értékű kulturális centrum! Különösen azóta, hogy az Orvosi Egyetem különvált. A Jogi Kar egymagában, bármily kitűnő erővel rendelkezik, csak önálló fakultás. A Tanárképző Főiskola, bármennyire viragozzék is, nem töltheti be a tudományegyetem szerepét, márcsak célkitűzésénél fogva sem. Emellett Pécsnek olyan gazdasági és történeti adottságai vannak, melyek egészen speciális, kiváló „Bölcsészet és Természettudományi Kar” létrehozására tennék alkalmassá. Hol lehetne jogosabban művelni a délszláv, a bolgár, az új-görög irodalmat, az olasz, a francia irodalmat, hogy a Földközi-tenger más népeiről ne is beszéljünk, mint itt? A földrajztudomány és a geológia, a botanika, a kémia és a fizika egyes speciális tudományágai ugyan hol találhatóznak olyan eredményes művelésre, mint itt, ahol a természeti és ipari feltételek ennyire megvannak? A szocializmus kulturális politikájának, az elmélet és gyakorlat szoros egymásra-vonatkoztatásának mintáját lehetne adni. S vegyük csak hozzá, hogy 1967-ben lesz az egykori pécsi egyetem alapításának 600 éves évfordulója. A Bölcsészeti Kar helyreállítása újabb hatalmas lendületet adna a pécsi és baranyai irodalomnak is.

Kopányi György:

Egy esztendővel ezelőtt Párizsban jártam és a Montmartre egyik utcájában percek alatt lelkesen magyaráztam egy franciának, hogy Magyarországon, Pécssett, ahol születtem, van egy ugyanilyen, begörcsített, szürkén hagyott, barátságosan maradt utca. Svájcban az örögi völgyre találtam rá, Strassbourghban a Flórián tér bukkant fel. Tizenhárom esztendeje, hogy Pesten élek, de minden hasonlatom és emlékezőselem Pécsről szól. Gyermekeim, akik itt születtek, nagyok már, és mégis, nem egyszer fordul elő, hogy kollégával akadok össze a Körúton, aki így csap le rám:

– Mi újság Pécssett? Mikor jössz föl már Pestre?

Hat esztendeje halt meg szegény anyám, aki nem tudott Pécsről elszakadni, nagy-néném egy évre rá követte, nincs már Pécssett rokonom és én mégsem lettem pesti. Azt kérdezték tőlem: témát, vagy hangulati impulzust adott nekem ez a táj? Hogyan is válaszoljak erre? Szegény ördög című regényem – azt hiszem, – afféle profán baedeker lehetne egy pécsi sétához. Ott kezdődik a történet az állomásnál, szereplői a piactéren csellengenek, a hegyre járnak. Nemrég egy darabot írtam, melyben a kitalált nevű városnak valahol a Jászságban kellene lennie, de az én radirozhatatlan pécsiségem *Jászkánizsára* is hegyet hordott és a város szíve Széchenyi tér lett. A darab ezzel az enyhe földrajzi anakronizmussal került színre.

Pécsi vagyok.

Egyetlen jelenségből érzem, hogy voltaképpen Pécsről „elszármozott” vagyok: honvágyam van. Úgy vélem, kevés város adott ennyi útravalót az onnan elkódorgott íróknak. Különösen most érzem jelentősnek azt a kristálytisza léggözt, mely indulásomkor körülvett. Valljuk csak be: néhol úgyszólván ismeretlen a segítségadásnak és az útrakészítésnek az az őszinte és önzetlen változata, mely annakidején engem ért. Makay Gusztáv vett észre s nyomban „átadott” Várkonyi Nándornak és Csorba Győzőnek, akik bírálni kezdtek és tanácsot adtak, mindenért meg kellett dolgozni, hogy aztán megszülethessen a jó munka öröme. Jó volt Pécssett, mert volt kiktől tanulni és volt kikkel dolgozni. Szegények voltunk, de észre sem vettük, ha nem kaptunk tiszteletdíjat egy-egy versért. Nemrégiben visszaemlékezéseket olvastam a Jelenkorban, melyek általában pontosak voltak, ám egynémely dologról nem esett szó. Nincs ok rá elhallgatni.

hogyan volt egy időszak, amikor a munkakedv oly magasra hágott, hogy egy időben két folyóiratunk volt! A Sorsunk és az Iv. Az Ivet afféle merészebb kísérletek gyakorlóterének szántuk. Nem rajtuk múlt, hogy ez a saját zsebbe nyúló próbálkozás nem bírt az akkori anyagi viszonyokkal. Nem voltak mecénásaink, nem voltak helyi ösztöndíjak, a városvezetés inkább csak tűrte, mint támogatta az irodalmat.

És mégis, akkoriban nyoma sem volt a belső villongásoknak. Később, amikor sokan egészen másféle érdemekre hivatkozva jutottak szóhoz a lapban, hullámszerűen kezdett az eddig sima víztükör, de erről már többet elmondtak arra nálam illetékesebbek. Ami a legfontosabb ma a számon: úgy érzem, jó iskola volt a pécsi. A tájról pedig én csak elfogódottan tudok beszélni. Bizonyíték rá – többek között – két verseskötetem, melynek korlátja is az volt, ami erénye lehetett: a táj iránti féltelen szerelem. Alig volt zuga Pécsnek, ami elkerülte az én „költői figyelmemet”. Mohóságom nem ismert határt! Úgy faltam, mint egy Pantagruel. Nyers voltam és kineveztem magam a táj költőjének. Tele voltam túlzásokkal; fiatal voltam. Azóta lehiggadtam, de a táj iránti szerelem mintha fokozódott volna. Azt hiszem, enélkül jóval szegényebb lennék ma. Hiszek abban, hogy Pécs irodalmának minden időben sajátos jegyei voltak és lesznek és örülök, hogy én sem vagyok mentes ezektől a jegyeiktől. Így aztán mit köszönhetek ennek a városnak? Mindent!

A hűtlenségnek vannak olyan külső jegyei is, melyek éppen úgy félreismerhetők, mint a hűségé. Én eddig nem küldtem kéziratot a Jelenkornak, ami okvetlenül hűtlenségemre utal. Ám ugyanakkor jónéhány írás van a fiókomban, melyekben már-már elfajult változatokban jelentkezik a honvágy. Pécsről nem lehet büntetlenül menni el. Pécsnek lenni Pesten, igen heterogén állapot. Én, aki – mint említettem –, még egy sőt sem írtam a Jelenkornba, végighallgatom a pestiek elismerését a lapról s úgy vágom zsebre, mint a magamét. A Pécsi Dózsa őszi szereplése fáj, pedig már nem járok ki meccsre, időnként idegenbe szakadt pécsiek összejöveteleire járok, de soha nem tudunk olyan zavartalanul lenni együtt, mint Pécsen.

Három éve nem voltam „lent”, de mindenről tudomásom van. Az új építkezésekről, a helyi büntényekről, sikamlós pletykákról és a város népesedéséről is. A Rádióban órákon át magyaráztam a kollégáknak, miféle tó lesz majd a Mecsek közepében. Tudom, hogy vetekedni fog a külföldi üdülőhelyekkel. Pedig semmit sem láttam még belőle. Az Olimpiában sem voltam még. De már sokat meséltem róla itt. A pécsieknek kiírt pályázatokra ugyan már nem nevezhetek be, legfeljebb azon töprengök: annak idején kinek juttattam volna belőlük ösztöndíjat.

Új generáció nőtt fel, ime, ők is teremtettek jó lapot maguknak és talán még nálunk is termékenyebbek. Ha nem volnék pécsi, irigyelném őket. Így inkább csak drukolok nekik.

Ami a Jelenkört illeti: azt hiszem, talán soha nem voltak nagyobb lehetőségek szerkesztők előtt ebben a városban, mint most. Ez meglátszik a lapon is. Azt hiszem, így, ezen a színvonalon illik résztvennie egy lapnak az országépítésben. Csatasorba állítva a fiatalokat, de minden tapasztalt idősebbet is segítségül hívva. És nem véve tekintetbe, hogy ki hol született, Pesten, vagy Pécsen. Csupán a szándék és a színvonal állapotára figyelni fel.

Szinnyei Júlia:

Köszönöm levelüket s szívesen teszek eleget a szerkesztőség felkérésének, hogy beszéljek Pécshez fűződő kapcsolataimról, emlékeimről; azt hiszem, nehezen lehetne szerintem valóbb kérdést feltenni nekem, énnekem, aki olyan nagyon szerettem ezt a várost.

Pécs nem a szülővárosom, Budapesten születtem; de ettől eltekintve életem majd minden fontos állomása, nagy élménye ehhez a városhoz fűz. Pécsen voltam fiatal

lány, itt ismerkedtem meg Gáborommal, itt voltam boldog fiatalasszony és anya, és itt, ebben a sajátos hangulatú, patinás városban voltak az első irodalmi próbálkozások is, a Pécsi Napló és a Sorsunk hasábjain. S végül itt adtam postára azt a bizonyos csomagot (első regényem kéziratát), mely oly sok hiábavaló küzdelem után győzelmesen futott célba a budapesti Szépirodalmi Könyvkiadónál, s én író lehettem. Csoda-e hát, ha büszkén ma is pécsi írónak vallom magamat?

Életem ifjúsága, a csodát váró álmok és nagy akarások emléke mind, mind ezekre a szabálytalan terekre, ezekbe a kedves görbe utcákba repíti visszajáró képzeletemet, valahányszor hazagondolok. A szikói szőlőhegyen eltöltött felejthetetlen évek szépsége, az erőt ébresztő küzdelmek a szélfújta hegyoldalon, a behavazott szurdokban, vagy a ritkán bőséges, mégis vidám szürettek boldog látomásai gyakran meglátogatnak kőfalak közé szorított budapesti lakásomban. Csak be kell hűnynom a szemem, és máris ott botladozok a köves dűlőutakon s érzem az öreg diófák árnyékába kuporodó szegényes kis présházak, magam sem tudom miért olyan szívetszorogatóan kedves mustillatú, dohos pinceszagát. Érthető hát, hogy első regényemnek, a *Szőlőboszorkány*-nak a színtere sehol máshol nem lehetett, mint ezeken a szőlőkarókkal teletüzdelt, köves domboldalakon! A bokrok mögül a drága öreg Csele néni száraz nevetését hallok, a csúcson épült kőház nyitott ablakán át kihallatszik a szép Ferencziné veszekedése az urával. Velük álmodtam meg a Szőlőboszorkány meséjét.

Különösen ragyogó fejezete pécsi életemnek: az igézetes Mecsek. A fásasztó és mégis felfrissítő lelkes gyalogtűrák, a Szuadó völgy és Kőlyuk, a Lóri-i vadászház és Abaliget, a Réka-völgye és Zobák boldog emléke bizonyosan végigkísér már életemen. Írásaimban, különösen az ifjúságnak szólókban, szívesen visszaálmodom magam a kedves lúcfenyőktől változatos mecseki erdőbe, az Árpádtető, a Kozári vadászház, a Fehérkúti menedékház környékére: ez a színtere az ez év tavaszán megjelent *Felbőitlen ég*, valamint a már nyomás alatt lévő s az év elején megjelenő *Erdészház* című ifjúsági regényeimnek is. Nem pusztá véletlen tehát – szerelmi vallomásomból önként adódik a magyarázat – hogy a *Kékfedelű füzet* c. kisregényem kivételével, valamennyi regényem cselekménye Pécssett és a Mecseken játszódik.

Ennek a városnak a sokarcúsága az, ami talán a leginkább megkapott. Mert a Tettye-környék szinte vadregényes romantikája másmódon izgalmas, mint a Bányatelep gépi nyüzsgése, a Schiefer-domb kénszagú levegője. Természetes, hogy ugyanígy más a Zidina-környékbeli ember, s más a bányavidéki; és ismét egészen más a Gyárváros vagy a Szigeti külváros embereinek mentalitása. Nekem, mint embernek és írónak mindegyik kedves, mert egyéni, jellegzetes; általában elmondhatom, hogy van a pécsi ember jellemében valami vonzóan érdekes, habár gyakran szinte déliesen heves. Ezt azonban a város régi tornyai felett lebegő s valószínűleg Pécs nagy történelmi múltjának hagyatékaként meglévő kulturális légkör bizonyos fokig mérsékelni képes. Persze, nem állíthatom, hogy Pécssett nem találkoztam elmaradottabb színvonalú emberekkel, sőt a primitívség feltűnő jeleivel is. Amikor a *Hajnal* című, elég sok port felkavart regényemmel kapcsolatban beszélgetést folytattam egy gyárvárosi asszonnyal, aki azt állította, hogy a regény egyik szereplőjében magára ismert, azt kérdeztem tőle: – Maga olvasta a regényt? – Felháborodott válasza meglepett s még ma is fülemben cseng: – Mit képzél rólam? Én tisztességes asszony vagyok, életemben még nem olvastam el egy regényt!

Szóval sem állítom, hogy ez lenne a pécs-gyárvárosi ember; de van ilyen is. én nekem éppen ez a sokféleség, sokrétűség tetszik, számomra ez érdekes. Regényeimnek tehát nemcsak a színtere Pécs, hanem szereplői is pécsiek, hőse a pécsi ember. Mert benne majd minden emberi szint és arcot megtalálok, méghozzá azon a hőfokon, mely irodalmi megformálásra ihletni képes az író.

Misem természetesebb, mint hogy – ha a körülmények alakulása folytán el is kerültem Pécsről – nem mondtam le arról, hogy a város mai életét továbbra is figyelemmel kísérem. Erre kitűnő eszköz: a Dunántúli Napló, melynek ma is hűséges előfizetője s olvasója vagyok. Rajta keresztül minden jelentős eseményről értesülök: még arról is, hogy ki született, ki halt meg. Ami pedig a pécsi írókat és irodalmi életet illeti, igazi rokoni szeretettel csüngök a *Jelenkor* egyre szépülő, egyre mélyülő

számain s büszkén élvezem a folyóirat gyorsan növekvő tekintélyét itt a fővárosban, mind az olvasók, mind hozzáértő irodalmárok körében.

Röviden: Pécshez köt szerelem és házasság, irodalom kezdetei és az első indulás, s idehúz szegény jó szülei sírja. Egyszóval: minden.

Takáts Gyula:

1929-ben hazaérve a középiskolások országos tanulmányi versenyéről, az érettségi szóbelin egy tizenötösoros Cicero körmondatot nyomtak a kezembe. A körmönfont szóáradat hosszabb, rövidebb mondat-gubancaiban egyetlen preparáció, egyetlen utalás segítsége sem volt. A szöveget egyenesen az érettségi biztosának adtam vissza, azzal a szerény kéréssel, legyen olyan szíves és fordítsa le. Válasz: megbuktatott. Ez a váratlan fordulat az életemben elzárt attól, hogy a Képzőművészeti Főiskola felvételijére jelentkezhessek. Így, magam biztosítására, gyorsan beadtam egy kérvényt a Somogyi Újság szerkesztőségébe, ahová eddig is sokat írkáltam és ahol már poéta számba vettek. Az újságírásra nem került sor, mert szeptemberben a „szintén zenészek” székesfehérvári pótugratása után felvettek a pécsi egyetem bölcsészeti karára.

Tehát az 1929–1934 közötti pécsi öt évet, melyről megemlékezem, Cicronak köszönhetem. S hogy ez így történt, annak ma 30 év távlatából nézve, csak örülök. Örülök, mert ebben a városban, – amely eddig csak Janus-Pannoniust, a székesegyházat, s azokat a rokonaimat idézte, akikkel Babitsék is atyafiságot tartottak –, olyan meghitt légkör fogadott, amely emberi arányaival, ha szegényeset is, de családi méretet sugárzott és mediterrán színeivel, légkörével közel állt a szívemhez.

Az intézmény, az univerzitás, amelynek polgára lettem, másfélfolyosós bölcsészeti karával, az öt évfolyamán együttesen is talán csak 100 hallgatójával, ha úgy szelektáltak volna, hogy bukott diák és vassal bélelt pincskalapos tanár ne kerülhessen oda, akkor egy kísérleti minta filozófiai iskola is lehetett volna. Amolyan XX. századi humanista udvar féle. De hát én is ott voltam és rajtam kívül tán még 99-en és hála-isten így olyan volt, amelyről érdemes szót ejteni.

Volt úgy, hogy az előadáson egy jelölt és egy professor beszélgetett. Nagy kollégiumnak számított, ahol tizen ültek együtt. Előadás közben kinek nyugalmat adó, kit meg hányásta ingerlő szivarjaival kínálta a hallgatóit egyik professorunk. Mindenki, mindenkit ismert. Így becsületbeli kötelesség volt a jelenlét és a felkészülés is. Ha pedig kisütött a déli ragyogás, üres volt az északi terem, mert az előadó a pécsi akropolisz gesztenyefái alatt, a dóm előtt sétált, s mint a peripatetikuskok magyarázta a tudomány lényegét és értelmét, nem pedig részleteit. Szinte hihetetlen, ha arra gondolok, hogy nemcsak a kis szemináriumi könyvtárakhoz, – ahol szabad polcokon álltak a plafonig gyűjtött könyvek és folyóiratok –, voltak kulcsaink, de az öregebb bölcsészeknek, ha nem is az egyetem főkapujához, de a hátsó kiskapuhoz, akárcsak különbejáratú albérletünkhöz, saját kulcsaink voltak. Akkor és úgy jártunk ki-be az egyetemre, mintha haza jártunk volna. Akadt olyan polgár is, aki a villámhárító alatt az egyetem tornyában lakott... Hogy ki mit olvasott, mit tudott, mit írt és mennyit ért, azt e kis közösség néma, de biztosan jelző szellemi műszere jól mutatta a bölcsészeti karon. E légköri sugárzásban polgárok és professorok egyaránt ellenőrzés alatt álltak. Bár megvolt már 1929-ben is a művészajlamú bölcsészhallgatók Batsányi Társasága (a hivatalos pécsi Batsányi Társaság 1946-ban alakult), de ennek felolvasó ülésein kívül is pontosan tudta mindenki mindenkiről, hogy min dolgozik. Ismerték és tudomásul vették még a városiak is, – ha elmaradt érzésvilággal is, – hogy milyen verseket ír Zsikó Gyula, Lovassy Andor, és Mistral és Verhaeren melyik verseit fordítja Holler (Bajcsa) András. A napfényes déli folyosó ifjú irodalomtörténészek és írók műhelye volt. Munkáik folyóiratokban és 40–100 oldalas értekezésekben jelentek meg. Ekkor lendült fel a Mayer-féle Kultúra Nyomda is. Tudtuk, hogy Dénes Tibor Peterfy esztetikájával bajlódik, Gálos Magda Justh Zsigmonddal, a kitűnő tehetségű, korán meghalt író és esztéta Kováts József pedig Török Gyuláról ír, s hogy az első gimnáziumtól egyvégtében osz-

tálytársam Goitein Gyuri Móra Ferencről értekeznek. Patkós György film és színház esztétikával foglalkozott. Mindenki elolvasta, kit vett célba Grandpierre szurkáló tollával, s milyen novellát írt Ijjas (Jankovits) Antal. Mesélték bővített kiadásban Tatay Sándor „világgyaloglását”. Babics András, Berky Imre, Georgovits József, Nagy Tibor és Ungár László tárgyi tudása mellett szerettük a humanista hajlamú Kardos Tibor költőien tudós fogalmazásait. Az 1931-ben érkezett Weöres Sándor ennek a német nyomásra megszüntetett „családi” bölcsészkarnek doktorai közé tartozott. Értekezése „A vers születése” volt... Diplomáinkat ma melyik univerzitás anyakönyve őrzi? Vagy úgy jártunk, mint az Anjouk pécsi első magyar bölcsészkarának diákjai? Ki sorolja fel neveiket? Mint Mohács után azoké, úgy itt szívbajok, frontok és koncentrációs táborok viharában megritkult ez a névsor, de a személyes emlékek ma is őrzik tán az irodalomtörténetnek a be nem váltott reményeket és megszépítve tollaink emelik tovább.

A folyosó mögötti apró intézetekből ma is kihallatszik Tolnai Vilmos lelkes Arany János magyarázata, és a zengővárkonyi szelídgesztenyések aljáról be-be rucanó Fülep Lajos „Művészeti kérdések” c. előadásának visszhangja. És ki tagadná meg a Corso, Nádor és Royal kávéházak, a Flórián, Vadember, a Fehér Ló, Pacsirta, Virágcsokor, Kakkuk csárda és a Rác-város kocsmáitól, az Arany Hajó és Faubli éttermektől a megemlékezést, hisz oly gyakran vittük irodalmi témáinkat falaik közé. Hajnalba nyúlt estéink után frissítő zuhany sokszor volt a Tettye-víz akkor még szabadon ömlő vizesése. Sokszor fürödtem alatta és utána mindig szebben kelt a nap a város felett. És hogyha az emlékekhez hozzáveszem a Dunántúl és a Pécsi Napló irodalmi mellékleteit. Sásdi Sándor, Császár Géza, Göbel Károly alakját és Ficzko Gyulát, Dénes Gizellát és Fischer Béla és Lovász Pál személyét, egész pécsi művelődéstörténet kerekedik körém. E lapok margóján ott szivarozgat a cukrásszá lett ex újságíró, Gruber Viktor bátyám, a bohém somogyi jegyzőfi és velünk sétálgat kocsmáról-kocsma a holddal megvilágított Zsolnay majolika zsindelek zöld ragyogása alatt „Arany-testvér”, a kucseber.

Ilyen légkörben mozogtunk és harminc év távlatából is világosan emlékszem azokra a Corzo kávéházi estékre, amikor a ládába ültetett pálmák és citromfák villannyal átvilágított levelei alatt (mennyivel kevesebb ma a mediterrán növény kávéházainkban) órákig hallgattuk nagyvilágból megtért társaink dijoni, berlini, párizsi, római élményeit. Modern Hány János-mundérba bújtatott fantázia-gazdag filoszok mondták ravasz és komoly világjárásukat és olvasták fel naplóikat. Éjfél után bent a tükrök között nem egy alkalommal különös szürrealista szeánsz kezdődött. Ilyenkor dűnnyögve kezdte mondani az egykori bohém pécsi jogász: „Szállnak az agyamból a rőzsék” c. versét. A cigányzenekar halkkan kísérte a szabadképtársítású, bakugrásos költői mondatokat. Magasabb feszültség alkalmával a szomszédos színházból vacsorára betért színészek is bekapcsolódtak a szellemi mutatványba. Nyakbaakasztott székdobok kemény dobpergése közben folyt a szavalás. És a sarokban Gorka, Pekár és Hodinka professzorok „bohém” triója tapsolt az irodalmi számoknak, hogy aztán egyenként elindulva, egymás mögött, libasorban, 10-10 méter távolságról harsányan filozófiával ballagjanak hazafelé, miközben rövid, rusztikusan tömör mondatokkal is illessék egymás művészeti és tudományos nézetét. És az is előfordult, hogy fényképem „irodalmi elismerésül” – igaz, szomszédos volt a kertünk –, olyan házba került, ahol szentképeket nem igen szoktak őrizni. A dékán öméltósága bizalmasan közölte velem, hogy ez az állapot nem egyetemi polgárhoz illő. Válaszom, mint az érettségim a Cicero szöveggel, de most már saját átfordításban ilyen szerényen egyszerű volt: – Ön tudja, én nem. De honnan, hogy ott van? – Átfordításom meghökkentő sikerű volt...

És ahogy ma a pécsi színek és harminc éves érzések és emlékek hálóját bogozom, e visszaidézett világban az emléktájak másik vidékén meg kell emlékezni Kocsis László költőről. Soha úgy meg nem látogathattuk a mindig mosolygót, hogy megértő szeretettel ejtett népi tájszólása mellé ne hozatta volna föl káptalani borait és felvágottait. A le-leránduló Berda Józseftől a helyi Weöres Sándorig az író névsor ábécéje szerint sokan megtörölték az asztalánál a bajszukat. Mindig jó ízzel jöttünk el a barok-

kos homlokzat órája alól. Janus Pannonius püspöki asztala nagyobb és gazdagabb lehetett, de szeretete aligha nagyobb, mint a dóm költőjéé. Magasan a közszellem salabakter és szörszálhasogató polgári mércéje fölött állt. Sokszor a gyomorkorgás is összemuzsikálta ezt a barátságot. Akadt olyan idő, különösen az ötödik év végén, hogy külön utikalauzt kellett összeállítani. Útjaink téképére az utcákat, a hitelezők cégjei szerint rajzoltuk. Általában, ha kissé zárkózott volt is, de meghitt kedélyű és segíteni kész szegénység levegője árad szét az egyetem és a város falai közül.

Egyetemi éveim alatt ismerkedtem össze a regényíró orvosszigorló Marék Antallal is. Felvidéki volt. A Pozsonyból tíz évvel korábban Pécsre került egyetemünkön tanult, ahol akkor még több volt a szlovák anyanyelvű altiszt, mint a magyar. Mennyi, mennyi érdekes történetet meséltek Pozsonyról. Kezdetben Marék küldözte írásaimat a szlovákiai magyar írók folyóiratának, a Magyar Minervának. Így kerültem Pécsről szorosabb kapcsolatba Prága, Pozsony, Kassa és a Sarlós mozgalom íróival. Mindig el-tűnődünk azon, valahányszor havonta pontosan megérkezett a Reinel által jól szerkesztett és szép kiállítású Magyar Minerva, hogy lehet az és milyen az a hazai „kultúrfő-lény” és irodalompolitika, amelyiknek csak fővárosi írói és folyóiratai vannak. Így jutottunk néhányan arra a gondolatra, hogy Pécsen megjelenő irodalmi folyóiratot teremtsünk. 1932-ben történt, egy évvel a Janus Pannonius Társaság megalakulása után, hogy tervünkkel mint máskor, most is felkerestük Várkonyi Nándort, akit nemcsak az egyetemről és a könyvtárból ismertünk. Puritán, csupa könyv lakása és irodája az Egyetemi Könyvtár múlt századi szép palotájában nemcsak a pécsi és baranyai, de az ország íróinak is gyakori találkozóhelye volt. Nem mint diák a professzorhoz, de mint barát-hoz jártunk. Tudása, alapos és európai tájékozottsága, segítő türelme, megszállott lelkesedése és szerénysége magához vonzotta a fiatalokat. Itt, nála tárgyalgattuk meg, (ha megjelenhetett volna) a Sorsunkat kilenc évvel megelőző Öttorony című irodalmi folyóirat tervét. Úgy látszott, hogy lesz belőle valami, mert előszavát Weöres felkérésére már meg is írta Babits Mihály. Anyagi bázis híján az egész csak terv maradt és csak 1941-ben született meg a régvárt dunántúli folyóirat, a Sorsunk, a Janus Pannonius Társaság irodalmi lapja. A társaság 1931–1934 közötti csaknem minden felolvasó ülésén ott voltam. Zsúfolt termék... És ünnepi hangulat sugárzott az emberekből. E felolvasóülések az élő magyar irodalmat hozták, tájaink színével tarkítva, nekünk a húszéveseknek. Az élettel egészítették ki a klasszikust. 1934 után, amikor visszakerültem szülőházamba, Somogyba és azután is, bármerre jártam, ez az irodalmi folyóiratokban és társaságokban újra és újra föl-föllélegző pécsi légkör nemcsak kapocs volt a város és köztem, de gyökeret vert emlékeivel, árnyalt és derülő érzéseivel munkáimban és tet-teimben, azt hiszem, ma is színezi stílusomat.

Ami a tájat illeti és a történelmi, gazdasági arculatot, arról is szeretnék megem-lékezni. A táj ön maga, – ragaszthatnak bármilyen címkét munkásságomra az irodalom-kritika patikárusai –, bátran kimondhatom, különösen sohasem érdekelt. Magamat pe-dig akkorának sohasem tartottam, – írhatták, hogy a „dunántúli táj és lelkiség kife-jezője” stb. lennék, – hogy egy ilyen irdatlan értéknek, mint amit Pannonia szelleme és arca sugároz, annak értőjének hittem volna. Ezt a rám oly sokszor akasztott „dicsé-retet” inkább felületességnek, a lényeg megkerülésének tartottam. Hisz legtöbb kritiku-som a pannon szón, mint jelzón túl alig ásott. A külsőről leltárt felvenni sohasem volt szándékom. Ám a táj és a rajta született társadalom és annak műveltsége és történelme együtt, az egész, valóban mindig izgatott. De ebből is elsősorban az az emberi érzés és gondolat érdekelt, amelyet a test és lélek kegyetlen társbérletében születő alkotások-ban megjeleníthettünk. Az a játék és az a művészet, amelyet az ilyen egész táj ihlet. Erről vallani és ilyen művet alkotni természetes, hogy csak annak a világnak külső és tartalmi formáival (segédeszközeivel) lehet, amelyben élek. Azt hiszem, az ilyen törek-vés nem a külsőre, de a sokrétűsége és egyetemessége való vágyat jelenti. Ehhez sok más vidék is adhatott volna teret, de jobbat és tömörebbet, mint a pécsi, kevés. E tájon a történelem olyan sokrétű tárgyi és szellemi, és etnikai kincset préselt egybe, és a rómainól napjainkig akkora kontinuitással, hogy kimerítésén csak kísérletezhe-tünk. Köveinek és stílusának rajzait meg egyenesen éleesebbé teszi az a mediterrán

fény, amelyik megéri a fügét e házak udvarán, a szőlőt a török templomok felett és a fenyők alatt a mandulát. Mindennek mai ihlete, ha kiérezzük a valóságból, a legnagyobb mű megszerkesztéséhez is elég.

Ezután még mit mondhatnék többet mai kapcsolatmról e várossal, melynek oly sokat köszönhetek. Az a tény, hogy végre van egy havonta megjelenő folyóirata, azt hiszem abba a kerékvágásba zökkenette szellemi életét, amely szárnyat adhat a fejlődésnek. Csak bánni és élni kell tudni vele. Szerkeszteni, oly pontosan, mint a kört, amely ha kicsi is, de mindig az egészet jelképezi. Az „Öt éves Jelenkor est” zsúfolt háza és az ifjúság Jelenkor vásárló kedve ilyen jó szerkesztést bizonyít. Olyasmit, hogy a lap jól keresi a ma szívét és hangját. Csak azt fájjalom és ezt ismét leírom, hogy a szerkesztés mellett halványabb a lap szervezése, pedig nemcsak a jó bornak, de a betűnek is kell a jó cégér.

Tatay Sándor:

1932-ben történt velem Pécsen a Mecsek utcai diákszálláson, hogy jóval éjfél után kiáltozásra ébredtem. Nem akartam hinni a fülemnek: az én nevemet kiáltották a számomra még idegen városban, hiszen ebben a tanévben kerültem oda a bölcsészkarra s ez még szeptemberben volt, holdvilágban, úgy fél kettő tájban.

Kinéztem az ablakon, egy alacsony fiatalembert láttam felfelé törtetni a meredek úton szüntelen ismételve a nevem.

- Ki az? - kiáltottam ijedten.
- Én vagyok: Weöres Sándor. Tatay Sándort keresem.
- Az meg én vagyok.
- Na végre. Hallottam, hogy ebben az utcában laksz, de a házszámot nem tudtam, gondoltam megkereslek.

Ekkor ismerkedtem meg Weöres Sándorral, néhány nap múlva Takáts Gyulával, majd Várkonyi Nándorral és ettől számíthatom azt az időt, amióta irodalmi életünkkel kapcsolatomban van. Innen kezdődnek az éjszakákon át tartó viták és tervezgetések folyóiratokról, irodalmi társaságról. Legénykedések, hosszú ivászatok, egy éjszaka félbe maradt gyalogos zárاندoklatunk Széchenyi sírjához Pécsről Nagycenkre. Előfizetők toborzása a soha meg nem jelent Ötöröny című lapra, aztán szerény eredmények is a pécsi irodalmi élet körüli babáskodásban. Ami megvalósult, arról sokan írtak, az szem előtt is van.

Összesen körülbelül három évet töltöttem én Pécsen a készülődés lázas korszakában és ha arra kell felelnem, milyen hatást köszönhetek Pécsnek, akkor - úgy gondolom - ez a hatás kettős. Az egyik származik egy vidéki kultúrközpontnak a fővárositól eltérő, vagy legalábbis különálló, kezdeti nehézségekkel küszködő és büszkélkedő irodalmi életéből, a másik a táj varázsából, melynek legfogékonyabb korszakomban kerültem igézete alá. Ha még harmadikról is akarnék emlékezni, akkor az Egyetemi Könyvtár emliténem ódon falaival, ódon anyagával és a minden ízében modern Várkonyi Nándorral.

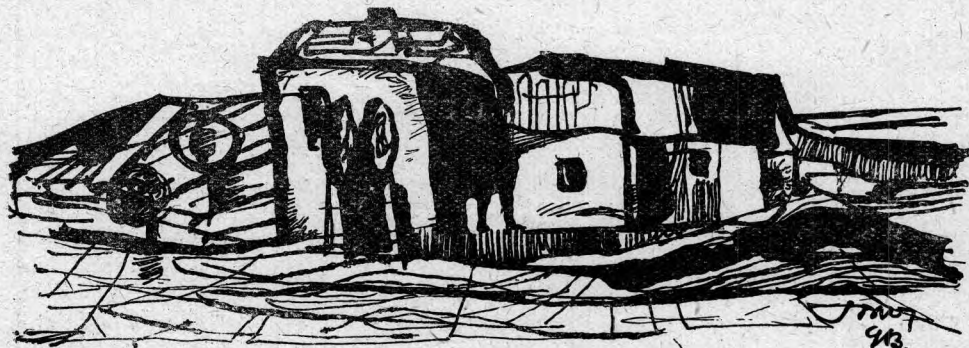
A harmincas évek második felében nem annyiszor, ahányszor megkívántam, de ahányszor csak tettem, elutaztam Pécsre. Hol barátaimhoz, hol csak azért, mert vonzott vissza a város. Pedig a Kelet Népe körében Pesten akkor már sokkal többet forgolódtam alföldi emberek között. Pécsi kirándulásaim ekkortájt olyanféle hazatérést jelentettek a számomra. Távlatot keresni, újra és újra eligazodni mentem én oda, mikor már dunántúli szülőfalumban is megszűnt az otthonom. A Kelet Népe után egyetlen lap volt csak, amelynek szerkesztőségében otthon éreztem magam: a Sorsunk és valamennyire még később a Dunántúl. Azóta pedig bármi történjék velem, ami arra készítet, hogy szaladjak Pestről, mindig az jut eszembe, hogy Pécsre kéne költözni, örökre Pécsre. Mindig csak Badacsonyig jutok. Mert mindig félek, hogy hátha csak emlékeimből táplálkozik a varázs, amely olyan kitartóan vonz. Ha csak hangulatomból származó

hézagossággal is, de újra meg újra élénken figyelek mindenre, ami Pécsen történik. Mindenek felett az ottani irodalomra.

Hogy erről mi a véleményem? Jó és reménykeltő. Újra meg újra meglepő jelenségek. Mi sem nagyobb öröm számomra, hogy a fiatalabb írógárda jelentős csoportja indult el Pécsen és most is akadnak ott meglepetések. Amiben türelmetlen vagyok, amit türelmetlenül kívánok, az a még nagyobb önállóság. Nem valami formai különbséget kérek számon, eszmei-politikai vagányságot, nem is fokozott avantgardizmust, inkább öntudatot és biztonságot. Biztonságot és a rátalálás tiszta örömét abban, ami jót a Jelenkor időnkint váratlanul hozzáad irodalmunkhoz. Mindenek felett biztonságot egy álláspontban, amelyről ítélkezni lehet a főváros és más vidék irodalmi eseményei felett. Semmi esetre sem szolgalelkűséget, részvételt a kampányokban. Mert ez a kampányszerűség elég hosszú idő óta jellemzi irodalom, színház és filmkritikánkat. Egyik művet kórusban értékein túl feldicsérik, másikat kórusban csépelik, a harmadikról, mintha összeesküdtek volna, úgy hallgatnak. – Képtelenség – sóhajtott fel a múltkoriban egy ankét résztvevője, jámbor olvasó – képtelenség, hogy ennyi okos embernek ilyen részletekbemenően egyezzek a véleménye. És valóban egy-egy könyv bírálatánál legtöbbször csak a megfogalmazásban van különbség. Szinte felüdülésnek számít, ha néha különvéleménnyel találkozik az olvasó. Ilyen különvéleménynek nem igen örülhetünk a Jelenkor hasábjain sem.

Jellemzi továbbá kritikánkat az irodalmi belváros ízléséhez való alkalmazkodás. Mentegetése, sőt dicsérete kispolgári utánérzéseknek, loholás a nyugati divat után. Van azonban manapság másféle olvasóközönség is, amely magára hagyatva, szinte szégyenkezve válogat elhallgatott, vagy lebecsült könyvek közül. A vidéki lapok helyzetéből természetesen adódnék, hogy ennek az olvasórétegnek a szemszögébe helyezkedjék, és segítsen nekik eligazodni, értékkiteletet alkotni, mert a különvéleményük néha nagyon is becses. Ajánlanám, majdnem elérhetetlen álomként még azt is, hogy ne csak a *Nagyvilágban* nézzenek körül, hanem valóban a nagy világban, mert ott is lehetne más és hozzájuk illő szempontok szerint kincset keresni. Moszkva és Párizs csak olyan messze van Pécsről, mint Budapesttől. Csak szorgalom, csak bátorság, csak önállóság és felszabadult szellem kell ahhoz, csak a megfelelő munkatársak kiválasztása, hogy a vidéki városok a saját mérlegükkel mérjenek. Pécsen már volt erre példa. Túlzott igény? Nem hiszem, ha lehet is számtalan nehézségre hivatkozni. Ha egy város művészeti önállóságra törekszik, ez szinte a kezdeti lépésekhez tartozik.

Ezeket mondanám, nem mérgemben, hanem mert szívemből kívánok a Jelenkornak és Pécs irodalmi életének minden elképzelhető jót.

Somos Miklós rajza

SZÜLETÉSNAPI TÉMA VARIÁCIÓKKAL

1. Időtlen érv

Megfogódom a pillanatot
boltíves szárnyai alatt,
s az elmúlás kalóz szele
mintha szívemre ömlene.

Az évek futnak, mennek el,
birkózom útvesztőivel
a kornak, mely felém dobott
baltáival átszaggatott.

Magánügy! – mondom hirtelen,
s átugratok a perceken,
az ünnep unszolt és szerény
emlékszakasztó kényszerén.

S szemem már újra fönn repül
a hajnal kertjei körül,
s átfogom, míg csak vágy bevit,
a tágabb lét arányait,

az égbe-tépő csúcsokat.
ahol a teljesség fakad,
s kibomlott hajjal jut velem
a csillag-szóró végtelen.

S tudom: a múltó pillanatot,
a percek tört-része alatt
ott áll a mindent-rendező
időtlen érv – a nevező,

bogy nem megyek el nyomtalan,
mert életemnek súlya van,
magháza, fénye, hőfoka, –
egy darab öröklét maga.

A vers is tovább él velem:
mikrobarázdás lemezen
és magnetofon-szalagon
a holnap köntését fogom.

Hullám vagyok, sodrás – tömény
zengés a perc fedélzetén;
bús, vér, idegdúc, csonttömeg, –
s egyszer majd nyersanyag lesznek:

talajvíz, szén vagy sziklakő,
melyből az alkotó Idő
kivési egy-töröl-jakadt
más-arcú létformáimat.

2. Ijjúság

Egy hang csapott felém, egy messzi hang, –
talán a megsebzett idő,
micsoda rég-leszállt bűvárharang
roncsából tört elő?

Fekszem, mint akit sziklához kötött
a réműlet:
a fuldoklót, ha már alig hörög,
ki menti meg?

Tápáskodom, hogy mentőcsónakot
keressek valahol,
de lenn csupán a felkavart babok
tajték-dűbe dobol.

Hová szökött? Visszhangja van csupán,
egy villanásnyi fény,
mely végtelenbe hull az óceán
lehajló peremén.

Előbb még it volt, hívot fuldokolt, –
megtehetném talán,
ha azt a mélyből-feltörő sikolyt
még egyszer hallanám.

3. Más mérgek . . .

Az évek kócos útvesztőin át
kis házi gond szalad rám nyelvet-öltve,
bogy kedv-szegő, savanykás big-borát
mellém-csempészett kancsójába töltse.

Magát kelleve rámakaszodik,
vállamra hajtja csapzott, furcsa szárnyát
s unszol: igyunk! – hadd tartson holtomig
e szemléldöve-szótt pohár-barátság.

De nem iszom. Más mérgek kellene:
a szépség szomja, mely betölt egészen,
bogy új szüretre edzett életek
törzsasztalánál mérjék szét a részem.

4. Ars poetica

Van itt még dolgom: tennem kellene
valami kézenfekvő egyszerűt,
mi megmarad, mert rangja, bitele
napként világít mindenütt.

Az e m b e r s é g medrébe építetek
duzzasztó gátakat,
bogy menedékbáz-fényként intsenek
a villám-szabdalt ég alatt.

Várady Szabolcs

SZAMÁRFÜL

A zaj szétgurul, ahogy kilépsz az ajtón,
mint a leejtett aprópénz. Atbaladsz
a téren – szürke tér szürke esőben –
s nemvárt kaland: meg sem kapaszkodol,
bolott a levegő is mintba idegen
országban lepné arcodat.

Aztán egy emlék. Semmi köze hozzád,
csak játszol vele öniudatlanul
(mögötte tisztán hallani:
a bádogsőben lármázik a víz),
elvékonyulsz, és lámcsak, hova lettél!
már semmi vonzás nem fog, üldögélsz
egy pamlagon és ingatod fejed
ravaszítás félmosollyal, mintba összeesküvő
társad gyanánt rezegne a falon
a finom kis levélzet árnya. Vagy
mesét kobolsz, és neveted talán,
hogy mindebből egy félszó sem igaz?

Hát jó, csak rejtegesd. A víz
elvégzi dolgát, összeázol és
ha nincs kinek panaszkodj, majd magadra vess!

Varga Lajos

MÉG MINDIG

Barátaim! Én apám fia vagyok,
aki éjjeliőr
és hallgatva ül mellettem,
ha beszélek.
Azt hiszi nagykorú vagyok
és nem tudja
előtte mindig csak gyerek.
Barátaim!
Apám ötvenhat éve hordozza
nyugtalanágát,
hitét,
s azt hiszi
gyermekkorát adom vissza,
hogy a világ szívébe érkeztem már
hogy mindenki szívében ott lüktetek
mint az övében –
s néha szemével megsimit,
csak szemével,
mert nem tudja,
még mindig gyerek vagyok

LÁZADÁS

Reggel van. Homály takarja a falut, de a házak közt itt-ott már neszeznek. Kútgém nyikorog, istállóajtó csattan, kaskas csapkodja össze szárnyát s utána elnyújtott kukorékolásba kezd. Szabályos ismétlődéssel falapátok korfognak. Némelyiket a fagyos földhöz csapkodja gazdája, hogy a havat leverje róluk, közben morog is hozzá.

Csapóné is végiglapátolta már az udvaron az utakat. Keze fejét nagykendője alá bújttatta és apró tipegő lépésekkel indult az utcára. A ház ajtaja előtt falapátját nyalkig lökte a méternyi magas hófalba és bement a szobába.

– Ferkó, Te még idebent vagy? – mordult az ágyban ülő fiúra, aki két ököllel törölgette szeméből az álmot.

– Megyek már – mondta Ferkó ásítva és nem mozdult. Csak, mikor az anyja eszedte róla a takarót, akkor szedelőzködött kénytelen-kelletlen.

– Na ifiúr, föl tetszett ébredni? – fogadta a nagybácsi Ferkót az istállóban.

Szótlanul kereste a vakarót a jászol végében, de a nagybácsi rákiáltott.

– Ide gyere! Fogd ezt a saroglyát!

Ferkó belépett a trágyahalom alól kiálló két nyél közé és nekifeszült a terőnek.

Az előtte püposodó trágyától csak a nagybácsi sapkáját látta ide-oda billegni a hajnali szürkületben. Máskor is vitt már ilyen nehezet. Bírta, ha nem is könnyen. Hanem most, a nyélre fagyott hó az istálló gőzében megolvadt, s a trágyadomb előtt kicsúszott markából az az átkozott saroglyanyél.

A nagybácsi egy ugrással mellette termett. Nem lehetett tudni, hogy nekilendülő karjával egyensúlyozza magát, vagy ütésre emeli. Lába megcsúszott, dülöngő testével elsodorta a fiút. Ferkó a saroglyanyélben megbotlott és hasravágódott. Orra, szája megtelt hóval. Egy pillanatig mozdulatlan maradt. Nem ütötte meg magát, csak valami szorosra markolta mellét a szívetáján.

– Legalább kimosod a csipád a szemedből. Most hordhatod villánként magad, de siess, mert itatás után megynk az erdőre fát vágni.

Erdei favágás. A ház körül sok mindent bíztak rá eddig is, de fát vágni...? Férfiaknak való. Sokat csatangolt nyáron az erdőben. Csodálta a magasba nyúló fákat, egyiket-másikat meg is mászta madártójásért. Már látni vélte, amint ezek a délceg szálfák, a fejszecsapások alatt lehajtják hósipkás koronájukat és földhöz lapulnak.

Édesanya a reggelinél a sógorára támadt.

– Van magának istene? Ekkora gyereket favágásra fogni. Lelkére veszi, ha megnyomorodik?

– Hát csak babusgasd, neveld csavargónak, hadd kerülje a munkát. Lehet, hogy anélkül is megél majd, de az én házamnál, ha nem dolgozik, nem is eszik.

A nagybácsi dohogva készülődött. A háznál mindent az „enyém”-nek nevezett. Minden szavával igyekezett éreztetni, hogy Ferkó, anyjával együtt csak megtűrt idegen.

Valaki megzörgette az ablakot.

– Hé komám, itthon vagy még?

Géci volt a csonka sorról.

– Csak menjetek, majd elérlek bennötöket – szólt ki Ferkó bátyja és tovább keresett valamit az ágy előtt.

Ferkót nem lehetett tartani. Köszönés nélkül távozott hazulról és szótlanul beállt a sor végére. Súlytalanul, könnyedén lépkedett a felnőttek nyomában. Azok csak a határban vették észre, hogy eggyel többen vannak. Ferkó karján összekoccant a veremelő, meg a balta. A nyolc ember egyszerre fordult hátra és mozdulatlan maradt, mintha álljt vezényeltek volna.

– Öcskös, hát te merre, merre?

– Maguk után – felelte Ferkó kurtán.

– Aztán meddig?

- Ameddig maguk.
 - Hú az áldóját, ha a fejszéd is úgy fog, mint a nyelved, lepipálod a nagybátyádat
- jegyezte meg Géci.

Tovább mentek. A felnőttek elcsendesedtek, csupán Orbán tette még hozzá a sor elején.

- Szegény ördög, ha az apja élne, ez se jönne még az erdőre fát vágni.

Ferkó nem törődött a hideggel, szabadnak, erősnek érezte magát. Hunyorgott a szemet vakító fehérségtől. Hó és hó mindenütt. Eltűntek a földet elválasztó mesgyék árkai, a kisebb buckák, valkontúrások, csak a bokrok látszottak ki a hóból, mint a törpecserjék és itt-ott nyúlcsapás, vagy madáryom húzott homályos csíkot a végtelen simaságban. Az erdő először csak egybefolyó szürkés tömegnek látszott, aztán külön-külön is kirajzolódtak a fák körvonalai.

Ferkó elbámészkodott, lemaradt a többiektől, és mire elérte Orbánékat, már égett a tűz. Új volt számára a hóra rakott tűz, a körbecsalíngáló füstcsóva, amint körülnyaldosta a embereket. Kissé megmelengette magát, de a nagybácsi még nem volt sehol. A vele jövők már munkához láttak. Ferkó elúnta a várást és vermelőjét kézbe véve Orbánhoz lépett.

- Sándor bácsi, én is csinálhatom?

- Ha kedved telik benne . . .

Ferkó próbálgatta a baltáját, amikor a nagybácsi megérkezett.

- Talán elszegődöttél napszamba, hogy a másét csinálod - mordult rá élesen.

- Nem tudtam, hogy melyik a miénk.

A nagybácsi lepakolta a tarisznyát a tűz mellé és munkához láttak. Délig három fát döntöttek ki. Ferkó számára izgató volt a fejszék csattogása, fűrészek zenéje, a lezuhanó fák huppanása, ágak recsegése, a tűz pattogása, mind megannyi új hang, amivel még nem találkozott. Nehéz volt a munka, de végezte ahogy tudta. Úgyes kezű, korához képest erős gyerek volt Ferkó. Iparkodott is, még sem tudott mindent a nagybácsi kedvére csinálni.

- Emeld azt a fűrész, ha kifelé rántod! Ne húzard magad, hanem told én felém is! Hányszor mondjam, hogy ne nyomd rá?

Így ment ez egész délelőtt. Ferkó már azt sem tudta, hogyan próbálja jól csinálni. A nagybácsi nem oktatta, hanem vagy szidta, vagy hallgatott. Már a harmadik fa derekát szabdalták, amikor Ferkóba belenyilalt a fájdalom. Megpróbált magán segíteni és féltérdre ereszkedett. Még csak ez hiányzott.

- Talán csont van a hasadban, hogy nem bírsz hajolni? - gyötörte újra a bátyja.

Ferkó idegességében földnek rántotta a fűrész és megtüremlett.

- A szentségedet, ide legyen az eszed, mert képen kaplak.

Géci a közelben dolgozott és megsokallta a gorombáskodást.

- Te komám, micsoda ember vagy te? Úgy beszélsz ezzel a gyerekkel, mintha te mindent az anyád hasában tanultál volna. Semmi közöm hozzá, de tudhatnád, hogy némelyik felnőtt sem tud a hasas fűrészrel bánni, nem hogy ez a gyerek csinálja hibátlanul. Bolond, hogy nem vagy faképnél.

Csapó nem szállt vitába a komájával, csak magában szidta, miért üti az orrát más dolgába.

Ferkó este szinte úgy esett be a szobajtón. Mintha keze, lába nem is a sajátja lenne, alig akart engedelmelkedni. Éhes volt, de vacsora helyett inkább az ágyat kívánta. Soha még ilyen fáradtnak nem érezte magát. Édesanyja szánalommal nézte fia elcsigázottságát, azt hitte, hogy másnap orvost kell hozzá hívni. Hanem Ferkót nem hiába edzette eddig is az élet, reggel szokatlanul frissen ébredt. Alig győzte várni, hogy végezzenek az istálló körüli munkákkal és indulhasson az erdőre. Különösen az útibeszélgéseket kedvelte nagyon. Mire az erdőre vagy onnan hazaértek, valaki mindig elmondott valami háborús történetet, vagy egyéb érdekességet. Egyik nap vastag tölgyfák kivágására került a sor. Az ágnélküli törzsét nem dolgozták fel tűzfának, hanem megmaradt szerszámfának. Győr bácsi, a birtokossági gazda meg is jegyezte arra jártában.

- Te János, mit akarsz ezzel a rengeteg fával?

- Nem sok ez két gazdának. Tudod, az asszony megkapta a juszt az apjától, aztán az ő egy fertálya után is vásároltam fát. Dongát faragtatok belőle, azt most igen keresik.

Ferkó elcsodálkozott. Lassan nyiladozott az értelme, és latolgatta az enyém, tiéd fogalmakat. Eszébe jutott a nagyapja.

- Itt minden az enyém, majd ha meghalok, eldarábolhatjátok, addig egy morzsát se. Nem azért ontottam érte a véremet is, hogy a szemem láttára elkótyavetyéljétek!

A történetet ismerte Ferkó. Egyik vasárnap az öreg Csapó, hiába várta komáját, aki nyírni szokta. Ferkó a nyírógéppel játszogatott és csak olyan félig játékosan neki fogta az öreg homlokának.

- Csináld ne az ebadtát, úgy is a gép dolgozik, csak nyomni kell.

Ferkó nem kérte magát kétszer, nehogy az öreg meggondolja a dolgot. A feje közepén beletolta a nyírógépet a ritkuló haj közé és barázdát szántott vele a tarkójáig. Ekkor vette észre, hogy nagyapja feje tetején jókora forradás van.

- Mi lelte magát itt nagyapám?

- De mi ám - vágott neki az öreg a mesének. - Mikor apámmal megvettük a birtokot - bírtok alatt a vacak silány kilenc holdját értette - két évig nem mehetünk bele dolgozni, mert per alatt volt. Mikor aztán a törvény végleg nekünk ítélte, tavaszszal kimentünk apámmal szántani. De jött Pósa, a régi gazda is a családjával és a föld végén nekünk estek. Én legényember voltam, apám is jó erőben bírta még magát és álltunk a támadást. Egyszer aztán Pósané elkiáltotta magát:

- Rozi hamar a paprikát.

- Én hadakoztam Pósaék két fiával, nem igen értem rá a fehérréppel törődni. Rozi, Pósaék férjhezmenő lánya lekapott egy bögrét a kocsiderékből, és marékkal szórta a szemem közé a házi tört paprikát. Majd megvakultam tőle. Elejtettem a fokost, két kezemmel a szememhez kaptam, tehetetlenül és közben összekaszaboltak.

Ferkó tisztelettel nézett nagyapjára, bár túlságosan nem szerették egymást.

A nagybácsi is fújta a magáét:

- Jó, jó, kend itt a gazda, de ki dolgozik? Én csak az igát húzzam, mások meg zabáljanak. - Ezek a mások Ferkó, meg az édesanyja voltak. Ferkóéknak ezer dolog mutatta, hogy útban vannak. Egyenesen nem adták ki az útjukat, inkább kerülővel próbálkoztak.

Te, Juli, alig múltottál harminc éves, férjhez mehetnél még. Olyan embert komendálnék néked, hogy áldanál érte még élsz! - biztatta Ferkó anyját az alsó szomszéd, aztán mondogatták mások is, ahogy Csapó János bátyja sugalmazta.

Azt híresztelték a faluban, hogy minden hadiözvegy kap három hold földet. Igaz, hogy messze, az erdő alatti vízálló területen, ami eddig se hozott sok hasznot a grófnak, s talán még jól is jár, ha megszabadul tőle. Ezt a szegényes szerencsét is irigyelték tőlük, nemcsak a nagybácsi, hanem az öreg Csapó is.

- Aztán ki fogja megmunkálni? - tették fel a kérdést Ferkó anyjának.

- Én ugyan nem szántok, nem aratok benne, de még a lovakra se számíts. Még mit nem, etessem a közösből, aztán nektek hajtsa a hasznot - fenyegetőzött a nagybácsi. Jobb lenne, ha megfogadná a szomszéd szavát, se férjhezmenés, se fene, meddig akarsz még a nyakamon lenni a porontyoddal? Nem is lett Ferkóéknak saját földjük. A nagybácsi persze külön gazdálkodik a felesége jussával.

Most nem számít, hogy a lovak a közösből esznek, neki szabad gönyyedni, húzni a fűrészt a máséban, s még a gorombaságokat is tűrni hozzá. Mióta Ferkó tudomást szerzett a kettősségről, minden igyekezete elpárolgott.

A favágással már végeztek, csak a hazahordás volt hátra. Közben Ferkó apránként kiokoskodta, melyik a közös, és melyik a „juss”, amihez neki semmi köze sincs. Győr bácsi megengedte, hogy kiírthassa a fák számozását az eladási naplóból, a többi már ment magától. Eleinte a felapritott tűzrevalót fuvározták haza, mert annak hamarabb lába kelte. Szerdán délelőtt aztán amolyan „juss” fával rakodtak. Sokáig érlelte Ferkó magában a gondolatot, hogy ezeket a fákat ő nem emeli. A nagybácsi se akart

az ő földjükben szántani, legalább kvittek lesznek. Kint az erdőn mégsem látta értelmét a veszekedésnek. Megpakoltak, és indultak haza. A lovakkal nagy kerülőt tett a nagybácsi a kocsirúton, így hát Ferkó átvágott a mezőn és gyalog előbb hazaért.

Délután iskolába kellett mennie, nekilátott a cipőjét tisztítani. Javában készülődött, miközben hazaért a nagybácsi a fával. Csak az ajtót nyitotta be és bekiáltott Ferkónak.

– Gyere lerakodni!

Ferkó válaszáat meg se várta, megszokta már, hogy minden szavát parancsnak tekinti. Kifogta a lovakat, megoldozta a csapófákat, és elcsodálkozott, hogy a fiú még mindig nincs sehol.

Ferkó, mintha nem is neki szólt volna a nagybácsi, nyugodtan készülődött. Hanem a nagyapja nem hagyta annyiban a dolgot.

– A fene beléd, hát neked a cipőkefélés a fontos? Nem hallottad, hogy szólt a bátyád?

– De hallottam – válaszolta Ferkó.

– Akkor miért nem mész?

– Mert nem akarok!

Az öreg Csapó azt hitte, rosszul hall. Abba hagyta a pőfékelést, pipáját letette, s valahogy úgy érezte, hogy itt a világ vége. Az ő házánál ez a tacsó nem engedelmeskedik? Honnan veszi ez magának a bátorságot? Szinte fuldoklott a felindulástól, amikor újra megszólalt.

– Mít mondtál, te semmirevaló?

– Jól hallotta – állt fel Ferkó a sámliról –, nem megyek lerakodni, mert az a fa nem a miénk. Azt is bánom, hogy eddig hozzányúltam.

Az öreg Csapót kerülgette a gutaütés. Testét megpróbálta kihúzni, hogy a tekintélyét ezzel is növelje, de sehogys sem sikerült. A fiú pedig úgy állt előtte, mindenre elszántan, mint egy megmérgezett kölyök tigris. Arca kipirult, szaporábban szedte a levegőt, mintha valami folyogatná. Álltak egymásnak feszülve, csak az egyik korhadásnak indult tuskóhoz hasonlított, amit ott felejtettek az árokparton, a másik pedig kilevelezett fiatal csemetére emlékeztetett, amit a tuskó mellé ültettek pótlásnak. Ferkó állta nagyapja villámló tekintetét, hallgatta égtlen káromkodását, miközben egyre csak azt hajtogatta, hogy ameddig ő itt a gazda, addig ő parancsol, s ha Ferkó nem engedelmeskedik, menten elzavarja a háztól.

– Gazda? Maga csak hiszi, hogy maga a gazda. Menjen oda, és kérdezze meg tőle, kié a fa, ami a kocsin van? – mutatott Ferkó az udvarra. A nagybácsi éppen indult be a fiúért haragos ábrázattal, mikor megjelent a gangon az apja. Nem szokott kint járogatni, amúgyis sokat köhögött, s most, hogy ránézett, valami szokatlant látott tartásán. Nem tudta ugyan mire vélni a dolgot, de nem is sokat törődött vele. A fiú okozta bosszúság az apjával szemben is felgerjedt benne és az öregre támadt.

– Maga is csak ül a szobában tétlenül, ahelyett, hogy azt a fattyút kizavarná.

Az öreg meg sem állt fia szavára, csak úgy menetközben szólt oda neki.

– Arra felelj, milyen fa van a kocsin?

– Milyen lenne? Tölgyfa, vagy talán nem mindegy? Mindenképpen le kell rakni.

– Aztán kié az a fa? Az a kölyök zöldeket beszél odabent. Azt állítja, hogy nem a miénk, azért nem jön lerakodni. Igaz ez?

– Hát a miénk, hogysne volna a miénk, ki másé lenne?

– Akkor miért rakod külön a többitől? Talán összevesznek? – mutatott a kocsira, amelyik nem ott állt, ahol a többi fa le volt rakva.

– Szóval, magának is velem van baja? Hát akkor tudja meg, hogy ez a fa a miénk, de sem a gyereké, sem a magáé, hanem a feleségemé. Ha nem tetszik, tegyen róla, én akár külön is mehetek, de akkor menjen maga az erdőre, meg a mezőre is. Ahelyett, hogy örülne a jó módjának, engem reguláz?

Hát mégis igaza van az unokájának. A fia, a legkedvesebb fia, akit a keblén melegengetett, már kuttyába se veszi. Külön gazdálkodik, a tudta nélkül. És ez a hang... Akármennyire is fáj, nem tehet ellene. Öreg is, beteg is, mart belé a tehetetlen felismerés. S valahogy most jobb gyerekeknek látta az unokáját. Eddig ő is csak bohongatta,

kevés jó szót adott néki. Pedig jóeszű gyerekek, hogy könyörgött, engedje beiratkozni a polgárba, és ő megtagadta tőle. Nem akart urat nevelni belőle. Vajon így mire viszi? A nagybátyja biztosan kisémmizi, ha teheti. Vagy talán mégse? Az a gyerek tudja, mit csinál, lám most is volt bátorsága ellenszegülni. Hanem, mit ér már az ő élete? Már nem is a gyerek sorsa aggasztotta, hanem a maga szerepét szeretne volna tisztázni. Csipetnyi maradék tekintélyét összeszedve szólt a fiának.

– Aztán, hogyan gondolod te, talán kegyelemkenyérre akarsz fogni a magaméban? Ezért a tíz hold földért én vérrel fizettem. – Lekapta kalapját, és fia elé tolta kopaszra nyírott fejét.

– Nézd meg ezt a forradást. Hét évig pörösködtünk, és mikor a bíróság nekünk ítélte, még akkor is baltával vártak bennönket a föld végén a régi tulajdonosok. Azóta hordom a fejemen a jelet, és most te is rám támadsz? Hát csak fogd a baltát jó erősen, két marokra, és vágj vele ide a szívembe.

Szava elakadt, kapkodva szedte a levegőt, reszkető kezével kigombolta kabátját, és tépni kezdte az ingét, hogy meztelen mellét feszíthesse fiának.

Az csak nézte egy darabig az orkánna dagadt indulatokkal küzdő apját, és kacagni kezdett.

– Szóval vénségére bolond is lesz az ember. Ne színészkedjen itt, hanem menjen a kuckójába és hagyjon békén. Nekem dolgom van. Hanem az a tacsó megkeserül. Annak még eszébe juttatom a mai napot.

Az öreg Csapóban minden összeomlott.

Kóválygó gondolataitól kísérve elindult befelé. Lábai rogyadoztak, teste elnehezült, úgy érezte, mintha az egész mennyboltot cipelné a hátán. Szótlanul nyitott a szobába és lassan, igen lassan húzta be maga után az ajtót.

Ferkón már rajta volt kopott nagykabátja.

Az öreg megkerülte az asztalt, hogy elmehessen a fiú mellett. Egyik kezével az asztal szélébe kapaszkodva vánszorgott a helyére. Mikor a fiúhoz ért, megállt. Balkezelével megsímogatta Ferkó tarkóját, és alig hallhatóan suttozta.

– Eriggy csak fiam, eriggy az iskolába.

Ferkó nem törődött a nagybácsival, mikor kilépett a házból. Gondolatai a nagyapjánál időztek, miért is volt hozzá ilyen szokatlanul barátságos? Honnan is sejtette volna, hogy az öreg tuskó kidőlni készül, hogy a nagyapja iménti szavaival búcsúzott tőle. Mire hazatért az iskolából, már nem élt.

Orosz János rajza

KRITIKÁK UTÁN

A Jelenkor 1958 őszén indult. Hosszú ideig kéthavonta látott napvilágot, 1963 januárjától havonta jelenik meg.

A múlt év utolsó hónapjaiban a felügyeleti szervek és a sajtó részéről több bírálóat érte a folyóiratot. A bírálatok részben egy-egy közleményre vonatkoztak (mint a Népszabadság 1963. november 26-i számának I. L. jelzésű glosszája, az Élet és Irodalom 1963. december 6-i számában Pándi Pál „A tagadás tagadása” című tanulmánya, majd ismét a Népszabadság 1963. december 15-i számában Szigeti József „Egységes művészet-szemléletet – de milyen alapon?” című tanulmány-részlete), részben a folyóirat egészét érintették (mint a Népszabadság 1963. december 8-i számában „Tévedések és torzítások” címmel megjelent szerkesztőségi cikk).

A Jelenkor szerkesztőbizottsága nagy figyelemmel tanulmányozta a szóban és írásban megfogalmazott bírálatokat, s mindenekelőtt úgy értékeli őket, mint fokozott felelősséget követelő igényt a szerkesztéssel szemben. A bírálatokban továbbá a szerkesztőbizottság a segítő szándék kétségtelen megnyilatkozását látja, annál is inkább, mert munkánkat ugyan előbb is mérlegre tették, de most történt meg először, hogy részletekbe menően, szigorú elvi alapon analizálták.

A munkánk egészével foglalkozó bírálatok rámutatnak a Jelenkor eredményeire, ugyanakkor részletesen elemzik azokat a tévedéseket és hibákat, amelyek a folyóiratban – főként az elmúlt esztendőben – előfordultak.

A szerkesztőbizottság úgy véli, hogy az elhangzott bírálatok tudomásulvétele és elfogadása további munkánk megjavítása céljából elsőrendűen fontos. Ezt a tényt mindenekelőtt a folyóirat elkövetkezendő számaival kívánjuk dokumentálni.

Véleményünk szerint nem a Jelenkor korábban már megfogalmazott célkitűzéseit kell újrafogalmazni, hanem nagyobb elvi következetességgel, felelősséggel kell végeznünk munkánkat, jobban, körültekintőbben megválasztott írásokkal kell dolgoznunk a szocialista irodalom megvalósításáért, a marxista eszmeiség győzelméért.

GYEVI KÁROLY KOMLÓI JEGYZETEK

Jó Engel Adolf úr – aki 1892-ben megnyitotta az első aknát Komlón – igencsak elcsudálkoznék, ha látná ezt a várost ma.

Ez a település, amely várossá alakult anélkül, hogy szinte maga is tudott volna róla, ma már megsértődik – társadalmi méretekben sértődik meg, – ha községnek, falunak nevezi valaki.

Ha a népességstatisztikát hívnám segítségül, – meg a gazdaságstatisztikát – bemutathatnám, miként fejlődött ez a település máig, de nem biztos, hogy ezzel illusztrálni tudnám a lélektani okokat is, nem csupán az anyagi változásokat. Az se biztos, hogy könnyebben tudnám megértetni az esetek tanulságait, amelyek itt lejjebb következnek.

A sok szám, amikor kimutatja az összefüggéseket, el is takarhatja az okokat és az okozatokat a lényegben. Mégis segítségül kell hívnom őket, de közben elmondok egy-két igaz történetet is.

Kun Lajos tisztiorvos 1933-ban írt egy bátor tanulmányt „egy baranyai bányászfalu higiénés és szociális viszonyairól” s ebben alapos részletességgel mutatta ki: mit esznek, hogyan ruházkodnak, miképpen tanulnak – és nem tanulnak – a komlói bányászok és parasztok: leírta erkölcsüket, vallási szokásaikat – és egészséges, tiszta iskolát, jó munkásszállást, emberibb életviszonyokat kért az ott élő emberek számára.

Csak javasolt és kért. Mégis bátor tetteknek számított ez akkoriban. Természetes, hogy rá se hederítettek az ország urai.

István király Budára mentében

Komló mai helyén már 1256-ban volt egy település, a neve Complor volt. 1312-es okmányok szerint Cumpulow, 1321-ben Komlód, majd Cumlod néven szerepelt. Állítólag az Árpádok idejében volt ezen a helyen egy kolostor is meg egy templom. A régi temetőben ma is található romokról azt hiszik, hogy ezeknek a maradványai. Azt is emlegetik – de csak emlegetik, senki se tudja hitelesen bizonyítani – hogy Szent István király, amikor a pécsváradi apátságot felavatta, az akkor már létező Komlón keresztül utazott volna Budára. Az 1542. évi adórajstrom szerint a községnek Komlód a neve.

A török hódoltság alatt a pécsváradi pasának valóban volt egy villája Komlón, amelynek földsura állítólag egy Compolot nevű nemesi család volt.

Ami viszont hitelesen bizonyos, az az, hogy az állami szénbányászat 1915-ben kezdődött el itt, amikor is az államkincstár 3 millió 20 ezer korona beruházással évi egymillió ötszázezer mázsza szén kitermelését irányozta elő. A beruházás elkészült s az Új-akna 1915. január 4-én elkezdett üzemszerűen termelni. Az is tény, hogy csakis a bánya vonzotta ide az embereket azután. Ma is az vonzza főként. Komlód bányaváros lett s úgy tűnik, hogy most már véglegesen az is marad, a neve pedig Komló lesz ezután is.

Amibez majd csak most lesz jogunk.

Bányaváros, igaz. De szocialista város-e már?

Szocialista várost találsz-e tényleg itt, ha lenézel a hét dombról s nem látsz mást, csak ködöt meg felhőt, – nem égi felhőket, hanem füstöt, port, kormot, hamut, pernyét?! Utcákat kerestek a ködfelhők alatt? Találtak.

Szeretjük így mondani: szocialista város. Egy város vajon tényleg attól szocialista-e, hogy a szocializmus építésének éveiben alapítottuk? Építjük, terebélyesítjük, növeljük, az igaz. És szocialistává terebélyesítjük, azaz erősítjük minden bizonnyal.

Voltak évek, amikor kizárólag legfelső fokban beszélünk Komlóról, másképpen nem is volt szabad, nem is illett.

Pedig ehhez jogunk is csak most lesz majd, amikor már nincsenek „Bögyös Linák”, „Mackók”, „Billek” és „Gyilok Bratyók”. Bár az ördög tudja, én úgy vagyok ezzel is egy kicsit,

hogy az ő kezük nyomait is látni vélem az emeletes házakban, de még a Művelődési Házak könyvespolcain is. Ők is itt keverték a maltert, hordták a téglát, a követ, a fát. Az anyagot hordták a szakemberek kezei alá, hogy gyorsan és jól emelkedjék fel ez a város. Gyilok Bratyó tényleg keresztre feszítette a lányt, aki nem adta oda magát neki és Mackó, meg Bill tényleg levette a lányt a keresztéről. (Mondják, hogy halából előbb önként a Bill, majd pedig a Mackó szeretője akart lenni, de egyiküknek se kellett.)

Velük együtt menekült, toborzódott, vándorolt és szerződött munkára a tisztességes emberek serege. Ez a munkás sereg pedig nem kalandot, nem prostitúciót és nem kocsmát, hanem becsületes életet, jó lakást, mozit, iskolát, állandó munkát és virágoskertet kívánt magának. Ami már megvolt ebből, azt kiterelbesítette, ami még hiányzott, azt megteremtette. Eleinte városrendezési terv nélkül, saját feje és ízlése után, de ma már célszerűen, tervek alapján s mind határozottabban teszi.

Vau már belgyógyászati rendelője, művelődési háza nem is egy és félkészétel boltja, bányász sajátház akciója, kétszobás, háromszobás összkomfortja, könyvtárai, klubjai vannak.

Ne mondjátok, hogy feudális íze van annak, ami most eszembe jutott! Ha csak keretnek szánom és megtöltöm korszerű tartalommal, nem lesz nevetséges. Az jutott eszembe, hogy mi volna, ha leülnek és megrajzolnám Komlói címerét. Rajzolnék hét dombot, vagy hét tornyot, ormokra csillagot, a dombokat – vagy ormokat – összekötném aranszín vonalakkal és az aranszín vonalak közé finom ábrákkal díszítve odatenném a városalapítás dátumát. A hét toronyba, – vagy hét domb közé – odaírnám a hét komlói hegy nevének kezdőbetűit is: Z, G, S, K, K, D, Sz.

Ezeket épült fel a város. Zobák, Gesztenyés, Somágtető, Kenderföld, Kőkönös, Dávidföld, Szilvás (amit Ósplató néven ismernek sokan.) Ha Zobák tetején megálltok, belátjátok a várost, odainteget hozzátok egy darab falu is, lejjebb egy darab szántóföld is még. Gyorstempójú építkezéseket is láthattok innen.

Legszebb azonban, ha Kőkönös széléről szemlélitek.

Az ország egyik legszebb városképe bontakozik ki a szemünk előtt. Kitérő utak vezetnek le a városba, ahol modernségükben is festői, a tájhoz természetes bájjal simuló városrészeket találtak. Az erdők övezte Komló fölött ott látható egy nyurga acéltorony: Zobákbanya tornya. Ez Magyarország legmagasabb aknatornya, amely ötven méterre emelkedik a külszín fölé és 280 tonnányit nyom.

Hol van már a „szekeres bányászfalu” és a kezdetleges bányászokdás?

Itt van helyette viszont a beláthatatlan méretű szénosztályozó, amelynél jelenleg nincsen modernebb, nagyobb, Közép-Európában. Ezért mondom, hogy Komló ma már nemcsak a magasságok és mélységek városa, hanem a szélességeké is.

Közel kétmilliárd forintos beruházással épült Zobák-akna, az ország legnagyobb bányászüzeme. Napi 1500 tonna szenet várnak tőle, ha teljes erővel kezd termelni. A zobáki bányászok pedig már most abban török a fejüket, hogy 3000 tonnát adjanak naponta.

Tavaly, október végén, – éppen egy éve – Oscar Mas, akkor Kuba budapesti ügyvivője Komlón járt. A Zrínyi Ilona Művelődési Ház nagytermében mondott beszédet. Ebben a beszédében a kubai nép hősi erőfeszítéseire hasonlította a komlóiak új bányaalapító munkáját. (Akkor éleződött éppen a kubai válság az USA tengeri blokádja miatt, akkor sodródott veszélyes vizekre az életünk.)

Ne írjanak máskor ilyet

Tavaly február elején azt kérte a kormány, hogy adjanak több szenet a bányászok. Adtak. A kormány két vasárnapi műszakot kért, a komlóiak hármát adtak. A III-as-aknán 1443 dolgozóból 1319 jelent meg munkára önként. Semmit se kellett szervezni, elég volt a kormány felhívása. Százötven vagonnal adtak több szenet ezen az egy aknán, mint amennyit kértek tőlük. A megyei újság felkendezett. A komlói városi lap dicshimnuszokat zengett. Azt írták, hogy szocialista öntudattal, önként, hősiessé vállalták a nehéz munkát vasárnap is.

Bejött a szerkesztőségbe akkor egy Kossuth-aknai vájár meg egy csillás. Siettek, le se ültek, amikor hellyel kínáltam őket. Csak beszaladtak, hogy megmondják:

– Tudja szerkesztő elvtárs, a bányász az olyan, hogy ha muszáj, dolgozik. Ha nem muszáj, nem mindegyik töri magát halálra. Ami kell, azt mindig megadjuk s ha több kell, akkor többet adunk. Minek írnak olyat, hogy ilyen meg olyan hősök vagyunk mink? Meg hogy lelkesedve vonultunk a vasárnapi munkára. Fene aki megeszti. Nekünk is van családunk. Önként? Jött a felhívás, ezt kellett volna írni, kell a szén, értjük, fogtuk magunkat, kihoztuk. Értelmes szó volt, megértettük, kell a szén, adjunk hát. Adtunk, többet, mint amennyit kértek, tudtuk, hogy kell. De azért nem volt itt nótaszó meg külön öröm, hogy végre csak egy vasárnapi műszakra is menni kell! Ne írjanak máskor ilyet!

S akkor én megérezttem, hogy mi ebben a puritátságban a nagyszerű.

Akkor is kérj bocsánatot

Szocialista város, azt mondjuk?

Az lesz majd. Hamarosan az lesz, ha ehhez a becsületes puritánsághoz hozzákövöcsöljük a tények frázisoktól mentes, józan értékítéleteit, kiszűrjük belőle mindazt, ami sohase is illett bele, de ma már különösképpen idegen itt.

Ugyancsak tavaly februárban történt az egyik komlói akna szenes körletének párttaggyűlésén. Elmondták a vita során, hogy a veszélyes földalatti munkahelyeken tréfálkoznak egymással a bányászok, s túlzásba viszik némelyek a jókedélyt. Annyira, hogy becsületében sértik meg egymást. Tiszteletlenek az idősebbekkel, durva tréfiák vannak.

Elhangzott a beszámoló, a vita a vége felé járt már, amikor felállt a pártbizottság titkára és így beszélt:

– Én tisztetem, becsülöm Torbós elvtársat. Csillésem volt 1948–49-ben. Akkor is jó munkás volt, most is jó munkás. Nem tudom Gernis elvtárs, mi van a te csapatodban, ülj csak le, majd rendezzük ezt a dolgot, most én beszélek, de az szentség, hogy nem értem, mi ez az ellentét. Ha tréfa volt csak a durvaság, akkor is kérj bocsánatot. Ötvenöt éves elmúlt ez az ember, akit munka közben kigúnyoltok. Te huszonhét vagy, a többi mind fiatalabb. Nem tudsz rendet tartani? Sokmindent megengedünk a fiataloknak, de ezt már nem engedjük meg, vedd tudomásul. Hatszáz méterre a föld alatt komédiáztok? Minek az? Bányászok, felnőtt emberek, ott, ahol mindig is csak az összetartás ért valamit, civakodtok, komédiáztok? Tudjátok egyáltalán, hogy mit tesztek? Ennek az embernek a munkában mentek tönkre az idegei ha nem tudnátok! Én tudom. A munkaszerepete nem ment tönkre. Legalább ezt becsüljétek meg benne, ha mást nem is becsültök! Jól termelünk, nincs rossz hírünk. Ne hagyjátok, hogy megrontsák a munkaszellemet, a fegyelmet a virgonckodók. Nem akárhol vagyunk elvtársak, hanem a bányában. Bányában! Én magyarázom? Másutt csökken a balesetek száma, nálunk nem. Inkább azon törjétek a fejéteket, hogyan lehetne csökkenteni. Jó volt ez a taggyűlés. Százötvenen jöttünk el. A vitát alig tudjuk befejezni. De fejezzük be. Mondjuk ki, hogy az ilyesmit megszüntetjük. Ugye milyen szépen tudunk magyarázni otthon a gyerekeknek, hogy tisztelje az idősebbeket? Nézzétek, sír. Sír a taggyűlésen egy ötvenöt éves férfi, egy kommunista, akinek az elvtársai gúnyt űznek belőle a háta mögött. Javasolom, hogy ítélje el a taggyűlés ezt a magatartást. Te meg gyere be hozzám Gernis elvtárs az irodába egy kicsit a taggyűlés után. Mégiscsak te vagy a csapatvezető...

Ez is Komló.

Nem kell gyerek, élni akarok még

Kisírt szemű fiatalasszony jön panaszra.

– Mondja meg nekem, de becszavára mondja meg szerkesztő úr, milyen asszonymak nézek én ki?

– Én mondjam meg? Nem ismerem magát, a látszat pedig csalhat.

– Leülhetek? – kérdezi, de már le is ült.

Hallgat.

Amikor másodszor is körüljártatta szemeit az irodán s harmadszor kezdi mustrálgatni a függönyöket, rászólok.

– Szeretném, ha elkezdené miért jött, lapzárta van, sok még a dolgom.

– Brigádban dolgozik a férjem – mondja – jól keres.

– És?

– És gyereket akar.

– Maga meg nem.

Csodálkozva néz rám és elismerően nyugtázza:

– Eltalálta. Hogyan találta el?

– Nem volt nehéz – mondom.

– Hány évesnek nézek ki, tessék megmondani őszintén.

Nehéz kérdés. Mit mondjak erre? Gyerekes arc, durcás ajak, ártatlan szép, kerek tekintet.

– Húsz-huszonegy lehet, ahogy nézem.

– Huszonkettő elmúltam – csattan fel a hangja – tényleg nem nézek ki annyinak?

– Nem.

– Kár. Majd öregíteni fogom magam holnaptól kezdve valamivel, hogy a szerkesztő úrnak is tessenek.

Merészen a szemembe néz.

– A szerkesztő úr nő?

– Igen, nős vagyok. Van egy nagy lányom is.

Várom, hogy azt kérdezze, hány éves a lányom, de nem kérdezi. Feláll, nyújtózik egyet

otthonosan, fesztelenül. Fél perccel ezelőtt szűzi szemérem, majdnem gyerekes ártatlanság, tanácsatlanság, most meg...

- Komolyan szeretném tudni, mit akar - mondom udvariasan, halkán, de megnyomom a „mit akar”-t.

- Huszonkettő elmúltam - mondja nyomatékosan - és nem akarok gyereket.

- Miért kellett ezt éppen velem közölnie?

- Mert a férjem minden áron gyereket akar én meg nem. Összevesztünk. Nagyon. Megromlott köztünk a viszony. Megmondtam neki, hogy látni se akarom. Beadta a válópert s ezeröttszáz forintot kért kölcsön a brigádvezetőtől a költségekre.

- Írjam meg az újságban?

- Jaj, azt ne tessék, egy világot se! Inkább megfizetem, ha hallgatni tetszik!

Elsápadok. Most mit csináljak? Zavarjam ki? Háborodjak fel? Nem tehetem, mert egyre inkább érdekel az ügy.

- Ezeröttszáz forintot kért, igen, de én megtudtam. Igaz, nem adtak neki, de jól tették, hogy nem adtak. Igaz?

Igent bólintok.

- Most tessék megmondani szerkesztő úr, nincs igazam? Fiatal vagyok, még legalább három évig nem kell gyerek. Szórakozni akarok. Nincs nekem jogom ehhez, nincs?

Mind jobban belemelegszik.

- A brigádvezető nem adott neki, egy vasat se adott. Eljött a lakásunkra és megpróbált összebékíteni bennünket. Azt mondtam neki, hogy semmi köze a dologhoz, ez a kettőnk ügye, de azért hellyel kínáltam s feleltem a kérdéseire. Tulajdonképpen szimpatikus ember. Az uram is beleegyezett végül, azt mondta jól van, ne legyen gyerek, de három év múlva nem tágit. Akkora már muszáj. Tessék megmondani, jogom van ehhez nekem, vagy nincs jogom?

- Joga van, persze, - mondtam, de nem valami nagy meggyőződéssel a hangomban, ezt magam is éreztem.

Újra felállt. Derekára tette mindkét kezét, kihúzta magát, kemény, rugalmas mellei ütemesen mozogtak a feszes blúz alatt ahogyan lélegzett. Rafinált módon, úgy állt az asztalom előtt, hogy többet lássak belőle, mint amennyit a látogatás természete szükségessé tenne.

- Köszönöm - mondta - ezt akartam hallani.

Vártam, hogy elköszönjön, de újra ült. Úgy ült, hogy belelásson az asztalon fekvő kéziratokba.

- Ez cikk lesz? - bökött az egyik papírlapra.

- Nem. Ez érdekes riport a kánikulában is forró munkahelyen dolgozó emberekről. Kovácsokról, mozdonyfűtőkről, vasöntőkről, aratókról. Holnap jelenik meg az újságban. Majd olvassa el.

- Dolgozni tetszik még?

- Igen, még sok munkám van.

- Kár. Meghívtam volna a szerkesztő urat egy jó feketére, vagy egy fagyaltra a megnyugtatásért. Rossz így egyedül.

- Egyedül van?

- Nagyon. A férjem hazament Szegedre, az anyjához. De ha itthon van, akkor is nagyon egyedül vagyok.

Ez is Komló.

Tegnapi falusi nők, akik azt hiszik, hogy ilyen módon válhatnak igazi városivá. Közben persze könyvtárba is járnak, olvasnak. Boccaccio Dekameronjával kezdik. Rejtő Jenő idegenlégiós történeteivel frissítik magukat aztán. S egyszerűcsak kézbe veszik Tolsztoj Háború és békéjét. Ady verseit. Kosztolányi novelláit. Hemingway és Walt Whitman könyveit, de jórészt csak azt tanulják meg belőlük, amit ez az élnivágyó szép komlói nő is megtanult. Kaján, de úgy látszik reális vélemény alakult ki bennem, amikor a férfiak és nők arányszámát néztem meg.

Az 1960-as népszámlálás adatai szerint az országban ezer férfira 1071 nő esik, tehát a nők mindig többen vannak. Komlón is többen vannak végre. Csudálatos eset ez, mondják a komlóiak, - amikor ugyanis kevesebb nő volt mint férfi, akkor is mindenkinek akadt párja - most, hogy több nő van mint férfi, most is csak ugyanez a helyzet...

Hát ne legyenek az embernek huncut gondolatai?

Trösztösítés akadályokkal

Az 1963-as év közepe új szenzációval lepte meg Komlót.

Júliusban egyesült a pécsi szénbányászati tröszt a komlóiival. Megint szembe kellett szállni a maradiság erőivel, amely úgy látszik újra és újra feléled, mihelyst nem vigyázunk. Értetlenséggel, szüklátókörűséggel kellett megküzdeniök azoknak a felelős állami és pártvezetőknek, akik az egyesítés mellett döntöttek.

- Na, mi lesz? Szocialista mezővárossá degradálnak bennünket? - kérdezték a komlói vezetők közül néhányan.

- Elviszik a trösztöt? Leállítják Komló fejlesztését? - ijedtek meg még többen.

Amikor azonban látták, hogy nem erről van szó, megnyugodtak. Belátták, hogy ez nem ugyanaz, mint a régi világ trösztösítései, szindikátusainak és kartelljainak manőverei, hanem egészen más dolog. Csak addig értetlenkedtek és tiltakoztak, amíg meg nem értették, hogy a két tröszt egyesítése Komló várossá izmosodásának is érdeke. Megértették végül mindazok, akik aggályoskodtak, hogy országos érdek az egyesülés. Átfogóbb, szélesebb látókörű vezetést lehet kialakítani így, eredményesebben lehet szervezni és nyilvántartani a széntermelést, egységes elvek alapján lehet tovább fejleszteni a munkások szociális és kulturális ellátását.

Nem volt tehát valami fenemőd önkéntes ez a társulás. Atyai tanáccsal, fenyegetéssel, ígéretekkel kellett segíteni Komlót ebben az elhatározásában - miként a kamaszgyereket szokta az apja, ha jót akar neki. A kamaszgyerek se szokta azon nyomban megérteni a jó szándékot. Hátsó gondolatokat lát benne, kapálózik, tiltakozik ellene, sír is - míg végül vagy beletörődik, vagy megéri miről van szó. Komló nem beletörődött, hanem megértette.

Ebből is látszik, hogy megkomolyodott ez a város.

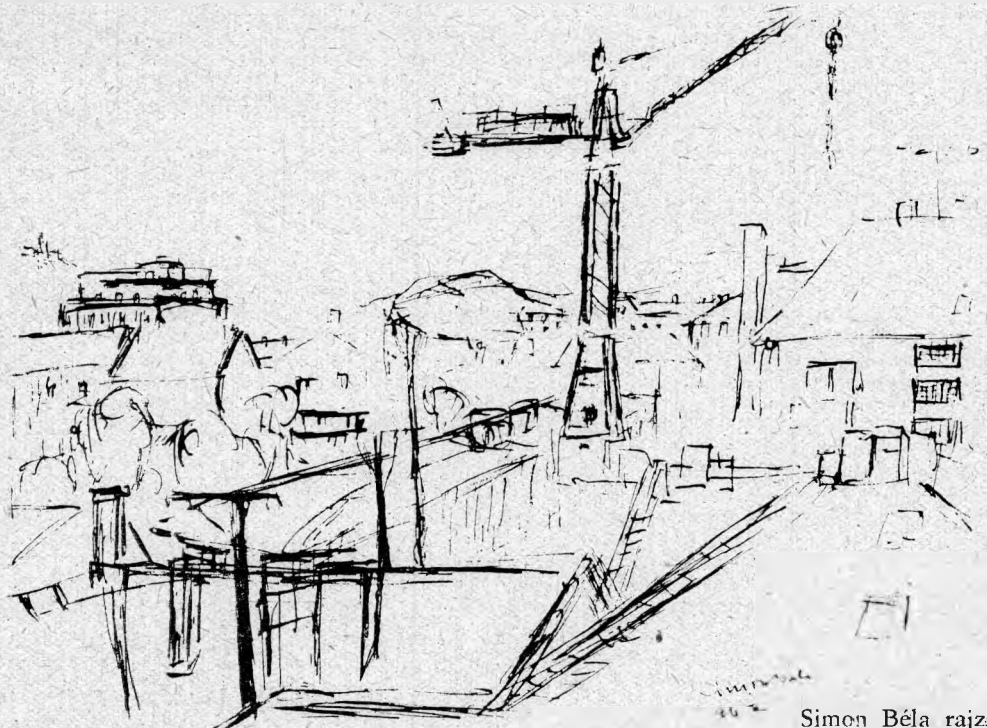
Felsorolok néhány mai valóságot.

Van 13 orvosi szakrendelője, öt magán-orvosi rendelője és egy 120 férőhelyes kórháza. Most új kórház épül, amely nagyobb lesz a mainál és sokkal jobban lesz felszerelve. Húsz férőhellyel egy általános gimnáziuma, zenci gimnáziuma, iparitanuló intézete és vajúraskolája. Könyvesboltja is van, képcsarnoka is állandó kiállítással. Működik egy bányász sportegyesület, amelynek labdarúgó csapata és dolgozat írásának pillanatában a Nemzeti Bajnokság előkelő negyedik helyén végzett. A Bányász Sportegyesületben az összes elképzelhető szakosztályok működnek. Kilencszáz vezetékes rádiója mellett ott van a 18 ezer hírlapelőfizető, 1300 telefontulajdonos, 8 sportpályák edzőpályák, vízilabdapályák sokasága, ott van az ezer autótulajdonos és a megszámlálhatatlan motorkerékpár.

Százhuszan utaznak repülőgéppel évente külföldre. Háromezren hálókocsival, 25 ezren vonattal, 800-an IKARUSZ autóbusszal utaztak tavaly. Van 14 könyvtára 35 ezer könyvvel és van 22 ezer TV-előfizetője. Minden házban rádió, a takarékbán 15 millió forintnyi betét.

A komlói ember megkapaszkodott a városban, a város is jól megkapaszkodott az emberben. Hisznek egymásban. Egymást építik. Az ember a várost, a város az embert. Építi az emberben a humanizmust és emberséget, a városi mentalitást, az igényt, az akaratot - s már nemcsak az óhaj! - a modernebbre, a jobbra, a monumentálisban is a célszerűre.

A „szekeres falu”, a régi Komló a múltté. A mai Komló a jövőé. A faluból kinövő városi jövőé.

Simon Béla rajza

MEGEMLÉKEZÉS A SZÁZÉVES DR. DOKTOR SÁNDORRÓL

Budapesten, Pécsen, Beregrákoson utcát, Pécsen ezenkívül klinikát, művelődési házat neveztek el Dr. Doktor Sándorról, a századeleji haladó mozgalmak egyik legjelesebb értelmiségi harcosáról, akinek emlékét a pécsi városi művelődési házban mellszobor, az Orvosegészségügyi Szakszervezet fővárosi székházának díszhelyén – Hamburger Jenő és Madzsar József arcképei között – festmény őrzi, és az ifjabb nemzedék mégis alig tud közelebbit életéről, munkásmozgalmi kapcsolatairól, orvosi és szociológus tevékenységéről.

Ki volt, honnan indul és meddig jutott el Doktor Sándor? – kínálkoznak a személyére vonatkozó kérdések, melyekre a miniatűr életrajzban törekszem válaszolni.

Doktor Sándor kereken száz évvel ezelőtt, 1864 január 4-én az ország egyik legelmaradottabb vidékén, a kétezer lakosú Beregrákoson született. A tízgyermekes, szegényparaszti Doktor-család egyetlen földes lakoszában és ablak nélküli füstös konyhában szorongott, szükségleti eszközeinek többségéről – a gyertyaöntéstől a kenderből szőtt ruhaneműig – maguk gondoskodtak. A gyermekek télen felváltva járt a kiskolába, mivel mindegyiküknek nem jutott lábbeli. Doktor Sándort – születési sorrendben a negyedik gyermeket – korán feltűnő tehetsége és a szatmári kaszinót bérlő anyai nagybátyja emelte ki és vitte a szatmári középiskolába a parasztsorból. A nagybácsi rá harmadévre meghalt, Doktor Sándort azonban ettől kezdve – egészen az egyetem befejezéséig – évente ismétlődő kitűnő bizonyítványa, illetve az ezzel járó ösztöndíj, valamint szolgálóiak volta elsegítette az orvosi diplomáig, amit 1889 április 24-én hirdettek ki a budapesti egyetemen. Ezt követő másfél éves ösztöndíjas utazása a nyugateurópai országokban – orvosi tapasztalatainak gyarapításán kívül – rádőbbsentette a fejlettebb polgári demokráciák és a „magyar ugar” közötti fájdalmas gazdasági, társadalomberendezkedési különbségekre. Tovább erősítette egyben a társadalomtudományok iránti ösztönös érdeklődését és újabb ismeretek szerzésére, céltudatos művelődésre sarkallta. Alig múlt harminc éves, amikor németül, franciául és angolul már kifogástalanul értett és beszélt, nyelvtudását később hét nyelv ismeretére bővítette. Munkabírása kivételesen nagy volt, roppant kitartással és ökonómiával dolgozott. Orvosi tudományos dolgozatai, szociográfiai írásai a századfordulóig a „Gyógyászat” és az „Orvosi hetilap” hasábjain jelentek meg. 1898-ban nősült, felesége – született Geller Adél – a főváros ismert társaságbeli szépasszonyának számított.

Orvosi tekintélyét Doktor Sándor dr. a századforduló idejére már megalapozta, biztató jövő elé nézett. Dr. Kézmárcsny Tivadar, a nőgyógyászat híres professzora barátjául és tudományos munkásságának örökösül fogadta egykori tanítványát és „1902-ben, halálos ágyán rábízta kéziratban hátrahagyott szülészeti könyvének sajtó alá rendezését”,¹ a könyvet Doktor Sándor újabb fejezetekkel egészítette ki.

*

Erőteljesebb közéleti szereplése Pécsre kerülésével kezdődött – miután 1901 novemberében az újonnan felállított állami bábaképző intézet élére nevezte ki a vallás- és közoktatásügyi miniszter. A város közéleti problémáiban kezdettől fogva hallatta hangját, bár az intézet megszervezésének és elhelyezésének munkája teljes súllyal nehezített vállaira. A Pécsi Napló hasábjain 1902 februárjában a korszerű városkép kialakításáról fejtette ki véleményét, javaslatait. Jósándékú, de egyelőre naiv és idealisztikus társadalomjavító, emberboldogító eszméinek hirdetéséhez a pécsi egyházközösségen belül keresett fórumot és hallgatóságot, visszakanyarodva ezzel diákéveinek legatúsai emlékeihez. 1903 novemberében a református imaház „csütörtöki estéin” Ruskin milliomos műkritikus, természetkedvelő szociálfilozófus pénzhajhászást elítélő és a természethez visszatérést propagáló elveit ismertette, a következő évben a Pécsi Napló hasábjain az evangélikus – református templomépítés útját egyengette, egyházi iskolák emelése érdekében cikkezett. Érthető, hogy a tekintélyes tudóst, a kitűnő szónokot siettek presbiterré választani.

Nem sokáig viselte azonban ezt a tisztséget, a különben is megalapozatlan vallásos tevékenysége mindössze két-három évig tartott. 1905-ben az Ingyenes Népkönyvtár Egyesület és a szociálde-

1. „Circulum vitae” Pécsi Janus Pannonius Múzeum.

mokrata párt közös szervezésű Népakadémiájának előadójaként találkozunk nevével, 1906-ban pedig a „második reformnemzedék”² erőt tömörítő Társadalomtudományi Társaság és folyóirata, a „Huszadik Század” katonájul szegődött, és ebben a minőségben egészen a reformnemzedék hivatásának befejeződéséig, 1913-ig kitartott. Jászi Oszkárral, Harkányi Edével, Madzsar Józseffel és a Társadalomtudományi Társaság számos más kiemelkedő tagjával 1906-tól kezdve élénk levelező és személyes kapcsolatot alakított ki, őket – pécsi tartózkodásaik alkalmával – rendszeresen vendégül látta. Megismerte erre az időre a progresszív gondolkodású pécsi értelmiségiek vezérhadát – Hajdu Gyula, Kelemen Mózes ügyvédek, Forgón Lajos postatanácsost, Jusztus Mihály mérnököt, Rácz Sándor középiskolai tanárt, Buday Dezső árvaszéki ülnököt, Sipőcz Géza, Szilárd Ármin és Lévai Ödön orvosokat – velük a Royal kávéház törzsasztalánál, illetve lakásán találkozott és folytatott – gyakran parázshangulatú – politikai vitát. Szüntelen tanulása, olvasása és e kapcsolatok kiépítése közben alakult, formálódott eszmei meggyőződése a történelmi materializmus irányában. 1906 szeptember 15-én – amikor a Szabadgondolkodók Pécsi Társaságának alapító tagjaként a Társaság elnökévé választották – elnök megnyitójában már azt fejegette, hogy „A mai művelt középosztályból . . . kivesszét a vallásos hit, kiölték a természettudományok”³ és ezzel a katolikus klérus két pécsi főideológusának, Szilvek Lajos dr.-nak és Koródy Miklós egyházi iskolai tanárnak a sajtótámadásait vonta magára. Ellenfeleivel ekkor még Spencer Herbert felemás filozófiai elveire támaszkodva csatározott, ami nem nyújthatott megfelelő fegyvert a győzelemhez, és így a vita kölcsönös visszavonulással, kimagyarázkodással, de az újabb összeütközések forrásait magában rejtve ért véget.

Az 1906-os esztendő korszakváltó jelentőségű volt a magyar szellemi és politikai élet minden területén és a Társadalomtudományi Társaság életében is, mely visszaverve és kizárva a puccsisták tamadását, erősítette a polgári radikális szárnyat, melyet Doktor Sándor is következetesen támogatott. A Társadalomtudományi Társaság az 1906-os évvel indította meg országsszerte Szabadiskoláit, melyet Pécsset a Munkásképző Egylettel közösen szerveztek, elnökségét Doktor Sándor vállalta és előadóját a Szabadgondolkodók pécsi társaságának tagjaiból verbuválták. „A világrendszer és a föld keletkezése” címmel az első előadást Doktor Sándor tartotta és a dialektikus történelmi materializmus ismeretelméletét alkalmazva fennen hirdette, hogy nincs túlvilági élet, nincs mennyország, csak állandó mozgásban, változásban lévő anyag van. Atheista megnyilatkozása a korrábinál is nagyobb vihart kavart, a katolikus klérust képviselő Szilvek Lajos dr. most már Nyáry Pál református lelkésszel közös frontot alkotva, terjedelmes cikksorozatban támadt Doktor Sándornak, akit Szilvek Lajos ez alkalommal, félreérthetetlenül a hatalom pozíciójából, nyíltan fenyegetett, hazárdírozónak, hozzá nem értőnek titulált, korlátolt egyoldalúsággal, elemi tájékozatlansággal vádolt. Személyén keresztül minden szabadgondolkodó és atheista ellen irányította a tüzet. Dr. Doktor Sándor röviden, megsemmisítő gúnnyal válaszolt és hártotta el azt a vádat, hogy a munkásságának kárára lehet ez a tanítás. „Mint a napfény, a felvilágosodás is kápráztatja eleinte azt, aki nincs hozzá szokva. De azért nem kell félni, vagy legalábbis az emberiséget nem kell félni tőle” – felelt meg Nyárynak, míg Szilvek dr-t, aki vele szemben méltatlan hangot használt, válaszra sem érdemesítette.

A munkás szabadiskolák országos sikere, a szabadgondolkodás, az atheizmus térhódítása, a Társadalomtudományi Társaság felbomlásztására irányuló próbálkozás kudarcra felingerelte és sorainak rendezésére, ellentámadásra indította a reakciót. Az emberek megnyeréséért folytatott harc 1907-től kezdve mind élesebb, sokrétűbb és átfogóbb jellegű lett. A klérus sorra alakította a szocialista szellemű szabadoktatással szembenálló „nemzeti” tanítás szervezeteit és vidékre is kiterjesztette tevékenységét, különösen nagy gondot fordított a nők megnyerésére. Feleletül Doktor Sándorral. Hajdu Gyulával az élen a pécsi szabadgondolkodók is felkeresték a vidéket, materialista alapelveken nyugóval a sikeres előadásokat tartottak Siklóson és Barcon. A nők közötti propaganda-munkára 1907-ben vitaesteket indítottak, Doktor Sándor a nők felszabadítása, gazdasági, politikai egyenjogúsítása legtevékenyebb pécsi harcosának bizonyult. Nőgyógyász lévén a legjobban átértette a nőt ezernyi oldalról sújtó hátrányos megkülönböztetéseket, kiszolgáltatótságot, és a maga részéről ezért gyakorlatilag is sokat tett sorsuk enyhítéséért. Bábaképző intézeti apparátusával a legmesszebbmenőkig támogatta a szegénysorsú szülőnőket. Publicisztikájának, orvos-szociológiai munkásságának jelentős részét is a nők védelmének, felvilágosításának szolgálatába állította, cikkezett a rendszer által támogatott leánykereskedelem ellen, és a nők politikai jogairól a Pécsi Napló 1907 február 2-i számában írott cikkében azt hangoztatta, hogy „Az államnak éppen olyan polgára a nő, mint a férfi”, tehát éppen olyan jogok is illetik meg. A Társadalomtudományi Társaság 1906 december 1-i ülésén a dajkatartás káros és antiszociális „úri divatja” ellen emelte fel szavát, hatására több bábaképző intézet igazgatója határozta el, hogy felveszi a harcot e káros „divat” ellen.

Az 1907-es év sikereit tetőzte be a Szabadgondolkodók I. Országos Kongresszusa és a Szabadtanítás Országos Kongresszusa, melyeket a pécsi országos kiállítás kapcsán rendeztek meg a mecsek-

2. Horváth Zoltán „A magyar századforduló” c. könyvében nevezi második reformnemzedéknek az 1896–1913 között haladó eszmékért sikraszálló értelmiségieket.

3. Pécsi Napló 1906. szeptember 16.

alji városban. A Szabadgondolkodók kongresszusán Doktor Sándor az iskolai tanítás átszervezésére tett olyannyira marxista ízü, mondhatnám forradalmi szellemű javaslatot, hogy az még a szabadgondolkodók számára is túlságosan progresszívnek bizonyult, és ezért csak módosításokkal, lefaragásokkal fogadták el. A Szabadtanítás Pécsi Országos Kongresszusán Dr. Doktor Sándor társelnökként segítette a szociáldemokratáknak és a polgári radikálisoknak a szabadoktatás fenntartásáért és az egyház iskolai befolyásának felszámolásáért vívott harcát.

„Könyves ember volt Doktor Sándor” – mondják róla azok, akik ismerték, és értik alatta azt, hogy széleskörű műveltségével, egyetemes tudásával otthon volt mind a klasszikus, mind a modern irodalom ismeretében. Nem jelenhetett meg valamirevaló új könyv a társadalomtudomány, a természettudomány, a szépirodalom és az orvosi szakirodalom köréből, amivel könyvtárát azonnal ne gazdagította volna. Nyelvtudása révén lépést tartott a külföldi irodalom publikációival is. Átfogó ismeretecinek megnyilvánulásaival lépten-nyomon találkozunk előadásaiiban és rendre-sorra megjelenő tanulmányaiban, újságcikkeiben. A „Világegyetem és a föld keletkezése” című előadásának jelentős részét Madách művéből, „Az ember tragédiájából” vett szemelvényekre építette, „Az új honalapítás, az új Magyarország kiépítése” című munkájában viszont Ady versek seregét idézte, találoán alkalmazva az anyaghoz. Ugyanebben a füzetben véleményt is mondott Adyról, a következő szavakkal: „Ez volt a legelterjedtebb bírálat Adyról: nem lehet érteni. S ez lesz a legesújabb bírálat erről a nemzedékről, hogy nem értette meg prófétáját, hagyta magányosan járnai, a pusztába kiáltozni, azután... időnap előtt... elpusztulni...” Személyesen ismerte Adyt, és meleg barátságot kötött vele 1910 októberének első napján, a Pécssett rendezett „Nyugat”-esten, amikor a nagy költő „a villanyfényben hamúszürke arccal, holt beesett szemmel, szomorúan lehulló hajjal... fáradtan... rekedten...” olvasott fel „Uj versek” című kötetéből. Vendégül látta, féltő szeretettel óvta volna, kérlelte, töltsön nála hosszabb időt, majd ő leszoktatja az ivásról. Ady azonban kedvesen háritotta el az ajánlatot, mondván: Köszönöm szívességét, de én már csak maradok az alkohollal, jól megvagunk egymással.

Makulátlan becsületességén nyugvó ítélőképessége – párosulva az átlagot messze meghaladó tudásával – mindenkor kiállta az idő próbáját, ezt tanítja a Herczeg Ferencről alkotott véleménye is. A Huszadik Század 1910. évi számában a 234. oldalon jelent meg „A forradalmi Petőfi és az állami költő: Herczeg Ferenc” című írása, amelyben találoán jellemzi a karrierista, főurakhoz dörögözőző író. „Petőfi mint ember, maga a faragatlan nemes márvány, mint költő a népköltés atyja... Herczeg, az elegáns író, nem épp olyan nemes anyag, de mintha vasalóval volna előkelőre kivasalva. Mint költő, a huszártsiszt irodalom mestere... Petőfi... a népből jött, a nép maradt. Herczeget más ambíciók hevítették, olyan arisztokrata ambíciók, amelyek a szabóműhelyekből kerülnek ki... Petőfi... egyéniségének, önérzetének bámulatos erejét őrizte meg a maga demokrata szegénységében. Igazi szuverén fenség. Jelmondatának illik: „Ha férfi vagy, légy férfi”... Micsoda Montblanc emelkedik itt Herczeg fölé, hogy eltérpítse őt eleganciájával együtt. Herczegnek az eleganciája és a jómódja megpuhította gerincét. Nem tud a maga lábán megállani, támasztékra szorul: a hozzá hasonló elegáns társaság támogatására... S mikor... nagyúri barátokat szerez... csak természetes, hogy Pegazusát is ezeknek szolgálatába fogja.” Herczeg soha nem bocsátotta meg Doktor Sándornak, a fejéhez vágott kemény igazságokat, szurkálódásai azonban – melyeket Doktor Sándor ellen például 1911-ben a Magyar Figyelő hasábjain az egyke ügyben intézett – szánalmas dadogásként hatnak Doktor Sándor leleplező soraihoz mérten. Pedig Herczeg volt a toll mestere.

Doktor Sándor Pécssett a legelső volt, de az országban is az első közé tartozott az irodalom marxista értékelésében, szemléletes felhasználásában. A Munkásiskolán a világirodalomról tartott előadás-sorozatában például „a görög költészetből citált egyes szemelvények a munkáshallgatóságot célzatosan derültségre fakasztották, mert a kétezer évvel ezelőtt megírt költemények egyes részei szatirikus gúnnyal alkalmazhatók a mai társadalmi életünkre” – írta a Munkás, 1907 évi november 17-i számában. De „az emberiségnek mikénti fejlődése szempontjából”¹⁴ az angol irodalomból Defol regényét, a szocialista társadalomtudományra építve tartott előadást a „Modern Líra”-ról, Ady költészetéről, Petőfiről, „A szabadság költője”-ről, „A helység kalapácsá”-ról, és általában minden előadásában aktualizálásra, a mával – és abban is a haladóval – való összefüggések, kapcsolatok megmutatására törekedett. „Az ember őskoráról” szóló előadásában például – miután a történetmi materializmus alapján vázolta az emberiség küzdelmeit – befejezésül arra hívta fel hétszáz munkáshallgatójának figyelmét, hogy „Most pedig a proletárság célja megteremteni a kollektív termelésen alapuló társadalmat” – írta a „Munkás” 1910. évi, január 10-i számában. Hangvétele mind forradalmibb lett, a célokat mind konkrétan jelölte meg, és túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Dr. Doktor Sándorral és Dr. Hajdu Gyulával az élen a pécsi szabadgondolkodók olyan szellemű és színvonalú, marxista munkástanítást produkáltak már a „második reformnemzedék” korában, amelyre a Társadalomtudományi Társaság többi iskoláin aligha találhatunk példát. Nem volt véletlen, hogy a pécsi munkástanítás eredményeivel a budapesti lapok is foglalkoztak – ki-ki pártállása és saját szájaize szerint.

4. Munkás 1910. február 27.

Doktor Sándor aktivitása, munkabírása kimeríthetetlen, tempója szédületes volt. Hajnalban kelt, reggel 6–11-ig operált, délután 1-ig magánrendelőjében fogadott, délután végezte osztályos munkáját, előadást tartott a bábaképzős növendékeknek, este – ha éppen nem tartott szabadiskolai előadást, vagy nem járt vidéki beteginél – a Royal kávéházban találkozott szabadgondolkodó társával. Emellett időt szakított arra, hogy ebéd és vacsora után, néha saját dolgozószobájában családjának szépirodalmi művekből felolvasson egy-egy jellegzetes részletet. Ady Endre költeményeit – akkor, amikor az általános közvélemény tartózkodással, sőt elítéléssel fogadta – a Nyugat szeméiből, frissiben felolvasta. Értékes könyvtárában a hazai és a külföldi szépirodalom minden jellegesebb modern alkotása – Bernard Shaw, Romain Rolland, Tolsztoj és kedvence Anatole France – művei megtalálhatók voltak. A legkiválóbb magyar írónak ebben az időben Mikszáth Kálmánt tartotta, minden művét ismerte, de nem kedvelte Jókait, a divatos Beniczkyne Bajza Lenkétől leányait pedig egyenesen eltiltotta. Molnár Ferenc Liliomát remekműnek, Ördög c. művét üzleti vállalkozásnak tekintette. Többször vendégül látta Gál Mózeset, akit ifjúsági íróként becsült. De visszatérve egyébirányú elfoglaltságaihoz, külön említést érdemel még, hogy alapította és elnöke volt a Pécsi Tornaegyletnek, melyen belül 1907-ben megalakították a vidék első női tornacsapatát. Doktor Sándor haladott kora ellenére maga is résztvett a Tornaegylet dísztornabemutatóin, versenyein Pécsen és az ország más városaiban. Az Antialkoholisták pécsi „Good templar” páholyában az I. titkári tisztséget töltötte be, nagy természetbarátként tagja volt a Mecsek Egyletnek és pártoló tagja volt a pécsi dalárdának. Sokoldalú tevékenységet fejtett ki a pécsi orvosszövetségben, melyet szintén ő hívott életre és melynek mindvégig elnöke maradt. Nem szorul különösebb magyarázatra ezek után, hogy szerény, kedves, udvarias magatartása ellenére miért ismerték „rövidszavú” embernek, aki nem restellte figyelmeztetni az önmagát ismételtgetőt arra, hogy: „ezt már egyszer mondta.”⁵

*

Szólni kell még arról, hogy a kispolgári körök és a konvenciókat majmoló értelmiség „különc”-nek nevezte Doktor Sándort, aki magatartásával valóban állandóan megbotránkozta a „jobb társaságot”. Megbotránkozta azzal, hogy rekkenő nyári hőségben nem viselt mellényt, feszes ruhákat és kalapot, sőt olykor ingujtra vetkőzve, karján vitte kabátját. Vagy leányait – mivel a gyakorlati tudományokra akarta nevelni őket – hosszas utánjárással, külön miniszteri engedéllyel a fiú reáliskola iratára. Azzal, hogy az apácákat szülészeti intézetéből eltávolította és helyüket világi ápolónőket vett fel, azzal, hogy szülés előtt álló cigányasszonyokat úriasszonyok mellé befektetett. Országos hullámokat vert az a nyilvánosan propagált állásfoglalása, hogy az anyának joga eldönteni, mikor és hány gyermeket akar szülni. Emiatt Baross János interpellált a parlamentben is, ahol a renitenskedő bábaképezdei igazgató eltávolítását követelték. A Müllerrezést – közismert tornagyakorlatokat – a beteghez utazva, a vonatban is elvégezte, nem kevesek megrökönyödésére. De a legkevésbé bocsátották meg neki a minden alkalommal izgalmat kiváltó, az elavult társadalmi rend ellen agítáló előadásait, amiben benne volt már a Doktor Sándor ellen az uralkodó-osztály és kiszolgálói részéről később olthatatlan lánggal felcsapó osztálygyűlölet is.

De hogyan is érthették volna őt a megcsontosodott szokásokhoz görcsösen ragaszkodók akkor, amikor Doktor Sándor évezredekkel vissza és száz évvel előre látott. A cilinderen, a keményített ingmellen és mandzsettán, a fő közlekedési eszközöknek számító konflison túl ő már észrevette a szellőszubbonyú, üzemekben koncentrált munkássereget, a korszerű technika kezdeteit, de látta a fejlődést gátló monopóliumokat és ismerte az ezeryi ellentmondástól terhes feudalkapitalista társadalomból kivezető iránytűt, a tudományos szocializmust is. (Csakhogy ezt látni és ezért harcolni az adott körülmények között sokkal nehezebb volt, mint korunk automatizált, elektronikus, transzitonizált úrkorszakában, amikor már létezik a szocialista világrendszer és Telstarok röpitik egyik világrészről a másikba az aznapi képes beszámolókat.) Az még csak a jobbik eset volt, amikor a jövőbelátásért és jövőt-harcolásért „megköttyösödött futóbolondnak”, vagy finomabban, „különcnek” neveztek őt azok, akinek „szokásain” ma már mi nevetünk. Doktor Sándor számára különben is az volt a fontosabb, hogy azok értsék, akiknek tanításait szánta és akiknek jövőjét képviselte, – a munkások. És ők értékelték, szemükben legendás hős, szuggesztív erővel megnyilatkozó „dadogó vátesz” volt. Veterán munkások, harcosok serege – Szabó Ferenc, özv. Basch Endréné, Laki István, Herbert József és mindenki, aki őt ismerte és hallgatta – elmondják, hogy a szocializmust napjainkban úgy látják megvalósulni, ahogy azt Doktor Sándor előttük lefestette akkor, amikor szennzációt jelentett a 30 kilométeres sebességgel „száguldozó” autó és az első léghatjő.

*

Doktor Sándor azok közé a kevesek közé tartozott, aki a forradalmár következetességével túl tudott lépni azokon a polgári radikális követeléseken, ameddig a „második reformnemzedék” tagjainak többsége maximális teljesítményként eljutott. Az I. világháború nyomasztó légkörében sokat ugyan nem tehetett, a még 1914. februárjában „Irányi Dániel” névvel, „a modern, művelt, demokrati-

5. Özv. Makát Ernőné (Pécs) visszaemlékezéseiből.

kus Magyarország kiépítésének⁶ céljával alapított pécsi szabadkőműves pályahon belül – a Perczel utca 12-ben – vitatták meg az eseményeket és hívták ki ezzel a „Dunántúl” című katolikus lap ismétlődő dühödő támadásait maguk ellen. A háború kitörése után önkéntes Vöröskeresztes osztagot készített elő, és ennek orvosi vezetőjeként maga is kint töltött három és fél hónapot a keleti fronton, Körösmezőn, Besztercén, „a Kárpátok határán, hősapkás magas hegyek tövében.” Visszatérése után szinte minden idejét lefoglalta a klinika, volt időszak, amikor egymaga látott el minden feladatot. Néha-néha a háború és az egészségügy témájáról tartott előadást, majd 1917 októberétől kezdve – feleségével együtt – erőteljesebben bekapcsolódott a nőmozgalmi békepropagandába. Dr. Doktor Sándornét 1917 október 14-én a pécsi feministák megalakuló egyesületének elnökévé választották. A megalakult nőszervezet azonnal határozottan állást foglalt a béke, a nők egyenjogúsítása, aktív és passzív választójoga mellett. Ezután a Royal kávéház különszobájában hetenként tartottk összejöveteleket, vitaesteket, útbaigazítást adtak „a háború ezernyi gondjával, bajával magárahagyott”⁷ nőtársaiknak egészségügyi, jogi, elhelyezkedési, pályaválasztási kérdésekben. Doktor Sándor a feministák pécsi szervezetén belül ismétlődő előadásaiban ekkor már határozott marxista propagandát folytatott, hangoztatva, hogy a nőkérdést csak a hamarosan elkövetkező szocialista társadalmi rend tudja és fogja megoldani.

*

A Károlyi Mihályt kormányra juttató polgári demokratikus forradalom győzelmekor Doktor Sándor dr-t egyhangúlag a Nemzeti Tanács pécsi elnökévé választották meg. És a bizalmat előlegező munkásság – amely megnyilatkozásaiból szocialista szellemű, forradalmi érzelmű intellektuálnak ismerte meg őt – nem csalódott benne. Még elvállalta ugyan az 1918. november 4-én Pécsset is megalakuló polgári radikális párt elnöki tisztjét, de egymást követő, programot adó beszédeiben már kristálytisztán kifejtette, hogy a jelen polgári demokratikus forradalom csak átmenet lehet a szocialista forradalom, a proletariátus diktatúrája felé vezető úton.

A pécsi nemzeti tanács munkájának rövid két hét után véget vetett a szerb megszállás, és ez pillanatnyilag az annxiós törekvések elleni egységfrontot helyezte előtérbe.

*

Naplójában végigkísérhető, hogy milyen kitörő örömmel fogadta a szovjet proletárforradalom győzelmének, a Magyar Tanácsköztársaság megalakulásának és a forradalmi erők világszerte végbemenő előretörésének híreit. 1919. március 30-án maga is belépett a pécsi Szociáldemokrata Pártba, sőt megalakította és vitte magával az egész orvosszervezetet.

A Tanácsköztársaság bukása után szoros kapcsolatot teremtett a fehér terror elől Pécsre menekült kommunista emigránsok legjobbjával, őket ruhával, lakással, élelemmel, jótanáccsal és biztatóssal segítette. Huszti Ferenc, Gyetvai János, Kellner Sári, Sarkadi Vilma (Bólyai Ernőné) és mások hosszabb ideig tartózkodtak nála, és mindenben támogatását, tanácsait élvezték. A fehér terror tombolása, gyilkolásai szíve legmélyéig felháborították, és minden előzőnél erőteljesebben csatasorba szólították. 1919–1921 között Doktor Sándor a Pécs-Baranyai háromszögben a Horthy-rezsim ellen és a szocializmus mellett mozgósító népgyűlések legismertebb és legnagyobb hatású szónoka, tüntető felvonulások vezetője volt. A tíz és tizezreket csatasorba állító szónoklatait a Somogyi Béla és Bacsó Béla újságírók meggyilkolása miatti tiltakozó gyűlésen kezdte el. Balladai tömörséggel, csodálatos meggyőző erővel komponált, ma is elevenen ható szónoklatai irodalmi értékű retorikai alkotások, amelyek – sok más írásaival együtt – megérdemelnék összegyűjtésüket.

Következetesen törekedett arra, hogy a Pécs-baranyai háromszögben az ellenforradalmi magyar kurzus szocialista ellenbázisát teremtsék meg. Ennek szellemében vállalt vezérszerepet a III. Internacionáléhoz csatlakozott pécsi Szocialista Pártban, irányította a „Munkás” szerkesztőbizottságát, és vállalta az 1920 augusztus 8-án szocialista jellegű célkitűzésekkel újjáalakult pécsi Nemzeti Tanács elnöki tisztjét, a városi törvényhatósági bizottság elnöki funkcióját. Pécsváradon és Mohácson tartott népgyűléseken arra szólította fel a dolgozókat, hogy pécsi mintára vegyék kezükbe sorsuk irányítását. Részt vett Pécs munkásközigazgatásának megszervezésében, a szociális és egészségügyi bizottság munkájának irányításában. Számos szociális reformot vezettek be, de alapvető intézkedésekre – államosításokra, földreformra – sem a szerb megszállás, sem a nemzetközi helyzet miatt természetesen nem kerülhetett sor. Az ellenforradalmi magyar korifeusok és Pécs-baranyai exponenseik így is pécsi „kommunizmusról”, „bolsevizitikus irányzatról” kiáltottak.

Az 1919–1921-es évek mind eszmei, mint politikai gyakorlati vonatkozásban Doktor Sándor dr.

6. Pécsi Napló 1914. február 26.

7. Pécsi Napló 1914. november 17.

8. Pécsi Napló 1918. február 13.

9. Doktor Sándor naplója a Pécs Janus Pannonius Múzeumban.

hőskorának számítanak a Pécssett töltött húsz esztendejét tekintve. Az 1919. október 3-án megnyílt pártiskolán – melynek ő állította össze programját – végre Marxot, Engelst, Bebelt taníthatta. A Tanácsköztársaság bukására utalva hangoztatta, hogy az elmaradhatatlanul bekövetkező visszaesések nem jelentik a törvényszerű fejlődés megakasztását. Csak átmeneti fennakadást idézhetnek elő, de a fejlődés jövődi korszakának elkövetkezését, a kapitalista rendszer megszűnését és a szocialista társadalom kialakítását elhárítani nem tudják. Egy évvel később – 1920-ban – a munkások tömegesebb oktatására indított szocialis tanfolyamon sok más téma mellett a II. és III. internacionálé közötti különbségeket ismertette, hangoztatva, hogy „A tömegek mindinkább az orosz földön keletkezett III. internacionáléra függesztik tekintetüket, mely visszatér Marx forradalmi hagyományaihoz és valóra fogja váltani a világ proletariátusának igazi egyesülését”.¹⁰

Gratz Gusztáv dr., aki hat évig volt a „Huszedik Század” szerkesztője, 1921. március 20-án a következőket fejtegette a Nemzetgyűlésben, egy korábbi interpellációra adott válaszában. „En azon a nézetben vagyok, hogy . . . azok az elemek, amelyek jelenleg Pécssett a hatalmat kezükben tartják, határozottan kommunisták” – és példaként a február 10-én a pécsi Schubert vendéglőben tartott ülést említette, amelyen „a szocialisták egyik vezére, Doktor Sándor dr. . . a pécsi munkásság szervezkedésének céljából a III. Internacionáléhoz való csatlakozást említette meg.”¹¹

1921. augusztus 20-án Bádoki Soós Károly kir. altábornagynak, aki a Baranya átvételére induló nemzeti hadsereg egységeit vezette, csak az volt a kérése Györgyevics szerb ezredeshez, hogy fegyverezzék le a „Doktor Sándor és Keinrath vezetése alatt álló pécsi vörös terrorista századot.”¹²

Nyári Pál református lelkész a többi egyházzal együtt hálaimával fogadta a Pécsre bevonuló egységeket, megszentelte a helyőrség zászlaját, – amikor Doktor Sándor családjával, kétezeredmagával vonaton gördült a jugoszláviai emigráció, a bizonytalan jövő felé.

Messze került a presbiterségtől, Gratz Oszkártól, és volt forradalmi bátorsága, ereje túlhaladni a „második reformnemzedék” polgári radikális, vulgáris szocialista perspektíváit is.

*

Még nem dőlt el a Pécs-Baranyai háromszög sorsa, amikor Halász Simon, a Vörös Hadsereg századparancsnoka és Mészáros Mátyás¹⁴ a jugoszláv-magyar illegális határátjárók megteremtéséről tanácskoztak Pécssett Doktor Sándorral, hogy emigrálás után Jugoszláviából folytathassák tovább harcukat a szocialista Magyarorszáért, illetve Magyarországon át tarthassák a kapcsolatot a bécsi pártvezetőséggel.

Doktor Sándor, emigrálása után a Vajdaságban, Kanizsán telepedett le, leányai osztrák és német főiskolákon tanultak, felesége Bécsben élt, majd visszatért Magyarországra. Bár a Jugoszláv Kommunista Párt akkor élte át működésének egyik legnehezebb időszakát – a hírhedt „Obznana” rendelkezései alapján parlamenti képviselőit megfosztották a mandátumaiktól, sokezer kommunistát bebörtönöztek, a pártot a föld alá kényszerítették –, Doktor Sándor a kitoloncoltatás veszélye ellenére folytatta pártmunkáját. Az 1921–1930-as évek között a vajdasági pártszervezetben funkciót betöltő kommunisták – Cséby Lajos, Berkes Péter, Vásza Bogdánov, Haraszi Sándor – szóbeli és írásbeli visszaemlékezései arról adtak számot, hogy Doktor Sándor az átlagot magasan felülmúlóan aktív és fontos pártmunkát végzett az illegális JUKP vajdasági pártszervezetében. Cséby Lajos elvtárs elmondotta többek között, hogy Doktor Sándort évente 2–3 kommunista sejt tanításával bízták meg. Ezenkívül részt vett a párt vezetőinek konferenciáin, ahol mint bölcs, tapasztalt, nagytudású kommunistát hallgatták meg, ugyancsak megerősítette Berkes Péter, Haraszi Sándor és Mészáros Mátyás is. A jelenleg Budapesten élő özv. Basch Endréné – aki Cséby Ida, Beer Baba és Vukovicsné nevű elvtársaival együtt volt Szabadkán egy olyan pártsejtben, amelyet Doktor Sándor tanított – elmondotta, hogy szemináriumvezetőjük orvosi útjaival kötötte össze pártmunkáját. Kanizsán Doktor Sándor nyilvánosan csak kezdetben tevékenykedett, párt-nyelvezetői beosztását azonban később is megtartotta. Később lakóhelyétől távolabb – így Szabadkán, Verbacon, Zomborban, Újvidéken, Belgrádban, Királyhalmon, Kisbajmokon, Bácskatopolyán – jelent meg fontos párttertekezleteken, tartott előadásokat rayonvezetőknek, sőt résztvett aratósztrájk szervezésében és Martonoson a paprikamalom munkásainak szakszervezetbe tömörítésében is. Ezenkívül röpiratokat szerkesztett, a párt fél-legális lapjaiba, folyóirataiba – a Szervezett Munkásba, a Híd, Fáklya, Vajdaság és Tovább című folyóiratokba, az ÉK-be, a Bácsmegeyi Naplóba, munkás és parasztnaptárakba – írt rendszeresen. A párt állandóan nagy összegekkel segítette, erről Vásza Bogdánov a Novi Sad-i párttörténeti intézetnek leadott írásos visszaemlékezéseiben is utalt, de Cséby, Mészáros elvtársak és Bohota Szilveszter – aki 18 évig dolgozott együtt a mozgalomban Doktor Sándorral – szintén említették. A szabadkai pártszervezet tagjainak és vezetőinek névsorát megőrző Mészáros Mátyás

10. Munkás 1921. január 16.

11. Nemzetgyűlési Napló – Pécsi Egyetemi Könyvtár.

12. Budapesti Hírlap 1921. augusztus 20.

- aki egyébként titkára volt a 60 000 szervezett mezőgazdasági munkást számláló vajdasági Földmunkás Szakszervezetnek - azt is közölte, hogy Doktor Sándor dr. tagja volt a vajdasági párt-szervezet öttagú ellenőrző bizottságának, amelyben rajta kívül még Gyuró Pucár, Vértés György, Hedrich Károly, Dr. Singer Adolf vettek részt. Ott találhatjuk Doktor Sándort továbbá annak az ötven püszkál fiatalnak a kiválasztásánál és útnak indításánál, akik 1924-ben illegális utakon a Szovjetunióba utaztak egyetemekre, pártiskolákra. Ha még ehhez hozzátesszük, hogy Mészáros Mátyás útján személyes kapcsolatokat épített ki a III. Internacionálét a jugoszláv pártnál képviselő elvtársakkal, a kurírok útján rendszeresen kapott kommunista újságokat, folyóiratokat és híreket Bécsből, Budapestről, akkor ezt már elegendő bizonyítéknak fogadhatjuk el ahhoz, hogy Doktor Sándor az emigrációban sem fordított hátat a kommunista mozgalomnak.

*

„Erreth János főispán... ismételtén magához hívatta Doktor dr-t, hogy mint hivatali előjárója rávegye, térjen „jobb belátásra”.¹³ 1920-21-ben fenyegető levelekkel árasztották el, de védte a munkásság, az estébe nyúló gyűlésekről mindig hazakísérték. Kétszer akarták elrabolni: 1920 szeptemberében Széchenyi Frigyes somogytárnócai földbirtokos bízott meg három brávót azzal, hogy hurcolják át Doktor Sándort a demarkációs vonalon, a második rablási kísérlet pedig az 1930-as évek elején Kanizsán történt, amikor beteghez-hívás ürügyével gépkocsin vitték a magyar határ felé, hogy az éj leple alatt átcsémpézik. A bosszúállás végül is az ellenforradalmi magyar rendszer részéről érte el: 1941. május 30-án a Bácskába bevonuló magyar csapatok nyomában megjelenő rendőrök letartóztatták. A bíróság az 1921-ig Pécsen - a társadalmi rendszer erőszakos megdöntésére - elkövetett tevékenységért fogta perbe és tíz évre elítélte. A bíróság előtti bátor, gerinces viselkedése - amellyel mindent vállalt, amit az ellenforradalmi rendszer ellen tett - külön fejezetet érdemelne. Doktor Sándor a tíz évet nem sokallotta. Szabadkán, Újvidéken ebben az időben tizesével, húszasával akasztották a kommunistákat - köztük dr. Steinfeld Adolfot, egykori harcostársát és jóbarátját - talán nem többért, mint amennyit Doktor Sándor is tett, de amiről az ő esetében a magyar hatóságok nem tudtak.

Szerteágazó tudományos, elméleti munkásságának tartalmi ismertetését e rövidre szabott tanulmányban meg sem kísérelhetem. A már említett folyóiratokon, újságokon kívül munkatársa volt a „Korunk”-nak, fordításában jelent meg 1912-ben Max Nordau: Konvencionális hazugságok című könyve, majd 1919-ben értékes, marxista szellemű tanulmányként láttak napvilágot az „Új honalapítás - az új Magyarország kiépítése” valamint „A régi és az új rend” című füzetei. Jugoszláviai emigrációjából küldte a Csehszlovákiában élő Fábry Zoltánnak „Az emberrontó osztálytársadalom” című könyvének kiadásra elkészített kéziratát, ami azonban az akkori viszonyok között nem jelenhetett meg. Hazai és külföldi orvoslapok 1918. áprilisáig 27 dolgozatát közölték. Különböző témákról írott kézirateit a pécsi Janus Pannonius Múzeum őrzi, ezeket Doktor Sándor leányai, illetve dr. Hajdu Gyula adta át megőrzésre. Mind a nyomtatásban megjelent, mind kéziratban ránkmaradt munkáinak jellemzője a korunk próbáját is kiálló tudományosság, kézirateiba számos olyan gondolat található, melyeknek továbbfejlesztése napjaink társadalomtudományának is feladata.

Kétévtizedes jugoszláviai emigrációjában is szüntelenül dolgozott, ezek a kéziratok azonban az utókor számára elvesztek. Társadalomtudományi munkáit bizalmas munkatársaival - Bohota Szilveszterrel, Mikló Borbálával és Mikló Piroskával - közösen, a magyar csapatok 1941. évi bevonulása előtt elégette, a következő szavak kíséretében: „Ha egyetlen lap a kezükbe kerülne, engem az első fára felakasztanának.” Ezeket az írásait - súlyra nyomtatott tíz kilót - Bohota Szilveszter házának pincefalába vágott titkos rejtékhelyen őrizték. A sors iróniája, hogy a házkutatást végző nyomozók a pincébe le se mentek.

Orvosi kutatásainak főterülete a gerontológia volt, elért eredményei alapján e tudományág egyik hazai úttörőjének számít. Önmagán végzett kísérleteket annak bizonyítására, hogy a munkaképes emberi életkor 100-120 évig kitolható. Életerendjét, táplálkozását teljesen és kísérletnek rendelte alá olyan sikerrel, hogy azok, akik az „öregkorára” is fizikailag, szellemileg teljesen friss Doktor Sándort ismerték, esküsznek arra, hogy ha 1945. november 7-én a gázoló teherautó életét ki nem oltja, még most, születésének századik évfordulóján is köztünk lenne. Haraszi Sándor, Laták István, Vörös László, Szabó Ferenc és valamennyi ismerője tanúsítja, hogy fiatalos életerejét mindvégig megőrizte. Hevvenéves múlt, amikor évente még 100-150 beteget operált egyéb elfoglaltságai mellett. Haraszi Sándor szavaival élve a palicsi és az újvidéki strandokon Doktor Sándor volt a legdaliásabb, legizmosabb férfi, mellette a húszévesek elbújhattak. Utolsó életévéig végigkísérhető írásai tanúsítják, hogy teljes szellemi frissességét szintén mindvégig megőrizte.

*

13. Dr. Hajdu Gyula: Harcban elnyomók, megszállók ellen 40. oldal (Pécs, 1957).

14. A Doktor Sándor emigrációs éveit ismertető személyek magyarországi és jugoszláviai illetőségűek.

A szegedi börtönben a veszedelmes kommunistáknak kijáró, elkülönített részben – Horváth Imre volt külügyminiszterrel, Kulich Gyulával, Hazai Jenővel, Nemes Bélával, Fock Jenővel, Demeter – későbbi helsinki-i – és keleti – későbbi bukaresti – követtel együtt tartották fogva. A háromtagú börtön-pártvezetőségtől a jelenleg a Külügyminisztériumban dolgozó Matusek Tivadar kapta pártmunkául azt, hogy segítsen Doktor Sándornak a nehezebb munkákban. Tőle tudom, hogy Doktor Sándor teljes szolidaritást vállalt kommunista fogolytársaival. A felszabadulást már a váci fegyházban érte meg, a Magyar Kommunista Párt soraiba 1945. február 25-én lépett be.

*

Nem az ifjúkor heve, hanem a férfikor érettsége, tapasztalata tette forradalmárrá. Ötvenöt éves volt, amikor 1920-ban a legnagyobb energiával vetette magát a proletárforradalom harcaiba és 82. életévében Csepelen még résztvett pártgyűléseken, Keszthelyen pártnapit tartott a Tanácsköztársaságról.

Akik ismerték, hangsúlyozták szelídségét, humanizmusát, önzetlenségét és segítőkészségét, makulátlan becsületességét. Egyik oldalról engesztelhetetlenül gyűlölte a kizsákmányolókat, a tyrannusokat, a tőkés társadalmi rendszer embertelenségét, másik oldalról feláldozta egész egyéni boldogságát, jólétét az elnyomottakért. 1919-ben örömmel üdvözölte, hogy „a maroknyi magyar proletár... vér nélkül kezébe tudta keríteni a hatalmat” – ugyanakkor a szembeszegülők figyelmébe ajánlotta, hogy „a proletár uralom megengedheti magának az igazságtalanságig menő kegyetlenséget is... (mert)... nincs és nem is lehet nála felsőbb fórum, hová az elítélt fellebbezhetne.”¹⁵

Gyermekkorában fűzfásipok faragása, tűzkigyók röpitése volt a kedvelt időtöltése. Ez maradt életének jelképe is: az emberiséggel párosult forradalmiság – a kommunisták e két legszebb tulajdonsága.

IGAZ SÁNDOR

15. Naplójából (P. J. P. M.).

Borsos Miklós plakettje

MARTYN FERENC KÍSÉRŐRAJZAI
A „BOVARYNÉ”-HOZ

Amikor egy készülő monográfia számára összeállítottam Martyn Ferenc rajzainak katalógusát, több, mint hétszáz művet számláltam össze, írtam le. E lapok között akkor még nem szerepelt a nemrégiben megjelent Bovaryné negyven ceruzarajza. Flaubert regénye a harmadik abban a sorban, mely a Helikon Könyvkiadó megbízásából Martyn Ferenc kísérőrajzaival lát napvilágot. Alig telt el két esztendő Petőfi: Az apostol c. művének új kiadása óta – amelyet hamarosan követett a Don Quijote hatvan kitérő tollrajza s íme, máris kezünkben tartjuk a Kossuth Nyomda izléses, fehér borítólappal fedett könyvét, a Bovarynéét. Nem lehet ezúttal célunk, hogy az illusztrációk alapján mérleget vonjunk Martyn Ferenc rajzművészetéről, melynek e lapok csak egy hányadát alkotják, mégis, e három kötet rajzai a művész oeuvrején belül önálló egységet jelentenek, és nemcsak alkotójuk sokoldalúságáról, de érzékeny, mély emberismertéről, művészi humánuról is vallanak.

Az önálló rajz, a szabad kompozíció korlátlan teret ad a szárnyaló fantáziának. Amikor az alkotó saját érzelmeit, gondolatait, meglátásait vetíti a papírlapra, nem korlátozza ebben más, mint a felületet lezáró négy oldal, meg a rajzolás törvényei. Az irodalmi művek gondolatainak látható képpé alakítása ezenkívül még egy nehéz feladatot ró a művészre: alkalmazkodnia kell a már megformált írói képhez, mégpedig úgy, hogy hű maradjon önmagához is, de emellett érzelmi vonatkozásaiban csakúgy, mint a rajzolás külső jegyeiben, önnönmagán túl az irodalmi művet tükrözze.

Martyn kísérőrajzai épp azért oly meggyőzőek számunkra, mert e kettős feladatot kitérő egységben oldották meg. Az Apostolhoz készült rajzok keserűen nyugodt, szinte szállás vonalvezetése, árnyékoló lavírozása kifejezi a tragikus sorsú hős és a költeményen végigvonuló nyomasztó gondolatok hangulatát. A Don Quijote alakjait emberi valóságukban hozzák közel az olvasóhoz a rajzok. Historizáló külsőségek nélkül, csupán a legjellemzőbb lényeg hangsúlyozásával jelennek meg a könyv lapjain meghatóan szép fejek, nagyszerűen szerkesztett jelenetek. A tollal, tussal készült rajzok itt is lavírozottak, akárcsak az Apostol-éi, ám azok szikárságát itt oldottabb, a vonalak ritmikusabb, játékosabb elrendeződése jellemzi.

Flaubert alakjainak megjelenítése, Bovaryné bonyolult jellemének rajzban is érzékelhető reprodukálása az eddigiek után talán a legnehezebb feladatot jelentette. Ezúttal ceruzával rajzolt, így technikája lágyabb, festőibb lett. Érzékeny vonalvezetése teljes biztonsággal alakított többalakos csoportokat, elgondolkodtató, szép fejeket. Martyn kompozíciós szigorúsága, a rajzművészet titkaiban való jártassága a már szinte szűkszavú egyszerűségben is kifejezésre jut. „Ma már körülbelül úgy rajzolok, ahogy lélekzem” – vallja önmagáról. S valóban, e lapokról eltűnt minden, ami fölösleges, hogy aztán a szükségesség lényegben annál határozottabban, annál pontosabban jusson kifejezésre a gondolat, az érzelem gazdagsága. Pedig ezúttal nem is egyszerűen az íróval, hanem a képekben látó, rajzolva író Flaubert-rel kellett közös hangszert megszólaltatnia. A nagy francia író művében valójában a képek sorozatát nyújtja, kitérő írásmódja, életismerete láttatja velünk az eseményeket. Négyszáz oldalon keresztül, mint film, pereg le előttünk a XIX. századi Franciaország vidéki polgárságának világa, sorok, melyek mögött szinte minden emberi érzés kifejezést nyer: nagyravágyás, hiúság, önzés, ostobaság és sok naiv jóság. A kis Yonville, lakói és Emma – egy egész világot szimbolizálnak, s Flaubert ezt a világot már-már fájdó realitással tárja elénk. Az illusztráló művésznek valóban nagyon nehéz a dolga, ha többre akar vállalkozni, mint az „írói képek” megrajzolására. Martyn Ferenc azonban itt is, akárcsak más irodalmi mű-

vek feldolgozásánál, többet nyújtott. Ahogy a regény minden egyes részlet-jelenetében látjuk, benne érezzük az egész környezetet, úgy a rajzok is szélesebb látókört nyitnak, mint az esemény: teret engednek fantáziánkknak, gondolatainkat továbbviszik a ki nem mondott dolgok felé. Talán legfőbb jellemzőjük az a gazdag érzelmi tolmácsolás, mely nemcsak az egyes fejek, hanem a csoportos ábrázolások mozdulatritmusában, tónusértékeiben is kifejezésre jut. – Nézzük csak meg, hogy mutatja be Emmát, akinek Flaubert kiemeli szép, sötét szemcseit, sűrű, fekete haját, „mely hátul nagy kotyban végződött, míg elől, a halánték felé hullámos fürtökké lendült”. Martyn Ferenc Emmát nem e különöségei szerint jellemzi. A hátrasimított haj, az előregöndörödő fürtök, a finom arcél és a nagy szemek mind részei az ábrázolásnak, ami azonban Emma nagyravágó, csodákban reménykedő szomorú lényét kifejezi, az az érzelmi tolmácsolás, amire fentebb már céloztam, ami megfoghatatlanul jelen van az egész rajz mesteri felépítésében, együtt a kissé akaratos, összeszorított száj vonalában, a fej gyengéd hajlásában, a mélyre, önmagába tekintő szemekben. Emma arcvonásai, szemei visszatükrözik kiegyensúlyozatlan, elszánt, az öngyilkosságra is képes lényét. Amit Flaubert négyszáz oldalon keresztül alakíthat, mondhat el Bovaryné jelleméről, azt Martyn Ferenc egyetlen lapon, egy érzékeny, végtelenül finom rajzban sűríti.

Az ábrázolások, bár általában a regény epizódjaihoz kapcsolódnak, mégis, azokon túlmenve, Martyn Ferenc képzelőerejének, művészi látásának kifejezői. Nem találunk például a szövegben pontos analógiát ahhoz a meghatóan kedves rajzhoz, ahol Bovaryné a vállára kapaszkodó kislányához hajol s átöleli. Az őszinte gyermeki ragaszkodással szemben Emma arcán a bizonytalan anyai érzés, bánat és lelki-furdalás keveredik, s hogy gondolatainkat a művész még tovább vigye, a találkozás örömeiben anya és gyermeke mögött ott látjuk a postakocsit, amely Emmát most hozta kedvesétől. Bovaryné voltaképpen nem is szereti gyermekét. Örökké kielégületlen vágyakozása, a hétköznapiság kétségbeesett gyűlölete és ábrándjai minden gondolatát lefoglalják, ám egyszer mégis túllárad benne, kirobban belőle az anyai érzés, a szeretet. Kirohan játszadozó kislányához a kertbe, magához öleli, megcsókolja. Ezt az epizódot transzponálja a rajz, sűríti az eseményeket az utca népével, a postakocsival.

Még két lapot emelek ki a szép együttesből: az egyik, a történet elejéhez kapcsolódik s az öreg Rouault-t, Emma apját mutatja be. Leányát az esküvő utáni napon elvitte Bovary, tovarobogott velük a kocsi, s az özvegy Rouault most már egészen egyedül maradt. Ott áll az úton, botjára támaszkodva, megroggyant térdekkel, kucsmáját a kezében tartva, s szomorúan néz az messzetűnő kocsi után. Bánat, szeretet, magáramaradottság, a leánya szép jövőjében bízó apa és a saját esküvőjén elmerengő özvegy fájó érzései lebegnek alakja körül. Háta fáradtan meghajlik, de fejét nem hajtja le, csak kissé előrenyújtja, talán, hogy messzebbre lásson, a saját múltjába, a leánya jövőjébe. – A másik rajz szinte fátyolos finomsággal alakítja az öngyilkos Emmát. Szemeiben, kicsit nyitott ajkain a rémület, a biztos halál tudata, az örületig feszült idegek harca nyer kifejezést, fejét, alakját fehér lepel borítja, valószínűtlenül hosszú ujjai – melyekről Flaubert oly pontos, részletes képet fest – reszketően tapadnak arcához. E lapon minden fehér, Emma arca, kezei, a lepel; csupán halk, halvány tónusok választják el egymástól a formákat. De a szemek, a száj, mélyen, sötétben tüzelnek s az öngyilkos elszántságát, a már ki nem kerülhető véget sugározzák. Ez a rajz szinte kontúrok, vonalak nélkül való, mintha a ceruza is átelné a búcsúzó pillanat felkorbácsolt remegését, s festői tónusokban, lágyan érinti a papírost, a fények és árnyak, a részletek gazdag változataira bízva a formaalakítást.

A Bovaryné negyven ceruzarajza együtt él, együtt lélekliz Flaubert minden betűjével. Híven jeleníti meg az író által formált jellemeket, ám ugyanakkor ezeket olyan sajátosságokkal gazdagítja, amelyek kizárólag a rajzművészet kincsestárából meríthetők. Kár, hogy a nyomtatás gondos figyelmessége ellenére a rajzok sokat veszítettek eredeti finomságukból, mivel a kiadó a megállapodás ellenére kicsinyítette azok méretét, így a nyomtatott lapok és az eredeti rajzok összevetése sajnálatos különbségeket mutat. Mégis, a mű hézagpótló jelentőségű, hisz Flaubert világhírű regényét csupán az Olcsó Könyvtár kis kötetei közt láthattuk, a régi, 1904-es kiadás pedig már elavult s nem is

volt kapható. Tisztelet és elismerés illeti a Helikon Könyvkiadót, hogy kitűnő irodalmi művek kapcsán a mai magyar képzőművészet legjobbainak megismerésére is lehetőséget nyújt.

„Bovaryné” ezúttal húszezer példányban jutott el az olvasók széles táborába. Gyergyai Albert kitűnő fordítása tisztán, gördülően ülteti át a csiszolt francia szellemet a mi nyelvünkre, Martyn Ferenc szép rajzai pedig méltó kísérői, egyenrangú társai Flaubert örökbecsű gondolatainak.

SARKADINÉ HÁRS ÉVA

A PÉCSI OPERAJÁTÉK

A Magyar Állami Operaház és fióktézte, az Erkel Színház a hazai operai művelődés csúcspontja. Körülöttük több értékes együttes működik az ország területén: a debreceni, szegedi és pécsi. Utóbbi közöttük a legfiatalabb, – 1959 őszén alakult –, műsora mégis már tizenkilenc operából áll. Ezek, bemutatásuk sorrendjében, a következők:

Verdi: Rigoletto, *Puccini*: Pillangókisasszony, *Bizet*: Carmen, *Mascagni*: Parasztbecsület, *Leoncavallo*: Bajazzok, *Verdi*: La traviata, *Erkel*: Bánk bán, *Puccini*: Bohémélet, *Verdi*: A trubadur, *Verdi*: Aida, *Mozart*: Szöktetés a szerájból, *Puccini*: Tosca, *Offenbach*: Hoffmann meséi, *Verdi*: Álarcosbál, *Monteverdi*: Könyörtelenek bálja, *Menotti*: A médium, *Rossini*: A sevillai borbély és *Verdi*: Don Carlos.

Zeneköltők szerint a műsor így oszlik meg: Verdi 6 dalművel, Puccini 3-mal, a többiek pedig 1-1 dalművel szerepelnek. A terv évi 4 dalmű bemutatása, a 18 operával tehát a tervet meghaladták. Hiányérzetet csak az kelt bennünk, hogy e tizenkilenc dalmű között csupán egy magyart találunk.

A teljesítmény komoly, ám kevésbé kielégítő, ha az előadások számának szemszögéből vizsgáljuk. Akkor ugyanis ösztövért eredményt kapunk: a kamaraszínházi és tájszínházi előadásokat is beleértve (tehát a színház működését összességében tekintve) átlagosan mintegy 20 előadásból 1 az opera. De maga ez a tizenkilenc mű sem tekinthető valódi műsortárnak, mert pályafutásuk röpké, mint az üstökös. Jönnek, néhány előadás után keresztül ragyognak – azután eltűnnek. Kevés kivétellel alig élnek két hónapig, sőt az „Aida” csupán két szabadtéri előadást ért meg, minthogy a színház viszonylag kis színpadán nem játszható. Még a felújítások is csupán két-három előadásra terjednek.

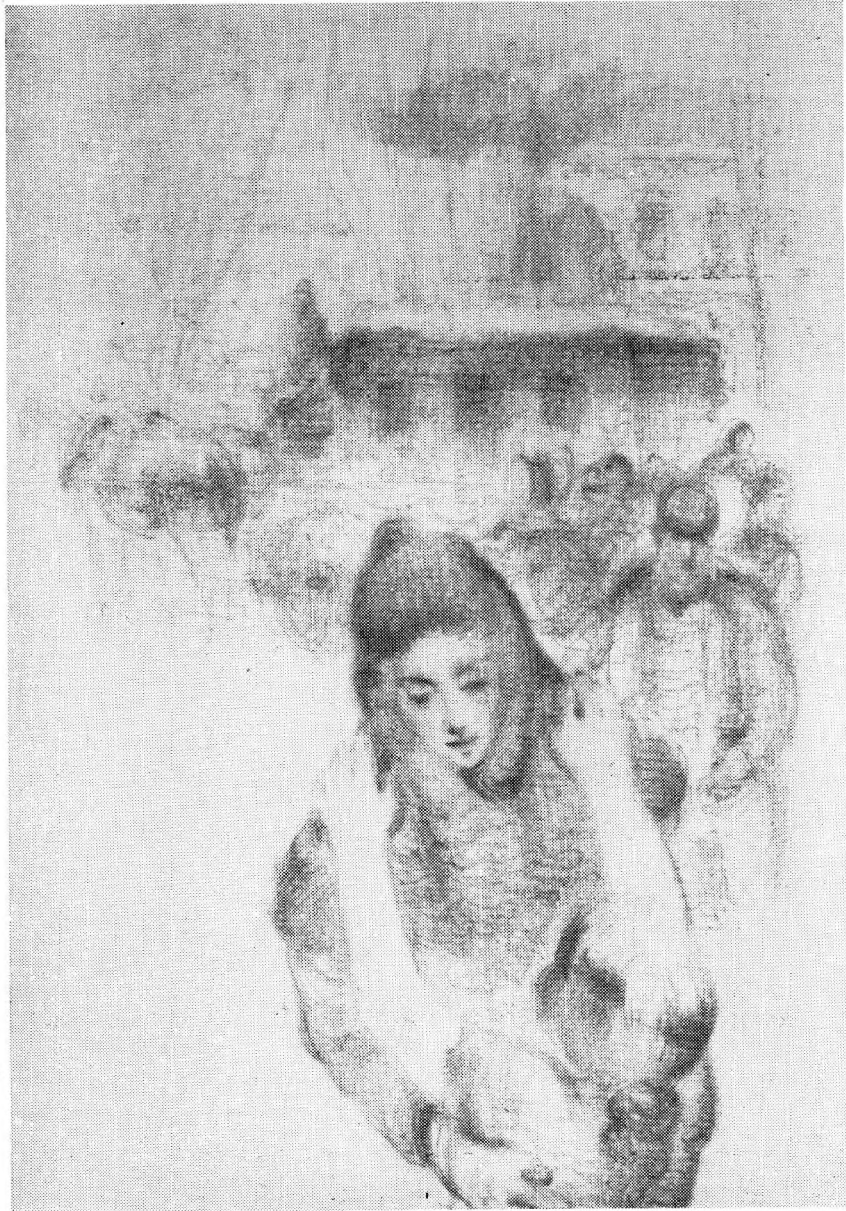
Az énekesekkel együtt változik a szereposztás is. Az új tagoknak időre van szükségük, hogy az eltávozottak szerepeit át tudják venni. A műsортár háromnegyed része megmerevedett, holott tényleges műsordarabnak csak azt tekinthetjük, amely rendszeresen visszatér és tovább érik.

A Debrecenből és Szegedről szerzett adatokból megállapítható, hogy az Alföld e két művelődési központjában az operai élet igen és helyes irányban fejlődik. Egymást követik a bemutatók, mégpedig nemcsak jól bevált, hagyományos művek, hanem újdonságok is. Műsorszerkesztésükben tudatosan törekednek egy bizonyos irányelv megvalósítására. A Debreceni Csokonai Színház az új magyar dalművek felkarolása terén válik ki, a Szegedi Nemzeti Színház pedig a világirodalom maradandó művei közül veszi elő azokat, amelyek az Operaház játékkönyvében jelenleg nem szerepelnek.

Debrecenben 1959-ben mutatták be *Csenki Imre* „A bajusz” című vígoperáját, 1960-ban *Pongrácz Zoltán* „Odüsszeusz és Nauszika” című klasszicizáló opera-seriáját, 1962 tavaszán *Hidas Frigyes* „A hangok dicsérete” című dalművét. 1963. február 15-én korunk legnevesebb angol zeneköltője, *Benjamin Britten* szólalt meg – Magyarországon először – a „Szentivánéji álom”-mal.

Szegeden *Vaszyék* érdeme két orosz opera magyarországi bemutatása. *Glinka* „Ivan Szuszányin”-ja az egyik, *Muszorgszkij* egyetlen vígoperája, „A szorocsinszki vásár” a

másik. Ők újították fel – az Operaházat megelőzve – *Puccini* két ritkábban játszott dalművét, „A Nyugat leánya”-t és a „Manon Lescaut”-t. *Verdi* fiatalkori nagyoperája, a jelképes értelmű Nabucodonozor” 1961-ben a szegedi színházi élet fő eseménye. Hazai bemutatónak tekinthetjük, hiszen szereplői között senki sincsen, aki az Operaház fél-század előtti előadásain részt vett volna, még a legidősebb zenekari tagok sem. 1962-ben *Orff* „A Hold” és *Prokofjev* „Eljegyzés a kolostorban” a modern operatermés szegedi bemutatói, míg *Verdi* két francia-nyelvű dalművének egyikével, a „Szicíliai vecsernyé”-vel a XIX. század romantikus talajának mélyebb rétegeiből emeltek ki jelentős alkotást. 1963 február 7-én *Cikker* szlovák zeneköltő „Bajazid bég”-je és a május 7-én *Bartók Béla* „A kékszakállú herceg vára” első vidéki előadása a szegedi operajátszók nagy értékű kulturális tette.

Minden új operaegyüttes első korszaka azzal telik el, hogy erős fundamentumot rak le egy hagyományos műsorkészlettel. Érvényes ez a pécsiekre is. De lám, a fiatalabb testvér hovatovább a két idősebbnek nyomdokába lép; nem fél a nézőtér elnéptelenedésétől, mint ahogyan nem fél a debreceni és szegedi sem, mert hát nem tennek, ha nem volna törekvéseiknek méltányoló közönsége. A pécsi operistákban is kifejlődött az a kezdeményező szellem, ami a másik két vidéki társulatra jellemző. Tizenhatodik bemutatójuk első modern műsorszámuk: *Menotti* „A médium” című kétfelvonásos operája.

Az Amerikai Egyesült Államokban élő olasz zeneköltőnek ezt a művét 1946-ban játszották először. Magyarországra most érkezett el, a tevékeny pécsi operatársulat derekasan felkészült rá. Kétszeresen jelentős tehát e teljesítményük, egy kissé részletesebben ki kell térnünk elemzésére.

Menotti ebben az operájában a múlt polgári társadalmáról fest látomászerű, megdöbbentő hatású képet. A szellemidéző az emberi hiszékenység vámszedője. Maga a zene nem hipermodern, ellenkezőleg, helyenként majdnem andalító, máshol viszont – így rögtön a bevetésben – tudatosan sokkra-törekvő. Ez új fogalom a zeneesztétikában. Azt a hatást jelöli, amikor az alkotónak az idegzet borzolása a célja. Nem minden tragikus kifejlésű opera sokk-zenéjű. Például a „Toscá”-ban csak Cavaradossi megkínzása az. Még korábban „A végzet hatalma” nem sokk-zenés. Pedig mind a két dalmű végére szinte kipusztulnak a szereplők. Erőszakos halállal halnak meg ők is. Amde sokat számít, hogy zenéjük nem jellemez ennyire markánsan; jól ismert alkotásban előre tudjuk, mikor melyik szereplő miért hal meg; a legdöntőbb pedig: a cselekmény borzalma nem tárul közvetlenül a közönség elé. „A médium”-ban ezzel szemben másfélóra alatt előtűnik fejlődik ki fokozatosan Madame Flora közveszéyes, tébolyig növekvő hisztériája, s így lélektanilag módfelett hat mind az előadókra, mind a nézőkre. A zene hű kísérője lévén a cselekménynek, jól aláhúzza a hátborzongató, vagy idegtépő jeleneteket. A rendezés még tovább fokozza az izgalom töménységét. Célja lelki egyensúlyukat veszített emberek bemutatása lévén, a szerzői utasításokat túlhevíti.

Az opera szerepei, kettő kivételével, normális követelményt támasztanak a színésszel szemben. Kettő különleges feladatot ró rá. Egyik a címszerep: Madame Flora. Az őrző szeján sző hang dolgában hatalmas teherbírást, színészi készséget, kivételes méretű azonosulást kíván. A másik szerep Toby, egy néma fiatalember, akit Flora terrorizál. A beszélni nem tudó fiú rettegve palástolja, hogy szerelmes Flora leányába, Monicába. A felbőszült szeján végül lelövi a fiút, s az holtan zuhan gyótrójének lábához. Toby meg éppen ellenkezőleg, azért nehéz szerep, mert szövegtelenül kell megjátsszani. *Pécsváry Gabriella* és *Végyvári Tamás* elismerésre méltó produkált e két főszerepben, *Sándor János* pedig a karmesteri pulpituson.

A közönség közepesen reagált. Az a benyomásunk, hogy egy kissé korai volt „A médium” bemutatása. Más darabot kellett volna keresni első modern műnek, ezzel pedig várni egy kicsit, amíg a társulat már több modern művel rendelkezik, s a közönségben összehasonlító alapon kialakulhat valamiféle helyes szemlélet. Első modern operának ezt választani azért kockázatos, mert a mű feltétlen értékét a benne levő tisztító hatások befolyásolják, s a közönség zeneileg nem képzett része a modern opera stílusáról és természetéről pontatlanul alkot magának fogalmat.

„A médium”-mal egy műsorban *Monteverdi* „Könyörtelenek bálja” című mitológiai egyfelvonásosát játsszák az operisták, szintén elsőként hazánkban. A két mű keletkezése között három és fél évszázad telt el. Ha az volt a színház célja, hogy a két pólust szembeállítsa – milyen volt az opera hőskorában, s milyen a jelenben –, ezt a célt teljesen elérte. Mégis jobbnak tartottuk volna, ha a *Menotti*-operával korban és stílusban egy hozzá közelebb eső művet társítanak, s a nagyon szépen énekelhető, fenkölt *Monteverdi*-operát más műsor keretében szövegezik meg.

Eredetileg mai magyar egyfelvonásos operát terveztek *Menotti* elé. Van válasz-ték! Készen áll *Ottó Ferenc* „Magyar Bacchus” című egyfelvonásosa, melyet most a bécsi Népelemben tanulmányoznak. *Petrovics Emil* „Ez a háború” című műve megmutatja a hadiállapot természetellenes voltát. Néhai *Kárpáti Sándor* soprani zeneköltő megrázó „Pompei utolsó napjai” dalműve, vagy kedélyes „Dorottya” vígoperája kéziratban kallódik. De maradjunk a város falain belül. *Horvát Mihály* „Kőműves Kelemenné” egyfelvonásos ballada-operája viszonylag kis apparátust kíván, könnyen előadható.

Az operairodalom őserdőszerűen sűrű. Egy statisztika szerint 30 000 operát írtak eddig. Hány kéziratot műről nincs tudomásunk! Hány barokk opera kallódott el nyomtalanul, hogy még a címüket sem ismerjük, csupán a régi szakirodalom utalásai-ból értesültünk arról, hogy voltak. *Alessandro Scarlatti* például maga több, mint kilencven operát írt, s ebből jó ha féltucat fennmaradt!

Egyetlen operaház – még ha teljes idejét dalműnek szentelhetné, de nem szentelheti, mert meg kell osztania a táncjátékkal –, hosszú évtizedeken keresztül sem dolgozhatná fel a töméntelen műnek legrészletesebbét sem. Ezért volna helyes, ha a világ operaházai összehangolnák műsortervüket. Több gondot fordítanak a kevésbé ismert művek sikerének kipróbálására, általában arra, hogy az öt világrész operai gócpontjai ne egymást utánozzák, hanem minél jobban eltérjenek egymástól, vállalva azt az áldozatot is – az irodalom-ismertetés érdekében –, hogy a világvándor sztárok esetleg kevesebb szerepben léphessenek fel.

Magyar viszonylatban ez azt jelentené, hogy ha a ma működő egy dalszínház és egy fővárosi, meg három vidéki operaszínház arra törekednék, hogy műsora egymástól minél eltérőbb legyen, ötször annyit tudna feldolgozni az irodalomból, mintha az Operaház műsorát követné nyomon. Operaházunk egymaga nem győzi: fennállása óta több mint 400 bemutatót tartott, s mégis sok még a fehér folt! Ezért kell a másik négy együttesnek egymástól eltérő műsorról segítségére sietnie, kihasználva az öt operaszínház gazdag lehetőségeit. A közönség érdeklődését tekintve sem közömbös, ha ki-kijudja, hogy el kell utaznia a négy város közül abba, amelyben éppen az általuk megismerni óhajtott operát játsszák.

A helyzet ezen a téren már kezd tisztulni. Alakul az opera-műsorközi rend. *Richard Wagner* operái közül az Állami Operaház a „Lohengrin”-t újította fel, Szeged pedig a „Tannhäuser”-t. Vagyis: nem mind a kettő ugyanazt!

Am nem említve azt, hogy az irodalom szélesebb körű művelése érdeme a színháznak, még egy fontos gyakorlati szempont is indokolja, hogy a műsorterv önálló úton haladjon. Így csökken a valószínűsége annak, hogy a közönség túlon túl ismert darabokat kap, és önkéntelenül összehasonlítja a legkiválóbb előadásokkal, amelyeket rádióból, tévéből, hangszalagra átjátszva, hanglemezzel vagy egy másik, nagyobb múltú színházban hallgathat. Olyan esetben azonban, amikor Pécsen az országban másutt nem játszott művet tűznek műsorra, mint amilyen „A médium”, megszűnik a válogatási lehetőség. Még a sznobok is kénytelenek ráfanyalodni a „csak pécsi” előadásra. S az sem megvetendő, hogy ideutaznak más városokból, Budapestről is, hogy megtekintsék a ritka színházi csemegét. Ez tovább növelné Pécs idegenforgalmát, és jótékonyan hatna az operával rendelkező négy nagyváros szellemi kapcsolatára.

VERESS ENDRE

MŰVÉSZ ÉS KÖZÖNSÉGESZÁZADUNK KÖZEPÉN

„Az, hogy ki milyen zenével öblíti a lelkét, eldöntési civilizatórikus hovátartozását.”

„Hogy milyen és mennyi zenét fogyaszt: rendkívül jellemző minden népre és nemzetre.”

A Jelenkor a modern zene kérdésciről folyó vita első szakaszára a Németh Lászlótól való idézet jellemző: néhányan a „fogyasztók” közül saját „hovátartozásukról” beszéltek.

Igazán izgalmassá azonban akkor vált a dolog, amikor a „termelők” közül is hozzászólt valaki. Ottó Ferenc a második, kodályi gondolat oldaláról vizsgálja a kérdést: hogy áll az egész mai magyar zene ügye? Hogyan és mit mond a ma közönségének, a társadalomnak, a nemzetnek.

Ez a cikk (Jelenkor 1963. 7. szám) éles problémafelvetésével – mint minden jó vitairat – alaposan felkavarta a kedélyeket. Pro és kontra hangzanak az állásfoglalások. A Magyar Nemzetben (63. aug. 10.) a kritikus (a „minőségi ellenőr”) nyilatkozott. Magam a közvetítők, az „eladók” részéről szeretnék a kérdéshez hozzászólni.

Némi ellentmondás. . .

„Talán megengedhetjük már magunknak, hogy . . . a szépség új kultúrájának kibontakozását sejdíthessük meg. Úgy érzem, ez már több a bizonytalan jóslatnál, a folyamat a szemünk előtt játszódik le (kiemelés tőlem), csak le kell róla lebbentennünk a fátylat.” Ez a filozófus véleménye. (Jelenkor, 1963. 8.) És mit mond a gyakorlati zenész?

„A zene nem *muzsika* többé, hanem csak *akusztikai jelenség*, melyet képletek alapján írnak, mérnek, kevernek és gépekkel közvetítenek.” (Ottó F. id. cikke.)

„A mai technikai manipulációknál kifejlődött extra hangzásvilágban hová tűnt az ember?” (U. o.)

„A közönség zöme elriadt és a régi zenékhez menekült vissza.” (U. o.)

„A fiataloknak (t. i. a komponistáknak) nincsen igazi vezérlő eszméjük . . . hitetlenek, cinikusak és végtelenül elanyagiasodtak.” (U. o.)

Pernye András viszont így válaszol a Magyar Nemzetben: „. . . különösebb aggodalomra nincs ok – kivéve azt az esetet, ha valaki mindenáron aggodalmaskodni szeretne.”

Ottó cikkének lényegét így látja:

„Írásának tanulságait röviden összefoglalhatjuk: minden „baj” onnan származik, hogy zeneszerzőink odahagyták az immár fél évszázados magyar zeneszerzői iskolát és a nyugati „ultra-zene” hatása alá kerültek, eltávolodván ezzel a magyar népdaltól és két modern, klasszikus mesterünk stílusától.”

Ottó egy azóta megjelent írásában (Vigilia, 1963. szeptember) még ezeket írja:

„Sokan úgy vélik, hogy Bartók és Kodály életművével az új magyar zene beteljesedett, kitelte, végetért.”

„Szembe kell szállni a Nyugatról szinte diktáló erővel behatoló dodekafo-szeriális és elektrokonkrét zenei irányokkal, amelyek néhány értékes, de kiszemelgetni való kezdeményezésük mellett elszűrkítik, uniformizálják a nemzeti zenéket, és egy jellegzetesen nemzetközi stílus felé vezetnek.”

Pernye szerint a mai magyar zene problémái nem stílus-kérdésekre vezethetők vissza, s a mai nyugati zene „kettéoszlása” sem zenetchnikai, hanem tartalmi ügy. Szellems táblázatban mutatja be „világnézeti és stílári szempontról” számtalan, modernség egyidőben való jelentkezését. Puccini utolsó operája *később* keletkezett, mint Alban Berg Wozzeck-je – és a kettőt alig néhány hónap választja el Bartók Táncszvitjétől, illetve Kodály Psalmus Hungaricusától. És ugyanezekben az években Schönberg „ortodox” dodekafon műveit írja, Anton Webern pedig már „feltalálta” a punktualizmust. (1923–24)”

(Hasonlóan érdekes összeállítást közöl az 1910–11-es évek zeneterméséből a „Valóság” 1963. 4. számában.)

Persze ugyanilyen izgalmas táblázatát készíthetnénk el „régii és új” egyidejűségének a későre-naszás (mondjuk 1594) idejéből, Bach vagy Beethoven halála évéből stb. stb., s nyilvánvaló, hogy

1963-ban is számos „világnézeti és stílári szempontról” egymástól jelentősen eltérő magyar mű születésének lehettünk tanúi. (Pontosabban: lehettünk volna..., de erről később!)

Pernye „fél évszázad előtti stílusrányzat”-nak nevezi a „példamutató nagy ikercpár” (Illyés) zenéjét, s a hozzájuk való „egyszerű visszatérés” nem oldja meg szerinte a problémákat.

A mai szerzők kilátásai

Hogy a „fél évszázad” 25 év-e, avagy 50, másodrendű kérdés. Mégis, amikor érdekes „hadi-jelentéseket” olvasunk az „izlések küzdelméről” (Vitányi), amikor a ma embere önmaga számára föl-fedezi a fél évszázaddal ezelőtt irt muzsikát, szabad-e továbbra is elhívetni önmagunkkal, hogy „ag-godalomra nincs ok”? Képzeli el, hogy valaki 18 évvel Haydn halála után (most hal meg Beethoven, Weber egy éve sírban és Schubert utolsó műveit írja) így kiáltana fel: „Értem Haydn-t és Mozartot!”

Es persze ez még a Vitányi-féle egy százaléknak is csak töredéke. (Vitányi id. cikkében – végre valaki ki merete mondani! – felhívja a figyelmet arra, hogy mai nagyvárosaink lakosságának mindössze 10%-a jár koncertre.)

„A tizenharmadik század zenéjében épp az a megkapó, hogy egy zenébe, éneklésbe feledkezett társadalmat érzünk mögötte” (Németh László, Muzsika 1963. ápr. sz.) De hová tűnt a XVI., XVII. és XVIII. század zeneisége? „Angliában mindenki muzsikál” olvassuk Szabolcsinál a XVII. századról. És mit mondhatunk a XX. sz.-i Magyarországról?

Ott a rádió és televízió! – vetheti ellene valaki.

De csak nem gondolja bárki is komolyan, hogy azok, akik nem hallgatnak meg egy Beethoven koncertet, majd nyitvahagyják a rádiót Bartóknál, Schönbergnél, vagy éppen egy új magyar komponista új művénel? S ha véletlenül égve maradt! A század elején még fel kellett találni a „bútorzat-zenét”. Ma az emberek számára mindenféle zene ezzé vált, zaj háttér csupán, hangkulissza.

(Ha már a rádiónál tartunk, még egy idézet kívánczik ide a Németh László cikkből: „A rossz zenére szoktatás, melyre százszor annyi alkalom van, mint régen, ma korártalom. A rádió például azzal, hogy annyi zenei lórét tölt a felemelkedő nemzetbe, közömbösíti más áldásos hatásait.”)

A továbbiakban már csak az „10%-ról” érdemes beszélni, Mi lenne, ha ezúttal a mai zene állapotát nem a termelői, hanem a „fogyasztói statisztikával” mérnénk?

Szerencsére ettől a munkától megkímélt bennünket a Filharmonia. Vegyük kézbe az 1963/64-es bérleti sorozat programját. Előttünk a budapesti és a pécsi prospektus. Csak azért nem döbbenünk meg, mert ebbe szoktunk bele.

A budapesti „Téli bérletben” és az „Egyetemi és főiskolai hangversenybérlet”-ben (Kodályt nem számítva) 13 mai magyar szerző összesen 16 zenekari műve, a pécsi sorozatban pedig mindössze három szerző összesen három műve szerepel.

Es hány új szerzőnk nem szerepel sem a budapesti, sem a pécsi (és más nagyobb városunk) ezévi hangversenyműsorán, mert nincsen számára hely!

Palestrina és Lassus, Monteverdi és Schütz, Bach, Händel, Haydn hétről-hétre találkozott közönségével. Az opera mesterei közvetlen fogyasztásra alkottak. Szabolcsi ezt írja a XVII-XVIII. századról (A művész és közönsége 9. lap): „A jó’ szinte egyértelművé válik az újjal, a még-újjal, a legfrissebbel. Az élethez való fokozott közelség: ebben foglalhatjuk össze az új közönség igényét.”

De hogyan és hol találkozhat a néppel a mai zeneszerző, ha talán 2-3 évben egyszer adják elő (nem is a klasszikusokéval egyenrangú előadásban!) egy művét, hogy aztán ez az alkotás soha többé ne kerüljön pódiumra.

Új élményt!

A Filharmonia joggal védekezhet azzal, hogy a közönség-fázik a modern művektől. S csak ugyan, hányszor vagyunk tanúi annak, hogy a színpadra kimerészkedő szerzőnek ugyancsak igyekeznie kell kifelé, ha nem akarja, hogy még jelenlétében elálljon a kezdettől fogva gyér „tetszésnyilvánítás”...

De nem is menthető föl a Filharmonia. A modern zenének vannak őszinte hívei is, akik Pécssett az idén a sablon-műsor miatt nem váltották ki ezévi hangversenybérletüket. Csak ha valami „csemege” ígérkezik, akkor jönnek el. Nádor Tamás kitűnő riportjában („Kezdődik a hangverseny-évad.”, Dunántúli Napló 1963. szept. 28.) négy megkérdezett hangversenylátogató közül kettő több modern zenét kér, s egyikük ezt mondja: „Amikor az induló évad programját nézem – elsősorban azt olyan szempontból teszem: mi az ami új élményt vagy éppen a felfedezés örömét adja...” (Persze, a felfedezés örömét nyújthatná egy brandenburgi verseny, vagy egy Monteverdi madrigál is!)

Természetes, hogy az új műnek nehéz konkurrálnia Beethovennel, Brahssal, de még Debussyvel is. De miért nem lehet külön estén, vagy teljes sorozatban (l. a budapesti „Korunk kamarazeneje” sorozatot) játszani modern (s esetleg nem is 50, hanem néhány éve, vagy – uram bocsá! – ma született) műveket?

Lenne-e közönsége?

Pécssett megvan a tábora a „Pécsi Balett-nek, a „Felolvasó Színház”-nak, a TIT Képzőművészeti Intézet modern bemutatói eseményezésébe mennek, a Városi Művelődési Ház és a Pécsi Kamarakórus Baráti Körének modern zenéről szóló előadásai zsúfolt házat vonzottak, s legújabbban a fiatal pécsi előadóművészek „Modern kamarazene” hangversenyére minden jegy elkelt!

Persze, sznobok nemcsak Pesten vannak... – halljuk az ellenvéleményt. Nos, ebbe a kérdésbe nem igen érdemes belemerülni. Divathajhászokat mindenütt találni. Bizonyos azonban, hogy nem kevesebb sznob ül a romantikus esteken. Mindenesetre a modern művek lényegesen nagyobb koncentrációt kívánnak hallgatóiktól és magasabb zenei jártasságot, csiszoltságot, mélyebb érzékenységet.

Természetesebb kiválasztódást!

De térjünk vissza a Filharmonia műsorpolitikájához! A másik hiba az, hogy nálunk az új művek nem bukhatnak meg és nem arathatnak diadalt. A Filharmonia számára közömbös a közönség ítélete. „Arányos beosztás” szerint szólal meg (és hal el) minden muzsika. Mintha csupa egyformán tehetséges alkotás születne! (A langyos kritika ugyanígy értékel!) A kiemelkedő alkotások nem jutnak el mindenhová. (A Kodály-szimfónia hányszor és mely városokban szólt meg Magyarországon?)

Mennyivel szerencsésebb a helyzet az öntevékeny és iskolai kórusok frontján! A kórusok (vezetőik) többé-kevésbé maguk döntenek a megtanulandó művekről, s csak amihez kedvük, tehetségük van, azt adják elő. Így „természetes kiválasztódással” terjednek a jó művek, nem is mindig a Zene-műkiadó jóvoltából.

Új mecénások

Különös módon az új muzsika segítője, terjesztője nem az „állami szektor” elsősorban. (Kivétel a Magyar Rádió, e tekintetben érdemei valóban kiemelkedőek.) A debreceni Kodály-kórus, Váci Vox Humana, KISZ központi kórus, Budapesti Madrigálkórus, Tátrai vonósnégyes, Budapesti Fúvósötös, egypár magasszínvonalú néptáncgyűttes és néhány, az új iránt fogékony művész lelkes pártfogása segített műveket pódiumra, vagy egyáltalán világra!

Pécsi balett

Ottó Ferencnek mindenesetre – ha ő csak negatívumokat fedezett is föl – érdeme, hogy elsőként hívta fel a figyelmet a pécsi balettire, mint az új zene egyik nagyon fontos műhelyére. Tudomásom szerint a kritika – érdemében – eddig egyáltalán nem foglalkozott a balett kísérőzenéjével. Pedig tucatnyi új mű született, s akadt köztük, amely önálló kompozícióként is pódiumra került.

A század elején a világhírű Gyagilev balettjével olyan szerzőket segített pályájukon, vagy indított útnak, mint Debussy, Ravel, R. Strauss, Satie, Sztravinszkij, Prokofjev, Poulenc stb. Nem tudjuk, a pécsi balettnek lesz-e valaha is Sztravinszkije. De bizonyos, hogy fiatal zeneszerzőink végre valahol találkozhatnak közönségükkel és nem is egyszer, kivételképpen, hanem mindannyiszor, ahányszor a balett-szám színrekerül.

A kérdés megfejtése

Volt idősök, amikor nem lehetett déligyümölcsöt kapni. Aztán amikor ismét piacra került, egy darabig mindenki rávetette magát. A hazai gyümölcsök egy kissé megvetett csemegének számítottak.

Egy kicsit így vagyunk a nyugati „ultra-zenével” is.

Avultnak, provinciálisnak tűnik a magyar zenei nyelv? Majd meglátjuk, mennyi a vitamin, tápérték az importáruban. Talán izesíteni, gazdagítani fogja étrendünket, de kenyérré válni...?

Sajnos, Kókai Rezső is azzal, hogy kitűnő könyvében – jobb híján – elfogadta Stuckenschmidt lenéző „folklor-irányzat”, „neofolklorizmus” kategóriáját, szerencsétlen módon hozzájárult ahhoz, hogy az ifjabb nemzedék – a korábbi elzártság reakciójaként – az *anyanyelv* megvetőjévé, talán még megtagadójává is váljon.

Csokonai folklorista volt? Hát Petőfi, Arany? Igaz, jött is utánuk néhány kozmopolita kismester. Kik is voltak ezek? Hová fújta őket emlékezetünkéből a szél?

De \el Ady, József Attila, Illyés, akik ám megújult nyelven, de magyarul szóltak meg, s e nép számára volt mondanivalójuk! Bartók folklorista? Vagy neoklasszikus? Használjon fel bár zenéjében arab, török, román vagy bármilyen elemeket, minden ízében magyar poéta.

„A maguk nemzeti jellegét legjobban a legnagyobbak tükrözik, amellet, hogy nemzetfelettivé, más nemzet számára is érthetővé tudják tenni.” Kodály írja negyedszázaddal ezelőtt ezeket a sorokat. S most feleljen ő a cikkünk elején feltett kérdésünkre:

„Addig nem káros az idegen hatás, *míg a nemzet a maga képre* tudja formálni, vagy új ösztönzést merít belőle. Sőt, nem egy példáját látjuk a művészettörténetben, hogy idegen ösztönzés szabadtotta fel a nemzeti géniusz eredeti alkotásra.”

„A föld népei zeneileg is közelednek egymáshoz. Ebből nem kell okvetlenül teljes egyformaságnak következni. Ha kialakul is valamilyen zenei világnyelv, ez csak kifejező eszköz lehet: a mondanivalót azontúl is csak a maga talajából szívhatja minden nép.”

Talán tetszetős volna hozzászólásomat a fenti idézettel zárni. De vajon *szabad-e zárni* egyáltalán, megállni a felszínen, s nem hatolni mélyebbre: mi az a termőtalaj, ahonnan az új magyar zene táplálkozik?

Az igazi probléma nem is a „Kodály-iskola”, hanem a teljes kodályi örökség kérdése.

TILLAI AURÉL

EGY OKTALAN KÉTSÉGBEESÉSHEZ

Eleve elfogult emberrel vitatkozni hálátlan feladat, hiszen az ilyen vita alapja nem a kölcsönös méltányosság, a megértés és közeledési készség, a tisztázás és elemzés, hanem a ledorongolás, a támadás. Így azután a megfontolatlan és hamis általánosítások útján hamar eljuthatunk a tudatos-tudatlan ferdítésekgig, a megtámadhatatlan tekintély hangján kimondott szélsőséges elmarasztalásig. – Pedig az ilyen kategórikus elmarasztalásoknak a mai művészeti és esztétikai vitákban épp a rohamos átalakulási, átértékelődési és formákat kereső folyamatok kellős közepén – vagy esetleg még csak az elején – vajmi kevés értelmük lehet.

Ezért semmiképp sem tarthatjuk szerencsésnek azt a módot, ahogy Ottó Ferenc a Jelenkor 1963. 7. számában szinte megfellebbezhetetlen elmarasztaló ítéletet mond a Bartók utáni zeneművészet állapotáról, különös tekintettel a hazai ifjú zeneszerzőnemzedékre, hogy az általa „nyugati ultrazene” címszó alatt összefoglalt irányzatok – melyeket keresetlen egyszerűséggel csak „zenei pocsoljának” vagy „piszkosan hömpölygő áradat”-nak titulál – kiátkozásáról ne is beszéljünk.

Első tekintetre is van ennek a felfogásnak egy sajátosan szembetűnő jellegzetessége – nem is annyira tartalmát, mint elvi hovatartozását illetőleg. Nem egy megrögzött konzervatív, a romantikán és a klasszikuson felnövekedett muzsikusz véleményét halljuk. Olyan bírálat ez, amely a tegnapi forradalmat szegzi szembe a mával, olyan valakinek a szavai esnek a latba, aki mindenképp Kodály eszméit és példáját vallja magáénak, tehát feltehetően 20–30 évvel ezelőtt szorosan együttthaladt a századunk zenei arculatát átformáló nagy mozgalommal. Annak a ma egyre gyakoribb jelenségnek vagyunk tanúi itt, hogy a tegnapi forradalmak katonái hogyan válnak mai akadémikusokká, a századeleji avantgard hogyan elégteli meg – horribile dictu – a „folytonos és szünni nem akaró” fejlődést, és hogyan táborozik le valami kényelmes polgári opportunistus mezsgyéjén. Bármennyire is általános jelenség ez ma, valamivel túl a századfelezőn, mégis újra meg újra csodálkozásra készíthet ezeknek a „veteránoknak” gyenge lábón álló forradalmisága, következetlensége, szellemi áttekintőképességük hiánya. Amikor valaki Kodályra és Bartókra hivatkozva úgyszólván minden újat, ami a zenében az elmúlt 15 év alatt történt, alapos elemzés, indokolás nélkül mereven elítél, akkor eljárása a lehető legantidialektikusabb. Egyszerűen azt kívánja, hogy a fejlődés akadjon el annál a szakaszánál, amely számára még könnyűszerrel áttekinthető, önkényesen tetőpontnak – vagy akár végpontnak – kiáltja ki azt a pillanatot, mikor saját szellemi horizontján a nap delelőre hágott. Persze kétségtelenül a legkényelmesebb eljárás az elmúlt két évtized változásait részint lecsépülni, részint tudomásul venni! Mindenesetre kényelmesebb, mint ennek a periódusnak bonyolult jelenségeit elfogulatlan, józan kritikával felmérni, megérteni és befogadni. Ilyen alapvető változásokat asszimilálni, szétbontani és a fejlődés általános mozgásába behelyezkedni valóban olyanféle szellemi erőfeszítést, rugalmasságot és vitalitást követel, amely az oppartunistus, a „korlátozott átalakulások” híveiben általában nincs meg. Hiszen többek között épp ez is indokolja opportunistusukat, mely egyéb gyökerei mellett nagymértékben táplálkozik az intellektuális restségből, nehézségből. Ezzel a nehézséggel, a megértésre fordított legkisebb erőfeszítéstől való irtózással, minden újratörekvőnek meg kell és meg kellett küzdenie. Ottó Ferenc nyilván e sorok írójánál többet tud Kodály és Bartók ilyenfajta küzdelmeiről.

Hagyomány és Bartók bagyatéka

A fent említett cikk egyik alapproblémája – a legújabb nyugati kísérletek mérhetetlen elmarasztalásán túl – a hazai út, ifjú zeneszerzőgenerációnk állítólagos hűtlensége a századeleji „hőskor” eszményeihez.

Milyen hagyományról és milyen hűtlenségről van itt szó? E kérdés megközelítésére jó lehetőséget nyújt idézett cikkirónk elutasító magatartása egy régebben megjelent – Colin Mason angol zeneszertikustól származó – cikk irányában. (Új Hang, 1955. 10–11.) E cikkében az angol tudós, O. F. szerint, Bartók-értékelésében elfogadhatatlan álláspontot képvisel, mivel Bartókban az európai, az egyetemes és örökértékű alkotóművészt elébelyezi Bartók egyes sajátos jellemvonásainak, eszközeinek és zeneszerzői módszerének: a népzene feltárásának és stílusalkotóvá tételének, a sajátosan magyar és közepurópainak. Érdekes lett volna tudni, hogy Ottó Ferenc miként vélekedik Bartók zenéjéről, de ez egészen – a sok töredékes utalás és részlethivatkozás mellett – a cikkből sajnos nem derül ki. Mindenesetre egyhelyütt elhelyez egy őszinte szemrehányást, mikor azt mondja: „Bartók is megkezdte már a hangszerek természetes szerepének felforgatását. Nála is dobolnak a hegedűn és énekelnek a dobon.” Máshelyütt viszont szerzőnk azt tudja dicsérni Bartókban, hogy milyen intenzív érdeklődéssel fordult a hazai népzene kivül a szomszéd népek zenéje felé is. – Kétségtelen, ez is jelentős momentum. De ha így részleteibe tördeljük a népzene-kutató és népzene-t feldolgozó Bartókot, s egy speciálisan hazai vagy közepurópai Bartókot akarunk az előtérbe tolni, akkor nagyon is helytelenül járunk el. Annál is inkább, mert ilyen leszűkített, elsősorban magyar használatra szabott „Bartók” nincs is! Az ilyen értékelés egyszerűen összecseréli a módszert és az eljárást a végeredménnyel, és a kifejezőmódot, a „nyelvet” a Mű helyére állítaná. Sosem szabad elfelejtenünk, hogy egyfelől az új stílus, ritmus és dallamvilág, a népzenebe gyökerezés, – minden magyar és minden nemzeti, minden folklor-kutatási eredmény – természetesen a tudomány jelentőségétől ehelyütt eltekintünk – csakúgy, mint másfelől az atonális rendszer felé való törekvés, vagy bizonyos „zaj-clemek” zenei organizálása csupán út és eszköz, amellyel és amelyen Bartók az európai zene új földrészeit hódította meg. És ebben a – nézetünk szerint egyedül lehetséges – Bartók-értékelésben talán a legnagyobb és legbartókibb tett az, amit a „csupán” szó fejez ki!

Ennek a logikai sornak folytatásaképp a cikk máshelyütt arról szól, hogy Bartóknál, szemben a magyarral és néppel, nem szabad túlzott jelentőséget tulajdonítani annak, amit zenéje a „nyugati stílusdivatokból kihámozott”. Figyelemreméltó általánosítás! Mindenesetre jó lenne, ha valami közelebbit is megtudhatnánk arról, hogy mit értsünk a jelzett nyugati stílusdivatokon? Amennyiben a „stílusdivat” utalás itt azt az általános belső mozgást jelentené, amelybe Bartók művészete is szorosan beletartozik – vagyis a hangrendszer, a formák és kifejezési eszközök eddig kialakult rendszerének szétbontása és újraépítése –, akkor feltétlenül tiltakoznunk kell a jelző rosszhangzású, leki-csinyló használata ellen. Ugyanis az elmarasztalás itt nyilván a század Bartók mellett legnagyobb jelentőségű muzikusát, Schönberget és a belőle kiinduló művészi irányt érinti. Ehelyütt nem térhetünk ki annak a döntő fordulathoz elemzésére, amely Schönberg munkásságához fűződik, de az, hogy Bartókot valami népi-humanista művészet jogán szembeállítsuk a nagy osztrák komponistával, akit vele szemben aztán kikiálthatunk dekadensnek, elfajzottnak, arisztokratikusnak és kiagyaltnak, stb. – ez több, mint egyszerű ferdtés. Hogy a népzene kollektív zenei gondolkodásmódjába erőteljes gyökerekkel kapaszkodó Bartók útja sohasem vált eggyé a másfajta általános alapokról kisarjadó és a következetes hangnemenküliség, illetve 12 hangú hangrendszer felé törekvő schönbergi úttal, az épp annyira nyilvánvaló, mint ahogy tagadhatatlan rokonságuk bizonyos kifejezési eszközök használata terén is, vagy akár szilárd eszmei tartásukban is. Úgy véljük, hogy semmiképp sem lehet zenei közgondolkodásunk fejlődésére jó hatással, ha Bartókot kiragadjuk abból a nagy és mindegyre tartó mozgásból, amely a zene egész fogalmát átalakította, és akármilyen címen vagy módon szembe állítjuk őt jelentős kortársaival és a kor jelentős eredményeivel.

Tudnunk kell: a muzika már Bartóknál is nem egyszer „pusztán akusztikus jelenség”, – bár ezt a meghatározást korántsem használnánk olyan sajátosan sértő és elmarasztaló hangsúllyal, mint O. F. teszi cikkében. Messzire vezetne, ha most azt kezdenénk bizonygatni, hogy a zene lényegében mindig is akusztikus jelenség volt és maradt, – de nem akarunk semmit sem szándékosan félreérteni! Világos, hogy az idézett szóhasználatban az „akusztikus jelenség” meghatározás valami olyan hang-foltra vagy hangzástömbre vonatkozik, ami a dallam-ritmus-harmónia szentháromsága által nem lett muzikává magasztosítva. Mondjuk most azt, hogy a pusztá akusztikus tartalomnak, a hangzásnak, mint alaki jelenségnek igenis lehet ugyanolyan művészi funkciója, mint a ritmizált, harmónizált melódianak? Hivatkozhatunk arra is, hogy e felismerés már réges-rég ott kísért a különböző korok zenéjében, beleszorítva a korabeli hangzaskultúra bizonyos sémáiba, konvencióiba. Hogy az impresszionizmus zenei palettáján milyen fokozott jelentőséget nyer az ingadozó, széthulló, szándékolatlan elmosódott zenei színpolt, ez köztudomású, és az sem titok, hogy a hangszerek hagyományos szerepének és használati módjának kitágítása, megváltoztatása közel ötven év óta éppen bizonyos hangzások és hatások akusztikai úton történő kiaknázására irányul. Ennek az akusztikai és nem a régebbi érte-

lemben vett harmónikus-melódikus jellegnek alapvető fontossága van a legújabb elektronikus és konkrét zenei problémáknál, amelyekre még visszatérünk. De maradjunk egyelőre Bartóknál!

Felvetődik a kérdés, hogy mit képvisel a Bartók-hagyomány, és mit kell tennie a fiatal muzsikusknak, ha ennek a hagyománynak alapján akar megállni – és némi megszorítással ugyanez a kérdésselvetés áll a modern zene közönségére is? – Kétségtelen, hogy a bartóki út úgyszólván járhatatlan az utódok számára, márcsak azért is, mert nincs hitványabb próbálkozás és feleslegesebb erőfeszítés, mint sasként repülni – sasszárnyak nélkül. Ez a művészet lezárt, monumentális egész. Bartók életművén belül egész zenetörténetet épít forradalmi, szélsőséges periódusai-val, lezáró, kiegyensúlyozott klasszicizációival együtt. Az utókor muzsikusai – ha nem akarnak egyszerűen epigonokká szürkülni – nem is annyira effektíve, mint eszmei mentalitásbeli kérdésekben kaphatnak sokat Bartóktól. Következetességet, merészséget, nagyvonalú formálást láthatunk itt, bele kell merülnünk ebbe a zenei világképbe, ebbe az izzó és mégis hidegen tudatos, végsőkéig fegyelmezett intellektuális mágiába! Az ilyen gondolati és szellemi jellegű hagyománykövetés bizvást lehet nagyobb jelentőségű, mint akármilyen mesteremberfarigcsálás, különösen ma, mikor a technika és a lehetőségek úgyszólván olyan rohamosan változnak.

De van itt egy másfajta probléma is! És pedig az, hogy Bartók életművének különböző periódusai – de még időben azonos fázisa is – igen összetett képet nyújtanak. Ez a művészet – mint már annyiszor elmondták – szintetizál egy sor különböző hatást. A szélsőségesen felzaklatott, tematikában, dallamformálásban erősen atonális, zörejhatásokkal, különleges menetekkel, hangképletekkel telezsúfolt művek – sőt akárhányszor egyes tételek mellett – egységes melódikájú, világosan áttekinthető harmónia és formarendszerű, többnyire népdal-motivikai ihletésű kompozíciók sorakoznak. És ma, amikor Bartók-fesztiválokot rendeznek hanzákban és már nem is elégszünk meg azzal, hogy Bartók „népszerűségéről” beszélünk, egyenesen Bartók-kultuszt emlegetünk, nem lehet nem észrevenni azt a felhivatalos és mérsékelt – hogy úgy mondjam – „földalatti” Bartók-tiszteletfélt, amelynek jegyében a rádió valamikor az éjjel körüli műsorban adja le a Bartók vonósnégyeseket, és amelynek keretében vezetők zenekaraink vagy szólistáink is óvakodnak teljes estét kitöltő Bartók-műsor összeállításától. Ez az ál-Bartók-kultusz aztán furcsa revíziók alá veti a nagy mester műveit. Élvezhetőnek vagy csupán elfogadhatónak ítéli a művek egy részét – főleg az utolsó periódus letisztultabb, már klasszicizáló műveit (Concerto, III. zongoraverseny, stb.), egyes népzenei alapuló, kimondottan feldolgozás-jellegű és épp így kisebb jelentőségű műveket, és néhány már „bevett” népszerű művet, amit gyakran lehet hallani (Divertimento, Kékszakállú herceg vára stb.). Ezzel szemben igyekszik átsiklani olyan komoly szellemi erőfeszítést kívánó és maximálisan „modern” művek felett, mint pl. a Kétzongorás szonáta, a vonósnégyesek, az első két zongora-verseny, a Zongora és Hegedűszóló-szonáta stb. Pedig ez a szemlélet idővel súlyos torzításoknak és torzulásoknak lehet szülője. Nem lenne szabad sem pro, sem contra abba a hibába esnünk, hogy egy életműből az az értékeesebb, ami nekünk tetszik. Mindenképp védekeznünk kellene az ilyen leszűkítő, jellegzetesen dilettáns gyakorlat ellen. Bartók géniuszát igazán befogadni és hatásából igazán táplálkozni csak úgy lehet, ha művészetét teljes egészében, minden elemével és összetevőjével egyetemben fogadjuk el. Azt a hányadot is, ahol Bartók szélsőséges, gátat és konvenciót nem ismerő újtónak mutatkozik, és azt is, ahol sommáz, különböző hatásokat, eredményeket integrál, ahol szorosabban tapad a sajátmaga által feltárt és anyanyelvűl választott hagyományhoz: a közép-európai népzenehez.

Persze, ha szorosan ragaszkodunk Ottó Ferenc cikkének anyagához, akkor el kell ismernünk, hogy a szerző Bartók hagyatékát csak igen óvatosan emlegeti, sokkal több szót ejt Kodály művészeti-zenei elveiről, azoknak követését igyekszik alapvető törvénynek és zeneszerzői kötelességnek feltüntetni. Kétségtelenül – ez járhatóbb út, különösen azok számára, akik nem érzik szükségét, hogy bizonyos elért eredményeket túlhaladjanak, bizonyos esztétikai-zeneszerzésbeli rubikonokat átlépjenek. Ez természetesen legtávolabbról sem azt jelenti, hogy Kodály életműve nem lenne nemzeti kultúránk egyik legértékesebb része és nem bírna számottevő európai jelentőséggel is. Csupán egy másfajta – javarészt vokális alapú – művészetről van szó, amely valóban szorosabban tapad a speciálisan hazaihoz, a nemzetihez, és amelynek mind programja, mind eredményei egészségesebbek, áttekinthetőbbek és főleg könnyebben megközelíthetőek.

Kodály művészete – úgy érezzük – minden halhatatlan értékével egészen más, speciális irányt képvisel és képviselt mindig is, mint a manapság meginduló és örvényekkel, zátonyokkal feleltelteszört zenei „főáram”.

Zene és új zene

A hogyan és merre kérdései sohasem egyszerűek, de különösen nem ma, egy végtelenen bizonyult és sokfelé osztott világban. Kétségtelen, hogy egy háború utáni generáció vakmerőségével, antikonzervacionalizmussal és féltelen újítási kedvével újakra indított kísérletek nem egyenlő értékűek, és az eddigi eredmények nagyon is kétesek, de ugyan melyik korszakváltás ment zökkenőmentesen, melyik az a forradalom, akár művészetben, akár társadalomban, amely az első pillanattól kezdve megőrzi egyensúlyát?

Persze a ma nagyon is „divatos” válság kifejezés használata azért még nem nyer kellő indokokat korunk zilált képéből, a sokféle párhuzamos, ellentétes, vagy egymást metsző irányzat kuszaságából. Ez a kuszaság ugyanis bozótjában bámulatos gazdagságot és túlbujánzó termékenységet rejt. Bartók egymaga is aranyfedezete lehetne egy egész századnak, de ott van mellette a másik „nagy”, Schönberg is. Aztán az ezeracúságában, fölüeny tudásában Picassora emlékeztető Stravinszki és Honegger, és Hindemith. Vagy ha Schönberg vonalát akarjuk folytatni, akkor Berg és Webern. Másik oldalon és más, hagyományosabb stílussal Sosztakovics és Prokofjev. Angliában Britten és Németországban Orff – hogy csak a leggyakrabban hallott neveket említsük. Tehát a legutóbbi időkig az európai zene fel tudott mutatni számos olyan elsőrendű tehetséget, akik valamiféle hagyomány talajáról indulva jutottak magasra a saját útjukon. Kétségtelen, hogy az ő lezárt, vagy lezáratlan életművükhöz képest az elektronikus módszerű hangelőállítással, vagy „konkrét” zaj- és hangelemekkel dolgozó zene – vagy a két irányzat valamilyen vegyülete – alapvető változást, szélsőséges fordulatot jelent.

Pedig talán nem is olyan veszélyes és „bűnös” kísérlettel állunk szemben, mint ahogy azt O. F. el akarja velünk hitetni! Pusztán az a tény, hogy az előállított hang minősége vagy méginkább az előállítás technikája alapján elűt az eddigi hangszerek hangjától, még nem lehet alapja az elmarasztalásnak! Erre csak a kicsinyesség és néhány, a gyakorlatban már régen túlhaladott zenei „céh-szabály” mértékelen túltisztelete adhat okot. Valóban, furcsa az, ha megszokott hangszereink között rezgést és elektronikus hullámokat gerjesztő gépek kapnak helyet, – de semmivel sem több, mint csak furcsa! Épp így talán oktalanul is heves az a felháborodás, amivel viseltetünk bizonyos „konkrét” zenei hatások iránt, mert azokat ledobott kódarabbal, üvegcserepekkel vagy hasonlókkal váltották ki. Nézzük meg közelebbről, vajon a leghétköznapibb zenekarokban is használatos dobok, gongok, csengők, harangok, cintányérok mennyivel nemesebbek, vagy magasabbrendűek? Céljukat tekintve egy csomó, évtizedek – sőt néhány esetben évszázadok – óta használt ütőhangszer feladata – meghatározott intenzitású és funkciójú, de határozatlan hangmagasságú jellegzetes zörej produkálása – ugyanaz, mint pl. Boulez művében az ajtócsapódás, vagy máshol az üvegcserepek csörgése. – Pusztán technikai furcsaságokon megbotránkoszni igen naív és felesleges dolog, legfeljebb arra jó, hogy eláruljuk önmagunkról, mennyire rabjai vagyunk a kollektív megszokásnak, és fantáziánk helyett mennyivel inkább szeretünk támaszkodni csekély tapasztalatainkra. – Úgy hisszük, hogy korunkban, melyre kétségtelenül ráütötte már – sok más mellett – bélyegét a technika, igazán nem lenne szabad meglepődnünk azon, ha hagyományos hangszerek és hangok világa bővülni kezd másfajta – előállításukat tekintve: technikai jellegű – elemekkel.

A komoly igényű kérdés itt nem is lehet az, hogy ez vagy az a szerző, ezt vagy azt a hangot dobból, tülökből vagy rézüstből csalta-e ki. A lényeg – és ezt nem győzzük hangsúlyozni –: a miért, a milyen cél érdekében, milyen zenei kifejezés szolgálatában kérdései körül forog. Kétségtelen, hogy azok az akusztikai víziók, amelyeket Stockhausen vagy Varese idéz elém, ma egy hallatlanul idegen, távoli és talán épp ezért nyomasztó, ellenséges benyomást keltő, szorongató világ zenei képei. Aggodalom, nem egyszer pánikhangulat, vagy valami monumentális óskaszlátomás táruul itt élénk. O. F. süketítő zürzavarnak, reménytelenül unalmas és kietlen zenének nevezi az elektronikus zenei produkciókat, és hozzáteszi még utalását az embertelen, hideg, fémes hangzása és spekulációra, a matematikai okoskodásra, mely szerinte megöli, elemberteleníti a zenét.

Kétségtelen, hogy az elektronikus zenének van egyfajta sajátosan hideg, ugyanakkor éterien tiszta hangzásvilága, kétségtelen, hogy ebből a zenei képből valami nagy kongó fémvilágegyetem, végtelen és fagyos távlatok rajzolódnak élénk, – de hol itt az embertelen, helyesebben mi is ez az agyonhasznált vád, hogy embertelen? – Bármennyire is szeretnénk elkerülni az ilyen „tisztán elvi” jellegű kitérőket, itt is meg kell állnunk!

Manapság gyakran sűjtünk le az „embertelen” jelző bunkójával, főleg műalkotásokra vagy stílusirányzatokra. Ha nagyon következetesek és filozófikusan szórszálhasogatók akaránk lenni, egyszerűen azt is mondhatnánk – és valljuk be, nem minden logika és következetesség nélkül –, hogy a művészetben az embertelen nem lehetséges, mivel azt jelentené, hogy a műalkotásból hiányzik az ember. Már pedig minden műben – Stockhausen elektronikus zenéjében csakúgy, mint Rafael Madonnájában, a reimsi székesegyházban, vagy a polinéziai fafaragásban – ott van az ember: hiszen ő az, aki csinálja! – De ne bocsátkozunk ilyen nagyonis messzire vezető elmélkedésbe, maradjunk csak az illető kifejezés ma közhasználatú alkalmazása és értelmezése mellett. Eszerint az embertelen nem az ember teljes hiányát jelenti, csupán annak nemes és humánus részét száműzi, megtartva, mint embertelen kategóriát, minden olyat, ami ezen kívül áll. Már most ebből az is kiderül, hogy korántsem tudományos fogalommal állunk szemben, mert kinek vannak ma birtokában azok az objektív ismérvek, amelyekkel csalhatatlanul megállapítható egy-egy alkotás humánus jellegének mértéke, mennyisége? – Már persze azután, miután pontosan körvonalaztuk és az egyes művészeti ágakra nézve konkretizáltuk, hogy tulajdonképpen mit is értünk humánus alatt és mit nem.

Mindenesetre elismert tény, hogy az elektronikus vagy konkrét zenei világkép – ha ugyan lehet ilyenről már beszélni – túlságosan is magán viseli korunk, talán negatívnak nevezhető jelenségeinek

és szemléletének hatását. Olyan flórából táplálkozik, amely fel van töltve eszmeileg és esztetikailag a borzalom, a túlfeszült sokk-hatásokra reagáló állapot, a szorongás és aggodalom mindenféle elemeivel. Ebben a szokványostól teljesen elszakadt, a régi zenei közgondolkodás és izlés humuszába csak légygökökkel kapaszkodó, gyermekbetegségekben sínylődő irányzatban egy mérhetetlenül kitágult világ zenei körvonalai kezdenek kibontakozni. Az a bizonyos embertelen és fémes hangzás talán nagyon is emberi hangja korunknak, annak a kornak, amelyben a megismerhető világ határai valóban az eddigi sokszorosára terjedtek ki. Annak a gondolkodási és szemléletbeli salto mortale-nak, amelyet századunk minden irányban véghez vitt, valahol kell hogy legyenek esztétikai – így zeneesztétikai következményei is. Mióta az ember egyre inkább felemeli a fejét és ügyes-bajos dolgainál, kis földi játékeinál és mechanikájánál többet kezd látni világából, azóta érzelmei, gondolkodásmódja, idegrendszere és szellemi igényei is alapjában változtak meg és változnak még mindig. Ha egy üres, embertelen méretű világ víziójával győtrődünk, akkor ennek megvan a pontos történeti oka és magyarázata. A méreteiben kicsi és a felszabaduló erők és megsejtett távlatok árnyékában még kisebb törpülő ember, egyszerűsége és jelentőségében és lehetőségeiben szédületesen nagyranövő Ember hátrabongató egyensúlyi tornamutatványokkal foglalja el új helyét az ismeretek tükrében egyre végletesebben megváltozó világban. Ezek a zizegő, vibráló, ismeretlen kitérésektől és riadalmaktól feszült, vagy személytelenre, távolivá fagyott hangok nagyon is rólunk beszélnek és hozzánk szólnak!

Van az elektronikus zenének egy másik eleme, melyre ha futólag is, de utalni szeretnénk a hangzás sajátos újszerű tartalma mellett. Ez pedig a különböző rendű és rangú hangok, szólamok együtthangzásának sajátos szabadsága. Az olvasó talán kitalálja, hogy ez az óvatos fogalmazás valami újfajta polifóniát takar. Valóban nem lehet nem észrevenni ennek a zenének érdekes törekvését arra, hogy a hangok időbeli egymásutánjának – tehát lineáris sorának – és egyidőbe eső összecsengésének – vagyis vertikális sorának – rangját és minőségét valami sajátos mérték és értékrend szerint egyesítse. Századunk zenéjének sokszólamúságra való törekvése mind Schönbergnél, mind Bartóknál közismert. A zenetörténet nagy korszaka egyébként mindig, ha máskor nem, tetőzésük pillanatában, végső kivrágzásukat a polifónia nagyszerű összetettségében lették – csak természetesen mindig valamilyen rend, akusztikai izlés és konvenció szerint. Beethoven utolsó műveinek hajszolt és igen „modern” motorikus polifóniája néha már át-áttöri mindennemű megszokás és meggyezés falát, és a kozmikus méretekben csapongó zenei fantázia játékszere lesz. Bartók vonóségységi és Schönberg egyes művei ebben is, mint annyi másban, közvetlen leszármazottjai Beethoven késői stílusának. Ők is néha már a teljes szabadság, a korlátlan lehetőségek jegyében járnak el, messze túltevé magukat az akusztikai követhetőség minden lehetséges megköötöttségén. Az elektronikus zenei kompozíciók e téren pedig valóban egészen új világokat sejtetnek. Az egyszerűhangzás, a szólamok korlátlan önállóságának gátlástalan, teljes szabadsága egészen új szólamvezetési és együtthangzási – szándékosan nem mondjuk ma még, hogy harmóniai viszonyok kialakításához fognak vezetni. Ha csak eddigi ismereteinket is vesszük alapul, és azt mondjuk, hogy egyfelől van egy különleges, végtelen gazdagságú és merőben új természetű hangzás és színvonal, másrészt van egy korlátlan polifóniai törekvés és kezdődő praxis – és ezekhez hozzá nyilván egy sereg még nem használt, ki nem kísérletezett elem –, akkor már csak a legnagyobb érdeklődéssel és várakozással nézhetünk a most kialakulóban lévő XXI. vagy XXII. századi zeneiség felé.

Ha most mindehől valaki az elektronikus és a vele rokon zenei törekvések apoteozisát akarná kiolvasni, az alapjában és szándékosan értené félre az elmondottakat. Egy szóval sem mernénk azt állítani, hogy ezek a törekvések ma már egy nagy zeneiséget, az európai muzsika megelőző korszakaival azonos értékűt képviselnek. Sokkal inkább érzések és vágyak, gondolatok és törekvések görcsében született kísérletek ezek, mint kiforrott, szuveren művészi irány. Amit ma Stockhausen és társai tesznek, az nem egyéb, mint izgatott útkeresés, új hangzásbeli elemek, variációk és relációk irányában történő tapogatózás – néha talán vaktában.

Nagy vonalakban ilyen képet alkothatunk korunk legmodernebb zenei törekvéseinek helyzetéről és vonatkozásairól.

Ez után persze még mindig van néhány kérdés, amely válaszra vár O. F. cikkében, bár ezek megválaszolása épp a kérdésfelvetés felületen, könnyen kivédhető jellege miatt már nem is igen tart hat igényt a komoly vita rangjára.

Ilyen pont az, hogy a fent részletezett zenei törekvések matematikailag kiagyaltak, csináltak, mesterkélték, a szólamok együttaladása szétválaszthatatlan gubanc, a hangközlések eltorzítottak stb. Ha a végén kezdem, akkor rögtön felvetődik a kérdés, hogy milyen az az eltorzított hangköz? Nyilvánvaló, hogy itt a hangközők szokatlanul nagymértékű kitágításáról, igen nagytávolságú ugrásokról, csúszásokról van szó. Mindez a zenében nem új és nem ritka jelenség, okkal-céllal az egész modern zencirodalom él vele, sőt elmondhatjuk, hogy ezek az elemek fontos és szerves részei a romantika utáni zeneművészetnek. Mindenesetre a mesterkélttség, eltorzítottság csakúgy, mint a kiagyaltság és kuszaság olyan vádák, amelyeket szinte szóról-szóra elmondtak már Beethoven Eroidája óta úgyszólván minden még nem hallott, új és szokatlan zenéről. A kiszámítottágnak és a spekulációnak pedig, amit olyan előszeretettel emlegetnek a mai művészetrel szemben, talán nincs is olyan elma-

rasztáló jellege, mint ahogy azt alkalmazóik hiszik. Ha átgondoljuk, bizonyára eszünkbe jut, hogy olyan jónevű mesterek, mint J. S. Bach vagy a tiszteletreméltó flamand Joisquin des Pres és társai is épp elégszer alkalmazzák a kötött és számszerű, kimondottan spekulatív konstrukcióikat zenéjükben, és ez a módszer sem a zenei szépnek, sem a muzsika érzelmi telítettségének rovására nem ment. Általában a romantika óta szokás a logikának, a számító, ésszerű tevékenységnek szembeállításra valami művészi és igen impozáns „ópiumálommal”, amit a közhasznúra koptatott és mérhctetlenül leegyszerűsített tartalmú „ihlet” címszó alatt szeretnek összefoglalni. Kínos lenne gondolkodó és a művészetben csak kicsit is járatos olvasónak magyarázni azt, hogy ez az ihlet, mennyire összetett valami, mennyire tartalmazza a megmagyarázhatatlant, a művészi intuiciót, és mennyire áll a legmagasabb rendű és rangú, végtelékig koncentrált tudatos folyamatokból.

Az ihlet, a művészi révület fetiszizálása mellett van itt még egy előítélet, egy másik század-eleji mítosz is. O. F. egyhelyütt támadóan hangoztatja, hogy a modern zene úttörői jobbra tudatlan és tanulatlan, főleg pedig zeneileg képzetlen emberek, akik csak a kapcsolótábla előtt mesterek, de nem tudnak egy korált megharmónizálni és fogalmuk sincs arról, hogy mi az a fuga, vagy szonáta. – Hogy a dolog nem így áll, azt az egyszerű tények bizonyítják, mivel épp a cikkben többször említett Stockhausen is, Varese is a legmagasabb zenei képesítés birtokosai – az utóbbi többször szerepelt, mint kitűnő karmester, a világ egyik legnevesebb együttesének, a New-Yorki Filharmónikusoknak élén. Ezekre a fiatal vagy nem fiatal, de a legfiatalabb zenei irányzattal kísérletező hallatlanul sokoldalúan képzett muzsikuskokra minden inkább elmondható, mint a tudatlanság és tanulatlanság. Irodalmi kifejezéssel élve a legteljesebb mértékig „poeta doctusok” ők. De még ha nem is így lenne! Ha valóban minden iskolázottság nélkül kezdtek volna valamiféle új felé tapogatódzni! Jelenlencze ez valamit? A Művön, az eredményen változtatna ez valamit? Ha tudjuk azt, hogy Stockhausen a jónevű hamburgi zeneakadémián nyert oklevelet, akkor más füllel és szívvvel hallgatjuk kompozícióit, mintha azt hinnénk, hogy egy érdekes, eredeti szellemű és gátlástalanul kísérletező fiatal „akárkítő!” hallunk valamiféle zenei „akármit”? – Ezek csak a céh-szabályokhoz kötött, és azokat mértéktelenül túlbecsülő iskolamester aggályoskodásai, akinek fontosabb az egyszeregy, mint a matematika, aki a módszert és az egyes elemeket mindig az egész elé helyezi. Mintha a művészet-történet nem produkált volna már eddig is számtalan semmiből jött „képzetlen és tudatlan, senkiházi” lángelmét, akinek keze nyomán megváltozott a világ művészi összképe! Ezzel természetesen közel sem a képzettség, a szakmai tudás jelentőségét akarjuk csökkenti. De ne feledjük el: ma pusztán a szakmai ismeret, a mesterségbeli felkészültség bármilyen magas foka önmagában már túlkeves. Hiszen a művészet néha még akkor is, ha mindent megtanul, akkor is csak legfeljebb azt tudja, hogy mit *ne tegyen*, és mindent előlről, az alapoktól kell kezdenie, ha saját útján akar járni. Ma nagyon is kemény kérlehetetlenséggel érvényesül a Leonardo da Vinci-féle bölcsesség: „Tanulj meg mindent, azután menj a magad útján.”

Meglepő – azaz a fentiek alapján már talán nem is annyira meglepő – az a kitétel is, amellyel O. F. Bartók megleckézetése után Honeggert állítja pellengérré, mondván: „Honegger még az évszázadok során kifejldött finom nyugati hangszereket kényszeríti a lokomotív ábrázolás megalázó szerepére.” A célzás itt a szerző Pacific 131. c., egy száguldó expresszvonat zenei képét megrajzoló, szellemes kis programzenei kompozíciójára irányul. Mi az a megalázó szerep, amitől óvni kell a „finom nyugati hangszereket”, a „finom” tradíciókat és nyilván a „finom és nagyérdemű” közönséget is? Valami felháborító és gonosz tett az, ha egy mesteri zenei játékban eleven akusztikus képét kapjuk egy olyan jelenségnek, amely formájában, jelképes tartalmában egyaránt sokat kifejez korunkból, világunkból? – Nem, én korántsem vagyok a gépek, masinák, kerekcs, szárnyas, avagy sinen rohanó alkalmatosságok buzgó profétája és a kellenél egyszer sem akarom többször elmondani, hogy a technika századát éljük, hiszen ugyanilyen joggal elmondhatjuk, hogy a szocializmus, az új művészet, az új tudomány és új embertípus kialakulásának századát éljük, és ezek mind csak együtt – és nem külön-külön, egymás rovására – alkotják korunkat. A művészetnek a technika korában ugyanúgy megvan a maga világot ábrázoló, összefogó és kifejező, egyetemes jelentősége, mint II. Ramses korában, vagy a reneszánsz században, azzal a különbséggel, hogy az ábrázolt és összefogott világ képei és figurái között – sok más egyéb mellett – ott vannak egy technikai civilizáció reflexiói is. És a ma művészetétől mi sem lehet idegenebb, mint az olyan szenvedő és hamis esztétizálás, amely a világ ilyenfajta teljes ábrázolását a legkülönbébb gétaak és korlátok közé kívánja szorítani.

Még egy és más

Egészen röviden most már csak O. F. cikkének néhány kitételére szeretnék reagálni.

1. Idézett szerzőnk fiatal zeneszerzőink munkájáról ezt mondja: „Hitelenség, szertelenség és kiábrándultság vetülete zenéjük. Kommersz zenét írnak és eladják.” – Hogy az idézetünket megelőző sorokban O. F. úgy találja, hogy az új magyar zeneművek zörögnek, mint a kukoricaszár, csörögnek, mint a csépelet babbaj és konganak, mint az üres hordó, – ehhez semmi hozzáfűznivalónk, mivel ez valakinek a kizárólagos egyéni és magánvéleménye, amely – szerencsére – senki másra

sem kötelező. Viszont a kommersz vád esetében már nincs helye semmiféle szubjektívitásnak, mivel ez objektíve – nem igaz! Azt hiszem, teljes joggal írhatom ide egy egész sor fiatal komponista nevét, – akiket O. F. csak név nélkül támad, – akiknek művei az utóbbi években nem egy jelentős külföldi hangversenyen arattak jelentős sikert. Nem hiszem, hogy a kommersz vád akármennyire is érinthetné Kurtág Györgyöt, Szokolay Sándort, Petrovich Emilt, Székely Endrét, Lendvay Kamillót vagy Papp Lajost, hogy válogatás nélkül csak a leggyakrabban szereplő neveket említsük. Azzal kapcsolatban pedig, hogy zenéjüket „eladják”, csak egyet lehet felelni: bár tudnák eladni még jobban, bár lenne még nagyobb lehetőség, mind a kiadás, mind a bemutatás, mind pedig a közérdeklődést illetően.

2. Van O. F. cikkének egy része, amely egyik legeredetibb és legérdekesebb színpadi vállalkozásunkat, a pécsi balettet tüzi tollhegyre. Szemrehányásai között központi helyet foglal el, hogy az új kompozíciók közül egy sem „kimondottan” magyar tematikájú. – Ezzel kapcsolatban talán szabadon arra utalnunk, hogy Bartók színpadi művei között sem található „kimondottan” magyar tematikájú alkotásokat, valamint legnagyobb magyar színpadi alkotásunk, Az ember tragédiája szintén nem kimondottan magyar, vagy nemzeti tematikájú – bár ez cseppet sem ártott a darab értékének vagy népszerűségének!

*

Ha valaki visszatekint az elmúlt 150 évre, és emlékiratokból, levelekből, újságcikkekből, beszámolókból akarná rekonstruálni ennek a periódusnak zenei életét, azt kellene tapasztalnia, hogy se szeri, se száma a kétségbeesett, mennydörgőhangú valódi és botcsinálta „műértőknek”, akik mind a zenét akarták megmenteni sarlatánok és szélhámosok mesterkedéseitől, és akik Beethovenról Debussyig majd minden kortársukat kiátkozták a muzsika felszentelt panteonjából. Hányszor hangzott el a drámai felkiáltás: mivé lesz a „tudatlan, érzés és művészi hit nélküli sehonnaiak kezén a nemes művészet?” Kár volt aggódní – a nemes művészet túlélte mindahányukat – alkotókat és ítéskéte, sehonnaiakat és felkent mestereket.

Valószínű, hogy a ma zenéjének is jelentős része fog majd kihullani az idők rostáján, miután egy új stílus kialakításában, egy új közizlés formálásában szükséges centiméternyi hangyamunkáját elvégezte, mint ahogy az előző korokból is egész életművek tűntek és tűnnek el ebben a roppant süllyesztőben. De azt bizonyosra mondhatjuk, hogy egyetlen értelemmel, művészi indítékkal végrehajtott kísérlet, egyetlen leírt vagy megszólaltatott hang sem vesztet teljesen kárba, mert rajtuk – és csakis rajtuk – keresztül érhetünk el korunk sajátosan új és eredeti zeneiségének kialakulásáig. Egy nagy és bizonyára még sok vihart hozó változás-sor elején még túlkorán van ahhoz, hogy máris elzárkózzunk olyan eredmények előtt, amelyek még ki sem alakultak teljesen, és amelyekről vajmi keveset tudunk. A merész előőrsök, az „avantgard” irányzatok mindig is magukban hordták a tévedések és túlzások lehetőségét. De magukban hordják a kialakuló újat, a jövőt is, és gyakran a nagy erőket megmozgató „forradalmi tévedéseik” az utódok és a mesterek kezén válnak majd csak igazi talált kincssé.

Való igazság: a vakmerő forradalmárok, a tradíciókat zúzó újítók, a gátlástalan „kíváncsiak”, a kísérletezők tévedhetnek, de az eleve minden elől elzárkózó bátortalan és henye konzervativizmus csak tévedhet – és ez súlyosabb, nyomasztóbb lehetőség mindennél.

SZÁSZ ISTVÁN

GONDOLATOK A TERASZON

Mecsek, 1963. szeptember

Itt ülök a Mecseken, üdülni jöttem ide, vendégként, átutazó vagyok. Velem együtt még vagy másfélszázan töltenek itt két hetet, az ország minden részéből. Fedezzem most fel, milyen sokszínű társaság gyűlt itt össze, milyen sokrétű alkalmi közösség? Soroljam fel, hogy a dunaujvárosi mérnök, a veszprémi fizikus, a budapesti nyomdász, a nagykőrösi hivatalnoknő, a kaposvári vasmunkás ül együtt, élvezve a szabadságot, csodálva a tájat, birtokba véve mindazt, ami nálunk minden üdülőt megillet? Vigyázat, csak, semmi sematizmus, semmi lelkendezés, únják már az erről szóló beszámolót, magától értetődő vivmány ez, nincs rajta semmi meglepő. Azon sem lepődöm meg, hogy a Nádornál sokszoknyás, fejkendő s parasztmenyecske taxiba száll. Nyeglébb olvasóm még azt mondaná: na bumm! – rendben van, a lánya majd így bérel egy helikoptert, most ez van, holnapután meg az lesz rendjén.

Nem csodálkozom, nem hallelujázom hát, csak hallgatom, figyelem a különböző életeket, igyekszem felismerni, különválasztani a spektrum színeit. Valamennyit felmutatni dehogyan is lehet. Hányféle sors! A férfi, akinek Hain Péter leverte a veséjét és aki egy negyedszázada az Ebro mellett harcolt, az asszony, aki a rettenet éveiben férjét, leányát, egész családját elvesztette, az építőipari vállalat bérelszámolónője, aki vőlegényt keres, az egykori földesúr, aki tizenöt évig volt éjjeliőr és most nyugdíjas és ha el is hagyta a nyolcvanát, olyan fiatalosan és otthonosan jár-ke, mintha még Hotel Kikelet-nek neveznék e helyet. Együtt vannak most, ez itt ünnep, elmúlik a két hét, és ők újra szétszélednek az országba, egy kevésé meggazdagodva.

Az üdülők derék dolgozóinak serény igyekezete, a pompás táj, ilyen-olyan élmények, a késő nyár verőfénye gazdagítja a napokat. Ez gazdagít engem is, amint ülök a teraszon és a városra lepillantok. Idegen vagyok itt és mégsem idegen. Jártam már erre többször is. Mikor először? Fut az idő, a hetek hónapokká, a hónapok évekké, az évek évtizedekké szövetkeznek. Tizennyolc esztendeje érkeztem először Pécsre, alig három hónapja múlt el a hadak ideje. Vonat még habozva járt, Pestről egy, az újságot szállító, kis teherautón kuporogva igyekeztünk errefelé és ha útközben a tájat akartuk látni, fel kellett ágaskodnunk, magasra emelni a ponyvát, úgy pillantottunk csak ki a nyári aranyban lassan éledező dunántúli falvakra, városokra. Hajnalban indultunk Pestről, estére értünk Pécsre, át a romhalmazzá vált Székesfehérváron, vigyázva, kerülgetve az út még fel nem szedett aknáit, szétlőtt autók heverő roncsait. Pécs meglepő csenddel, nyugalommal, majdnem békebeli bőséggel fogadott. „Szerencsés város!” sóhajtott fel a szétdúlt országokat, városokat megjárt férfi, baj nélkül vészelt át, éjszaka, majdnem harc nélkül lopakodtak ki a náci csapatok, s hajnalban már bevonultak a felszabadítók. Seholy rom, mondtam magamban, ahogy a következő napokban körülnéztem a városban –, és a bennszülöttek is ezt mondogatták, nem is rejtett büszkeséggel. De ahogy tovább maradtam, mélyebben vizsgálódtam, találkoztam bizonyos romokkal, nem is kevésel. Nem, nem épületek újjáépítését kellett elvégezni – a lelkekét. Mert ez a szép, kultúrált Pécs nemcsak a „sztrájkváros” volt – már 1913-ban így nevezték –, de egyes bigott körök elfogultságának városa is. És akkor, 1945 nyarán, még nagyon sokan, árnyal telt boltíves palotákban meghúzódva nem nyugodtak bele a múlt rompáinak eltakarításába. Ma már lepergett történelem mindez és szívszagatóan szép emlék csupán az a három hét, amit akkor egy elhagyott mecseki villában töltöttem. Képzeljétek el a férfit, akit az embertelenség egész Európán át országról-országra üldözött, akinek egét éveket a megsemmisítő tábor krematórium-kéményének korma és

füstje fedte el, aki bitangok prédájaként látta önmagát és népét, nos, a testi és lelki gyötrelmek, az éhezés, a megaláztatás és halálfélelem éveit után, dús szőlővenyigék, a termésüktől meghajló barack és mandulaágak között, ragyogó napsütésben hevert a kertben. A csend, a bőség, a nyugalom és biztonság kertjében hevertünk, legdrágább emberemmel, feleségemmel és arról álmodtunk, hogy minden, ami volt, csak az elsőtétítés kora, az emberiség betegségektől megzavart, megmérgezett szervezetének lidércnyomása volt. Álmoztunk és fogadkoztunk is, hogy soha, de soha többé! És hogy e fogadalom teljesítéséhez erőt merítsünk, felidézünk a múltat, éppen e város legkülönbjeseinek elszánt, nagyszerű harcait. Hiszen a pécsvidéki bányászok századunk elején az országban elsőnek alakítottak szervezetet, nekik volt elsőnek újságjuk, itt zajlottak le a legelkeseredettebb és legsikeresebb sztrájkok, nagygyűlések és tüntetések. Itt választottak – már 1911-ben – az országban először szocialistákat a törvényhatósági bizottságba. Ki mindenki, milyen nagyszerű emberek harcoltak az elnyomottakért! A szabadon eszmélésért, az emberhez méltó gondolkozásért! Emlékezzünk csak rá, hogy több, mint félszázada, itt, Pécsen tartották a szabadgondolkodók első országos kongresszusát! Micsoda tett volt ez akkor, micsoda áldozatos emberek álltak ki a sötétség ellen... Tudom a pécsiek nem felejtették el dr. Doktor Sándor, Hajdu Gyula és társaik nevét! És azokra a névtelen mecsekszabolcsi, pécsvidéki bányászokra is emlékeznek – régi papírok, utódok tisztelete és kegyelete őrzi nevüket –, akik évtizedeken át, vállalva az üldöztetést, a munkanélküliséget, a csendőrség brutalitását, a hőskorban hősök mertek lenni. Mi, akkor 1945 késő nyarán és most 1963 kora őszén elragadtatva néztük a mecseki teraszról Pécs szép városát, és nem felejtkezhattunk meg a viruló fa gyökereiről, azokról, akik a gyökeret tápláló humuszt temékennyé tették.

Ahogy e sorokat rovom, fejem csóválom s intem magamat:

„Ne melegíts fel régi történeteket, a pécsiek mindezt jól ismerik, néked újdonság lehet mindez, nekik nem az.”

Bizonyára így van, bizonyára mai pécsi szenzációkról kellene szólnom, az én hibám, hogy nem teszem. Tudom jól, hogy e város azóta kinőtte ruháit, elhagyta Szegedet, Debrecent, ma az ország harmadik városa és a kultúra igényében és gyakorlatában egyenrangú az elsővel. De miért e rangsorolás? Ki mondja, hogy a róza különb, mint a szegfű és a jácint illata hátrábbvaló mint a liliumé? Valamikor egy igen bölcs, mélyszavú íróbarátom így mondta keserűen: „Bizony, öcsém, mi vidéki ország vagyunk.” János bácsinak ez a jellemzése ma már nem igaz, nem lehet igaz. Sem az ország, a mi országunk, sem városaink nem lehetnek provinciálisak. És ha bárki is nálunk, Budapesten, ajkbiggyeszve vidékinek merészel nevezni eszmét, mozgalmat, törekvést, amely nem Budapestről, hanem más hazai városból indul el, úgy önmagát leplezi le, ő a szűklátókörűen provinciális.

És ha már itt tartunk, miért ne beszéljek Pécs irodalmi életéről és az azt első sorban képviselő *Jelenkor*ról? Vonakodom elhinni, hogy bármely szavam az udvariaskodó vagy akadékoskodó részrehajlásnak ítélné bánki. Én ezt a folyóiratot jó lapnak tartom. Nem annak ellenére, hogy vidéken adják ki és nem azért, mert ott jelenik meg. Vannak hibái, akadnak erősebb, gyengébb számai, ugyanúgy, ahogy minden más folyóiratunkkal megesis. Sokszor, többször sajátos íze van, de ez így van jól. Az azonban kevésbé esik jól, hogy egyetlen számban versben is, széljegyzetben is hadakozik a provincializmus vádjá ellen. Igazát jószerivel tettekkel, írásművekkel csatanósan tudja bizonyítani, sokkal fölényesebben, minék hát az egykori vidéki színvonalra emlékeztető íráscskára – akár ha az fővárosi lap kisiklása is – ilyen érzékenyen reagálni, ez devalválhatja a jogos álláspontot.*

* Nádass József 1963 dec. 9-i keltezésű postabélyegzővel érkezett levelében csillag alatt az alábbi kiegészítést kérte cikkéhez:

Cikkemet 1963 szeptemberében írtam, a szerkesztőség a januári, „pécsi” számig halasztotta el közzétételét. A közben megjelent Jelenkorok sok közleménye kifogásaimat és nem elismeréseimet húzza alá. Ezért hát, ha már előbb a Jelenkorról általában szoltam, most – bármennyire sajnálom – ki kell mondanom, hogy ellenérzésem növekedett. Míg eleinte Takáts Gyula „leveleit” csak egyetlen és nem jellemző, elutasítandó jelenségnek tartottam, a későbbi halmozás inkább az ellenkezőjéről győz meg. Nem értek egyet Mészöly darabjával, nem Szij Rezső kritikátlanul szabódezsői

Csak egyet említettem, de egyébire is gondolok. Ezért-azért vitáznék a lappal; éppen, mert becsületes munkának érzem azt, amit végez, figyelem olyan gondosan. Féltő szeretettel – aggódással is – vizsgállok minden tevékenységet, amely az ember átalakítását célozza. Az írónak, művésznek ez a hivatása – vajon megfelelünk-e neki? Gazdaságunk, államunk, társadalmunk átalakításában kilométereket léptünk előre, és hány métert (vagy centimétert?) az ember átformálásában? Primitív igazság, de alapvető – és nem lehet elégyszer ismételni, mert vannak, akik megfélemlkeznek róla –, hogy szocialisták nélkül nincs szocializmus. Már pedig mi mindent, régít, ósdít hordanak még ma-gukban oly sokan közöttünk, körülöttünk!

Ezt megváltoztatni, az elavultat, károsat kiirtani és az újat beleplántálni – ez a mi feladatunk. Korszerű embert a korszerű társadalomba, a jelenkor emberét a jelenkorba. Korszerű... és jelenkor... szent Kleofás, soha ennyit nem mondták ezt ki, írták ezt le. És soha ennyiszor nem értették félre, nem éltek vissza vele. Twiszt és csónadrág, neonfény és tévé, kagyló fotel és túsarkú cipő, autó és zsebrádió – az is ostoba, aki harcol ellenük, elétkozza őket, az is, aki ezekben látja a kor kifejezését. Mindettől senki nem lesz emberségében modernebbé, gyakran mássá sem. Minden korban az a modernbb ember, aki egyre inkább ember módjára akar és tud élni. A modern ember megérti korát, korának társadalmát és nem csak magáért, de e társadalomért, a többiekért is él. Mert élelmet magának, esetleg családjának, hajlékot meg ruházatot a fagy és a tűző nap ellen, az állat is megszerzi. Az ember ott kezdődik, amikor túl tud lépni önmagán és másoknak is él! A közösségi ember, az a korszerű, az él a jelenkorért, együttal a holnapért is!

Azért írok, mert az a rögeszmém, hogy hirdetem kell eszméimet – és legfőbb eszmém: az életnek értelme van, még pontosabban, csak az az élet, amelynek értelme van, mert nemcsak magáért van. Meg akarom győzni embertársaimat, hogy ilyen módon éljenek, azt bizonyítom, hogy a legszürkébb – és a legvigasztalanabb – élet is jelenthet valamit. A bizonyítás persze nem mindig sikerül. Nem hiteles, nincs megjelenítő ereje, ha vulgárisan, tételesen hirdetem. Ha egy megcsalt könyvelőről, fogfájástól gyötört kereskedősegédéről, egy közhelyeket daráló kávéházi kártyásról, egy testileg és lelki-leg rothadó némberről beszélek, úgy kell megjelenítenem, hogy az élet értelmét keltsem fel az olvasóban. Akár így: ez értelmetlen élet, ez emberhez méltatlan, elrontott, ez a gyász. Vagy úgy, hogy az olvasóban tudatosan vagy öntudatlanul felébredjen a vágy: nekem is így kell élnem. De vigyázzunk, a könnyebb megoldás gyáva megfutamodás. Amit az olvasó mindjárt felismer, az aligha ad valamit. Ez csak fénykép, másolat, csak valódi. Az igaz az, ha az olvasó megrendülve felkiált, ha magában hordja az élményt. A realizmus: újra felfedezés. Tudatra kell emelni azt, amit csak megsejtettek. Ráébreszteni a másokkal való rokonságra, pontosabban: nincs egyedül, érzésében, gondolataiban sem. Tagadom, hogy szenvtelenül lehetne írni. Az igazi író állást foglal az első sortól kezdve. Valamit kiválaszt a világ jelenségeiből – és már azzal, hogy azt választja ki, amit felmutat: állástfoglal.

A mesterember tud szenvedély nélkül írni, a művész soha. Az ő feladata leleplezni, megrázni az embert: ilyenek vagytok, jusson eszetekbe, lássátok magatokat és cselekedeteiteket, világotok. Ne úgy lássátok, ahogyan eddig, hanem úgy, ahogyan a közösség, a társadalom, a világ látja.

Itt ülök a mecseki teraszon az őszi napsütésben. Lepillantok az Uránváros hatalmas, tiszta háztömbjeire. Talán olyanok is laknak bennük, akiket anyjuk, a sztrájk miatt kilakoltatott bányász felesége, egy félévszázad előtt a disznóólban vagy az árok-

hangvételével. Nem kellett volna-e Kodolányit visszaemlékezéseinek szépítő, önigazoló izére figyelmeztetni? Így akaratlanul is lerontja állításainak hitelét. És a szépirodalom? Thierry novellái modorosak, a stílus erőszakolt, a hozzájuk fűzött „Magyarázat” kuszált, zavaros filozofálgatás. Sobor naturalista novellája iskola-példa. Mai kulisszás, mai divat-téma. Az ilyen írásokból arról győződhet meg az olvasó, hogy társadalmunk legfőbb – vagy egyetlen – erkölcsi problémája a gáttalan, önmagukat és társaikat meggyalázó szexualitásban tobzódó fiatalság nemi erkölcstelensége. Nem sorolom tovább, hogy hány alakban bukkan fel a „Jelenkor” hasábjain egyrészt a túlhaladott, egyszer már lebírt múlt ideológiája és az ezt áttélekkel segítő ál-jelenkor, divat-jelenkor.

ban szület meg. A szülőanyának jut egyetlen fedél, a disznóól és az Uránváros lakásai között ugye nem 50-60 esztendő, de évszázadok állnak? Ám, úgy érzem, vannak, akik könnyen felejtnek, és újra kérdem, emberségben magasodunk-e oly derekasan, amennyire örökre elsüllyedt disznóólak és viskók fölé ezek a valóban korszerű házak?

Lehet, hogy elragadott a hév.

Leteszem hát a ceruzámat s elhallgatok.

NÁDASS JÓZSEF

SZÉLJEGYZET

A BÁBMŰVÉSZEZRŐL

Az elmúlt évben, november 24-től 26-ig a Népművelési Intézet Pécsen rendezte meg az első országos bábjátékos napokat. A három napos konferencián az ország különböző részeiből mintegy kétszázán vettek részt. A bábjátékos napok programját elméleti előadások, három gyermek és három felnőtt csoport bemutatója, valamint a bemutatók utáni értékelések és viták alkották.

A bábjátékos mozgalom – néhány hivatásos csoportot leszámítva – öntevékeny együttesekből áll. A mozgalom társadalmi hatását két szám érzékelteti: ma az országban mintegy 1200 gyermek és 150 felnőtt csoport működik. E csoportok küldöttei, képviselői jöttek el Pécsre, hogy immár országos szinten hányják-vessék meg gondjaikat, beszéljék meg a mozgalom továbbfejlődésének lehetőségeit. Az igényes elméleti előadások és a cseppet sem műkedvelő szintű bemutatókat követő szenvedélyes munkaértekezletek középpontjában elsősorban tartalmi és esztétikai kérdések szerepeltek, nem anyagi gondokon, egyéni panaszokon rágódtak a résztvevők.

Természetes is ez, hisz a bábjáték az a művészet, amely a legkevesebb anyagi befektetést kívánja (láttunk kukoricacsutkákból, csuhéjból készített, valamint műanyagboltban – bizonyára kölcsön is – beszerezhető holmikból összerakott bábokat), s ez az a művészet, amely a gyermekekkel való kapcsolata révén elsősorban pedagógiai fogékonyságot, művészi ösztönt, kollektív gondolkodást igényel, és nem szít egyéni ambíciót, személyes rivalizálást.

A bábügy fontosságát a mozgalom széleskörű elterjedése mellett az adja meg, hogy akár mint játékos, akár mint közönség – a gyerekekkel van kapcsolatban. A bábjátszás a gyermek esztétikai nevelésének igen fontos segítője lehet; az embernek azon az úton, amelyen a művészettel is találkoznia kell, egyik első nagy ünnepévé válhat.

Annak ellenére, hogy a bábjátékban a különféle művészetek elemeit, az irodalmi szöveget, a kísérőzenét, a színpadi játékot, a figurák és a díszletek képzőművészeti megtervezését, a tánc-szerű mozgást stb. egyaránt föllelhetni, a bábjátszás mégsem pusztán ezek együttese, mértani összege, hanem minőségileg más, önálló művészet. A bábjátszásnak is megvan a maga külön, sajátos nyelve, autonóm világa. Karakterét döntően meghatározza, hogy gyermekközönséghez szól, hogy kollektív művészet. Ugyanakkor a bábjáték az a művészet, amelyben a modern művészetekre általánosságban is jellemző áttételesség, elvonatkoztatás talán a „legkézzelfoghatóbban” van jelen. A sajátos bábos stílustól a legidegenebb a naturalizmus. Viszont a személyek és fogalmak tárgyiasítása és a tárgyak megelevenítése a báb legegényibb nyelve. A korszerű művészet értésére és szeretetére történő nevelésben, „ráhangolásban” ezért kaphat oly nagy szerepet a bábjáték.

E tény két következményére – egyben a pécsi első országos bábnapok tanulságaira – szeretnénk itt föl hívní a figyelmet.

Egyfelől arra, hogy a bábjátszás színvonala írói ügy is. A konferencián látott előadások közül a „bábnyelven” írt daraboknak s egyben igényes írói munkáknak volt igazi sikere. Magas színvonalú s a világirodalomban páratlan gyermekköltészetünkhöz hasonlóan akkor lesz virágzó báb kultúránk, ha azok írják a bábdarabokat, akik írni tudnak és egyúttal „bábul” tudnak írni.

A másik tanulság pedagógiai ügy. A gyermek bábcsoporthoz vezetői szinte kivétel nélkül nevelők, s a felnőtt együttesek tagjai közt is sok a pedagógus. Itteni tevékenységük akkor lehet eredményes, ha a bábművészet elemeit s a bábjátszás gyakorlatát már a pedagógiai intézményekben, a tanítóképzőkben és a tanárképző főiskolákon megismerik. Célszerű lenne e helyeken a bábművészetet – legalább fakultatív tárgyként – mihamarabb a tantervbe illeszteni.

- 1 -

BABITS MIHÁLY EMLÉKEZETE

Babits Mihály születésének 80. évfordulója alkalmából Pécssett, a múlt év november 30-án és december 1-én emlékünnepeket tartottak. Az ünnepség-sorozatot a Városi Tanács Művelődési Osztálya, a Magyar Írók Szövetsége Pécsi Csoportja, az Egyetemi Könyvtár, valamint a Nagy Lajos Gimnázium KISZ-szervezete rendezte. Az ünnepséget irodalmi est vezette be, melynek előadója *dr. Basch Lóránt*, a költő barátja és a Baumgarten-díjat odaítélő bizottságban kurátor-társa volt. Az est műsorában közreműködtek a Pécsi Nemzeti Színház művészei. Másnap friss virág került Babits Mihály egykori, Zrínyi utcai diákszobájának ablakába, s a ház falán már korábban elhelyezett emléktáblát megkoszorúzták a Janus Pannonius Gimnázium irodalmi szakkörének tagjai. A délelőtti folyamán még sor került, a hajdani ciszter, ma Nagy Lajos Gimnáziumban elhelyezett emléktábla felavatására. A gimnázium nyolc osztályát végezte Babits Mihály ebben az épületben. Itt *Tüskés Tibor* mondott beszédet. A pécsi jubileumi Babits-ünnepségek alkalmával az Egyetemi Könyvtárban emlékkiállítás rendeztek. A kiállítást *Pákolitz István* nyitotta meg. A tárlókban főként a költő pécsi diákveire és későbbi pécsi kapcsolataira vonatkozó eredeti dokumentumokat helyeztek el.

Az évforduló egyre sürgetőbb igénnyel juttatja eszünkbe azt a nem mai keletű gondolatot, hogy Babits Mihály egykori diákszobáját, ezt a ma már átmedvesedett falú, vakolatot vedlő házrészt a városi tanácsnak mielőbb gondozásba kellene venni, és ott állandó jellegű Babits-kiállítást berendezni. Nemkevesébé hasznos volna egy, Babits Pécssett töltött napjait, életének tíz esztendejét, valamint a városhoz fűződő későbbi kapcsolatait tárgyaló kiadvány megjelentetése.

Az évforduló alkalmából közöljük Babits Mihály ifjúkori önéletrajzát. Az írás nyomtatásban először a Magyar Nemzet 1943. évi karácsonyi számában jelent meg. Az eredeti példányt az Országos Széchenyi Könyvtár a Babits-hagyatékban őrzi.

(A szakvizsgái folyamódásához kívánt önéletrajz *impuruma* jövődöbéli *biographusaim* rendelkezésére.)

1883. nov. 26-án születtem, Szekszárdon, Tolna vármegye főbelyén. Atyámat azonban, mikor én még egészen kis gyermek voltam, Budapestre nevezték ki kir. táblabírónak; majd a kir. tábla decentralizációja után Pécsre helyezték át. Így gimnáziumi tanulmányaimat már Pécssett kezdtem meg, a zirci ciszterciarend róm. katb. főgimnáziumában.

Első iskolaéveim kedves tantárgya a latin volt: emlékszem, mint tízéves gyermek, mily élvezettel skandáltam a pattogó hexametereket és fordítottam a nehez pensumokat. Szívesen olvastam a mythológiát is, a római történet s olvasókönyvem régiségtani jegyzeteit. Kevesebb vonzalommal viseltem ekkor a számtan, s éppen semmivel a magyar nyelvtan iránt. Mindazonáltal az első két évben csupa jeles bizonyítványokat hoztam haza, ami tán inkább gyermekileg friss eszemnek, mintsem szorgalmamnak volt köszönhető.

A harmadik évben kissé elbanyagoltam magamat: ekkor elfogott az olvasás szenvedélye, és nem a tankönyveimet olvastam. Mint azekori gyermekek többnyire, kaptam a fantasztikus históriákon, regényeken: Jules Vernét előbb, aztán Jókait faltam. Ha nem volt más olvasni valóm, apám Természettudományi Közlönyeiből böngésztem, amit megértettem.

Ekkor már meglehetősen értettem franciául s apám járatott is nekem francia lapot.

A negyedik évben, látván kalkulusaim hanyatlását, ismét megszállt a törekvés, tanulni kezdem, és sikerült is kivinnom év végére az egyik „osztály-aranyat”. De e szorgalmam, amennyire emlékszem, inkább ambícióból, mint élvezetből fakadt.

Átlépve az ötödik osztályba, természetesen a görög nyelvet választottam a pótló tanulmányok helyett. Ebben az évben történt, hogy atyámat elvesztettem. Édesanyám ekkor Szekszárdra költözött, s én, folytatván pécsi tanulmányaimat, azóta csak a szünidőket tölthetem a szülői házban.

Ekkor kezdtem érdeklődni a magyar irodalom iránt. Jókai olvasása a népiesnek bámulásához, majd a nemzeti költőkhez vezetett, akiket ugyan szemelvényesen már gyermekkorom óta ismerek. Arany János lett az, akit már ekkor leginkább megkedveltem s az ő hatalmas költészete azóta sem szűnt meg soha folytonos bámulatom és élvezetem tárgyát képezni.

Ekkört a görögben is (mely nyelvet az iskolában sokat olvastunk, de a nyelvtant meglehetősen elbanyagoltuk) vittem annyira, hogy tanárom, bizván szorgalmamban, magánolvasmányt is adott számomra, Sokratést, akit különben mihamar megúntam. Annál szívesebben fordítottam Platont és vágyakoztam Aischylos után, akit magyar fordításban olvasván, igen megkedveltem.

Arany Buda Halála, melyet akkor is, mint most, költeményei közül leginkább bámultam, a bunnagyar mondák tanulmányára indított, melyet akkori viszonyaimhoz képest elég terjedelemben kíséreltem meg. Eppen így (egy önképzőkori pályatételtől buzdítva) megírtam II. Rákóczi György erdélyi fejedelem uralkodását, szorgalmasan felhasználván minden forrást, melyet a város szegényes könyv-

tárai rendelkezésemre bocsátottak; az összegyűjtött adatok tekintélyes tömege (melyekből a világot sem hagytam volna ki egyet is) munkámat egész terjedelmes könyvvé tette s a pályadíjat megnyertem; de önállóbb jellegűnek szikrája sem élénkitette e száraz stílusgyakorlatot. Legnagyobb hasznom belőle a régi emlékiratok áttanulmányozása volt...

— 5

A NÉP ÉS MŰVÉSZETE

Balatonmagyaród kis zalai község, ezerkétszáz lelket számlál. Valaha halászok lakták, a Kis-Balaton nádvilága vette körül. A vasút nyolc kilométerre elkerüli, orvost, papot a szomszéd községből kell hozni. Állatorvos sincs helyben. A tanácselnök naponta jár ki Kanizsáról. A „szellem napvilágát” az általános iskola öt nevelője élesztgeti.

Ebben a községben él, dolgozik és tanít Csordás János. Verseit, írásait az irodalmi lapok közlik, de egy másik nevezetessége is van. Az elmúlt nyáron már jártam nála, akkor öreg parasztembereként gyűjtött népdalokat, régi halásznótákat hallgattam magnetofonszalagról. (Ennek a felejthetetlen látogatásnak az emlékét a *Köznevelés* egyik őszi számában meg is írtam.) Már akkor említette, hogy a télen lesz igazán érdemes eljönni Magyaródra, amikor a helyi irodalmi színpad új műsört mutat be, a felnőttek pedig egy eredeti magyaródi lakodalmast játszanak el. Szíves meghívásának azért sem tudtam ellentmondani, mert a személyes érdeklődésen túl vállalkozását olyan-nak tartom, ami páratlan és egyedülálló, és általánosabb figyelmet érdemel.

Karácsonykor a komárvárosi állomásról csengős szán vitt a faluba. A kőpadlós, kicsit rideg művelődési házban négyszáz ember szorongott. Az épület most volt először kicsi. (Tíz éve építették. Akkor szinte csodának számított, hogy egy eldugott falu ekkora kultúrházat kap. Úgy mondják, tévedésből történt. A tervet jóváhagyó pesti illetékes a falu nevéből azt hitte, hogy valami nagyobb balatonparti üdülőhelyről van szó. Pedig légvonalban is jó húsz kilométerre van ide a Balaton!) A műsor első felében ízes zalai dialektusban klasszikus magyar költők szólaltak meg a legősibb és leg-egyetemesebb emberi érzésről, a szerelemről; versek sorjáztak Adytól, József Attilától, Radnótitól a nőről és az asszonyról, a hitvesről és az anyáról; aztán megelevenedett maga a régi falusi élet egy szép ritusa, a lakodalom, köszöntőkkel, táncokkal. Nem „színház” volt ez, „műkedvelő előadás”, nem jól-rosszul megtanult szerepekben csetlettek-botlottak az emberek, hanem önmagukat adták; nem „színészek” voltak, hanem egy lakodalom résztvevői – tizenhattól hetvennégy évesig. Nem „alakítottak”, nem egy idegen író szövegét mondták föl, játszották el, hanem saját életüket jelenítették meg.

Mi tette ezt a balatonmagyaródi estet országosan is figyelemre méltóvá? Miről is van szó tulajdonképpen? Mi a tanulsága Csordás János vállalkozásának?

Napjaink társadalmi-politikai változása a legmélyebb nyomokat falun, a falusi életben hagyja. A falusi életforma hagyományos kötöttségei felbomlanak, a régi tulajdonviszonyok összetöredeznek, a falusi ember magánéletében is döntő, sorsalakító elhatározások elé kerül.

A mai falunak a kultúrához, a művelődéshez való kapcsolata is megváltozott. A föld népe egyre gyorsabb ütemben és egyre sürgetőbb igénnyel városiasodik. Leveti régi ruháit, elhagyja egykori szokásait, elfelejti hajdani énekeit. Falun is felöntik aszfalttal a járdát, eszpresszót nyítanak és kigyulladnak a fénycső lámpák. Persze ez még nem jelenti a várost, egy másik kultúra átvételét. De lassan elkopik valami régi, ha még nem is alakult ki az új. Ebben az átmenetben él a mai falusi ember. Tájékozódása, érdeklődése valami új felé vonzza, de életkeretei sokban még a régiek. Egykori dalait, szokásait, játékeit már elhagyta, elfelejtette, anélkül, hogy kialakított volna, magáévá tett volna valami mást, jobbat, nemesebbet.

Nyilvánvaló oktalanság és értelmetlenség lenne a régi szokásokhoz görcsösen ragaszkodni, bolti ruha helyett háziszóttásban járni, villany helyett pipicset égetni, a könyveket sutba dobni, ami a városból jön, megátkozni. Nem lehet a fejlődést, a szükségszerű változást megállítani, a modern élet, a modern szellem áramlását visszaparancsolni a múltba.

Ugyanakkor az ösztönös változásba sem lenne jó belenyugodni, abba a fölfogásba, ami mindent, ami más, ami új, már jobbnak is tart.

A magyar falu hajdan csodálatos dallamokat termelt, amelyekből modern zenénk, Bartók és Kodály muzsikája táplálkozott. A magyar falu csodálatos táncokat, népi játékokat alkotott, amelyekből egy népi együttes több esztendő műsora kitelik. A hajdani magyar falu mesélőket, többnyire névtelenségben rekedt népi alkotókat adott, akiknek játékos, kalandos szellemét sok-sok kötet népmesegyűjtemény őrzi. A hajdani magyar falu testvéri közösségben élt a művészettel; művészi izléssel díszítette ruháit, építette föl házát, rendezte be szobáját, élte hétköznapjait és ünnepeit.

Ezért a teremtő tehetségért volna kár! Erre az alkotó szellemre kellene nagyon vigyázni. A magyar falu művészi ösztönét lenne jó megőrizni.

Az nem baj, hogy ma háziszóttos helyett konfekcióban járunk – de izléssel öltözzünk. Az nem baj, hogy rádió szól falun is szinte minden házban – de tudjunk válogatni a műsorban. S még az sem baj, hogy csüddögölő helyett a twisztet szeretik a fiatalok – de ebben a táncban is elsősorban a mozgás ritmusát, a lélek könnyülését keressék.

A magyar falu évszázadokon át csiszolódott, finomodott izlését, művészi ösztönét féltjük, a mértéktartást, a szellemi igényt, az igazi szép iránti érzéket. Mert egyedül ez véd meg a hamistól, a talmi, csillogó köntösben jelentkező ál-művésztől; s egyedül ez az érzék tudja magához idomítani, asszimilálni, testére szabottá tenni az új benyomásokat, a modern élet jelenségeit.

A balatonmagyaródiak láthatóan ezzel az igénnyel rendezték meg ezt az estet. Egy régi hagyomány kelt életre, de a játék szereplői nem pusztán egy már letűnt életformát, egy hajdani népszokást akartak élesztetni, hanem legsajátabb életükben és művészetükben gyönyörködni. A magyaródiak ezzel az esttel nagyon szép példáját adták annak, hogy megbecsüljük művészetüket, ápolják kultúrájukat. Avatott kezek segítettek hozzá, hogy a népi hagyományok régi fényükben pompázzanak, ismétlem, nem azért, hogy mint egy múzeumi vitrin halott kiállítási tárgyai pusztán szemet frissítő látványok maradjanak, hanem azért, hogy ezek a dalok és szokások újra éljenek és hassanak.

Bizonyára azok, akik ezen az estén színpadra léptek, és mi mindnyájan nézők – sokan közülük már városba szakadt, de karácsonykor hazalátogató vendégek –, akik ennek az élménynek részesei voltunk: tisztább szívvel, ünnepibb lélekkel élő gyermekei lehetünk annak a változó, alakuló világnak, amely körülvesz bennünket. Valami olyan látványban lehetett részünk, amely fogékonyabbá tesz újabb szépségek befogadására s az értéktelen, silány dolgok elutasítására.

(t. t.)

A folyóirat öt éves fennállásának alkalmából országos pályázatot hirdetett a Jelenkor és a KISZ Baranya megyei Bizottsága a középfokú iskolák tanulói számára. A pályázók három téma közül választhattak. Az első csoport a folyóirat eddigi munkájáról írt, a második a folyóiratban megjelent valamelyik írásról, a harmadik a Jelenkor egyik szerzőjének a lapban megjelent munkáit értékelte.

A pályázat eredménye:

I. díj (500 Ft) Thiering Etelka, Budapest, XVI. Rákóczi út 27.

II. díj (300–300 Ft) Gellér István, Pécs, Építőipari Technikum, Kundl Edit, Budapest, XV. Kinizsi u. 40., Nyírlik Judit, Mohács, Ady Endre u. 7., Petri Ferenc, Szeged, Kárász u. 6.

II. díj (200–200 Ft) Ablonczy László, Sárospatak, Rákóczi gimn., Gyimesi Mária, Pécs, Nagy Jenő u. 32., Magay Edit, Pécs, Bartók Béla u. 73., Terbe Klára, Pécs, Rákóczi u. 49/1.

A díjak átvételéről a nyerteseket levélben értesítjük. A pályázatok általános értékelését pedig következő számunkban közöljük.

Szántó Tibor:

VÉGJÁTÉK

Nagyszándékú, gazdag anyagú, helyenként érdekes regényt tart a kezében a kritikus-olvasó.

Érdeklődést keltő, hatásos ötlet indítja a cselekményt: Perédi István nyugalmazott hírlapíró és szegényember „mililomos” lesz, lottójátékon meggazdagszik. Mihez kezd a milliójával ez az ösztört, beteg, barátja-nincs, rokona-nincs öregember? – ez a feszültség táplálja a regény egyik áramkörét. Perédi IBUSZ társasutazásra indul, de betegsége miatt el kell szakadnia a társaságtól, egy hétig Prágában vesztegel. Ez az egyhetes céltalan ténfergés, szemlélődés, vívódás, az öregember tehetetlenségének, magáramaradottságának jó lélekrajza a könyv legsikerültebb része. Légköre van, igényes, finom rajzolata, a gyötrődést kevés eszközzel, érzékletesen festi meg az író. Ez azonban csak egy kis része, töredéke a regénynek, rövid elbeszélésnyi; a tulajdonképpeni regény abból áll össze, hogy Perédi végiggondolja – nyugágán heverészve, szállodai szobájában, séta közben – életét, életének egyes állomásait. Ez az emlékezés-folyamat megszabott feladatot kap, (s ez egy másfajta feszítőerőt szán a regénynek): vajon mikor, szeszélyes sorsa melyik fordulóján tudta volna a főhős hasznosabban használni ezt a vagyont, mikor tudta volna a maga s mások életét a nagyobb boldogság felé terelni ezzel a haszontalan ajándék-millióval. Ennek a nyomozásnak, az emlékezésnek szenteli az író a terjedelem és figyelme nagyobbik részét; az indító ötlet is, a Prágában töltött egy hét – sőt ez a feladvány is, – csak ürügy arra, hogy elmondja a főhős életét.

Kitűnő ürügy, nem lehet hibáztatni a regény sikertelenségeiért. Jó lehetőségeket ad az író kezébe, kár, hogy nem tudta eléggé kiaknázni őket. Az öregember emlékezését első személyben fogalmazza meg, ebből nemcsak a történeteket meg az életrekelő alakok világát ismerhetnénk meg, hanem az emlékező, az öreg Perédi gondolkodásmódjára, ítéleteire, jellemére is több fény vetődhetne. A regény építésmódját, a szerkezetet is ez az emlékezés-jelleg sugallja: néhány kutatópontot választ az író, egy-egy fontosabb esemény köré kristályosodnak ki az emlékek, s az idő rendjét is megbontja, szertelenül sorakoztatja a képeket-történeteket, egy-egy kiesett láncszemet utólag közbevetőleg kapcsol be a sorba. A cselekmény vázlatos áttekintése ezt a bátor szerkesztésmódot is megvalósítja, a regény sokrétű-

ségét, anyaga változatosságát is sejteti. Ime: Néhány villanás a gyermekkorból, a század elejéről, majd egy testesebb történet az első világháború idejéből: a fiatal Perédi István, haditudósító és karpaszományos, szabadságát tölti a fővárosban. Viszontlátja és lassan megújja szeszélyes színésznő-kedvesét, és átél egy lelki konfliktust: ha lemondana a nőről, vetélytársa felmentené a katonai szolgálat alól, nem kellene visszatérnie a frontra. S bár a kapcsolat meghidegedett már, ő lovasiasan és tisztán – minden pénz nélkül – a frontot választja. – A következő történet 1922-ben játszódik. Perédi a kapitalista újság-spekuláció hálójában vergődik, becsületes utakat keres, nyomornegvedekről írna szociográfiát. Időnként távoli kancsolatba kerül a munkásmozgalommal, de tétlenül hagyja sodortatni magát az eseményektől. Újság-szövetkezéseket előbb megrontja, majd megfojtja a tőkés spekuláció. – Az emlékezés ismét a gyermekkorba vált, a kilencéves fiúcska idegenül ténferog a felnőttek világában, a nagynonnegvedekről írva a tanársköztársaság idején vagvunk, Perédi egy vasúti szállítmány tolmácsa, Ausztriába visznek versenylovakat, cserébe egy szállítmány gyóvvszerért. A tolmács rájön, hogy a vonaton magyar arisztokraták szöknek külföldre, de a gyóvvszer érdekében fedeznie kell szökésüket, a goromba és korlátolt politikai biztossal szemben is, saját meggyőződése ellenére is. – Ismét vissza a gyermekkorba, majd ismét előre, 1945-be. Hősünk egy küldöttség tagja, egy szektás, túlságosan radikális vezetőségű falu küldöttségéé, s a szomszéd falu meggondolt, bölcsőbb vezetőivel hosszas politikai vitát folytat. Közben visszaemlékezik – emlék az emlékekben – arra, hogyan szökött a nyilasok elől a szovjet csapatok által felszabadított területre. – S az utolsó kép: az emlékező 1921-ben részese lesz a királypuccs meghíúsításának. Még egy-két villanás, és ismét a „keretjatekban” vagyunk, Perédi a végére ér az emlékezésnek is, a kényszerű prágai tartózkodásnak is, és egy tragikus epizóddal, emberi méltóságának újabb megtépázásával emlékei között, fáradtan hazaindul.

Itt kínálkozott és illant el egy másik lehetőség, amelyet a laza ácsolatú szerkezet kínált. Az elmondott történeteket nem sikerült az írónak egy gondolatmenet, egy folyamat fonálára felfűznie, elszigetelt, önálló életet élnek. Lemond az író az idő rendjéről, de minden más rendről is, az epizódok sorának nincs belső logikája, tartalmi össz-

szétfüggése, a jellemek változásait halványan rajzolja; a történetek szeszélyes elrendezése nem áll valamely tanítás, a mondanivaló szolgálatában – a szerkezet itt tartalmi kérdéssé vált. Amellett, hogy az epizódok füzere nem vélet észre semmit az emlékező gondolatmenetének, gondolkodásmódjának természetéből, egyetemesebb – etikai, társadalmi – tanulságot sem bont ki. Elmulasztotta a regény, pedig a terjedelem és a fél évszázadnyi cselekmény lehetővé, sőt kötelezővé tette volna, hogy a jellem nagyívű fejlődésrajza mögött háttérként felrajzolja a társadalmi változásainak akár csak vázlatos, de összefüggő, tanulságokat észrevétető folyamatát. Az egyes történeteknek van valamelyes saját társadalmi horizontjuk, de ezek összeillesztését érezzük túlságosan elnagyoltnak.

Nem azért időztünk ennyit a szerkezet elemzésénél, mintha ebből a regény minden gyengéjét levezethetnénk. Amikor azt állítottuk, hogy az epizódok önálló életet élnek, hozzátehetjük volna, hogy regény helyett sok kitűnő novellát olvastunk, a zenekar helyett sok teljes szolista produkcióját hallgattuk meg. Csak hogy az epizódok nem élnek elég intenzíven önálló életüket, egyik sem tudja magát eléggé emlékeztetése tenni, megkedveltetni magát az olvasóval. S ebben az elbeszélő modor darabosságán, monotonitáján kívül főként a jellemábrázolást hibáztatjuk. Ami a keretjátékban, a főhős prágai küszködésében jól sikerült, az nem sikerült eléggé a részletekben: a szereplők arcát nehéz felismerni és felidézni. Akár a feleségre, vagy az amerikai magyarra, a színésznőre, a kommunista mozdonyvezetőre, a lumpen szeretőre – tehát az epizódistákra – gondolunk, akár a főhős fiatalkori portréjára, bizony eléggé szintelenek, jellegtelenek: ismert jellemismák vonásait hordozzák. Menti-e ezt az a körülmény, hogy a történeteket nem az író mondja el, hanem egy szereplő szájába adja a szót, a szereplőket Perédi István szavai keltik életre? Úgy érezzük, helytelen lenne azzal menetetni az elbeszélő modor, a megjelenítés és az alakok szürkeségét, hogy mindezt nem az író-tól, hanem az emlékező Peréditől halljuk, az ő szintelen egyéniségén átszűrve kell megjelennie a történetnek. Akit ilyen jellegtelen, középszerű főhőssel hozott össze írói sorsa, annak ismernie kell egy nagy titkot: hogyan lehet a középszerűt érdekesen ábrázolni. Az emlékezésben található etikai elmélkedések, „elkizések”, a hosszas politikai fejtegetések jellemzők lehetnek az emlékezőre, de nem jellemezhetik, mert megfárasztják a regényt, nem használnak érdekességének, olvashatóságának, hatásának.

Pedig a kitűnő írói nyersanyag érdemes lenne sikerültebb regényre, a sok apró, pontos megfigyelés életre kelthetné a cselekményt. Aligha volt alkalma az írónak mindezt személyesen átélnie, mégis – és ennek fenntartás nélkül örülhetünk – nagy beleélő készséggel vagy gondos gyűjtőmunkával meggyőző valóság-anyagot sikerült

szolgálatába állítania, sehol nem érzünk a cselekményben, a környezetrajzban, a beszédmódban anakronizmust. Ha jobban, természetesebben és érdekesebben illesztette volna össze ezeket a valóság-morzskákat, ha pl. a zárójelek közé rejtett elszigetelt megjegyzések, tudósítások bejutnának a cselekmény vérkeringésébe, – megadnák a regény hitelét, plasztikusabb lenne a történet társadalmi és köznapi háttere. Így is részletes, sokrétű elemzést, szép rajzot kapunk például a harmincas évek sajtó-viszonyairól, vagy a felszabadulás utáni forrongó politikai élet szövevényéről.

S még egy dolog dicséri Szántó Tibor regényét: a közéleti, társadalmi kérdések iránti fogékonyság. Mindig azokat a helyzeteket keresi, amely osztályok és világnézetek ütköztetését ábrázolhatja, s az ábrázolásban, a cselekmény bonyolításában – írói eszközökkel – mindig szenvedélyesen állást foglal a haladó eszmék, a társadalmi fejlődést szolgáló erők oldalán. Ezért sajnáljuk kétszeresen, hogy mondanivalója, a világról elmondott véleménye nem egyenletesebb színvonalú, érdekesebb, erőteljesebb regényben szólalt meg, s ehhez a körülményhez szabtuk a kritika jellegét is. Írói útja kisebbik szakaszát járta be eddig Szántó Tibor, továbbjutáshoz erre az őszinte szóra van szüksége.

Farkas László

A DUNÁNTÜLI TUDOMÁNYOS INTÉZET ÉVKÖNYVE

A Pécsen működő Dunántúli Tudományos Intézet „Értekezések 1961–62” című gyűjteményes kötetét most adta ki a Magyar Tudományos Akadémia.

A kötet első részében az eolikus üledékképződés, a talaj-, víz- és népességföldrajz egy-egy kutatási eredményéről számolnak be a dolgozatók. A második részben, időszéri kérdések kapcsolatában a történeiszek szólalnak meg. Egy irodalmi folyóiratnak nem feladata, hogy a tanulmányokkal részletesebben foglalkozzon, bár tárgyánál fogva Babics Andrásnak – aki egyébként az Évkönyv szerkesztője is – és Rúzsás Lajosnak tanulmánya eléggé közel áll hozánk, (Babics „A pécsi kőszérbányászat a feudalizmus korában”, „Rúzsás pedig „A városi fejlődés a Dunántúlon a XVIII–XIX. században” címmel írt kiemelkedő dolgozatot). E tisztes tanulmánykötetet az a tény teszi ezúttal számunkra különösen figyelemreméltóvá, hogy a munkatársak intézete most üli fennállásának huszadik évfordulóját.

Abban az időben, amikor a Dunántúli Tudományos Intézet gondolata megszületett, a hitlerista politika Pécs városát szemelte ki a terveikbe szőtt dunántúli „Gau” fővárosának. E terv útjában elsősorban a pécsi egyetem bölcsészeti kara állott. A németbarát kormány meg is szüntette ezt, helyébe pedig kezdetnek német gimnáziumot

ziumot létesített. A „bundista” kollégiumból a gimnáziumba menet a Hitler-Jugend középiskolások egyenruhában, zárt rendben naponta többször is átmasíroztak a város szívéen, a Széchenyi téren. Tüntetés volt ez, de a magyarság számára állandó figyelemzvetés is. Az erősen szervezkedő Volksbunddal szemben, mint független irodalmi szervezet, a Janus Pannonius Társaság állt „Sorsunk” című folyóiratával tudományos síkon pedig a harc felvételére létrehozták a Dunántúli Tudományos Intézetet.

1943 óta az intézet munkássága országszerte ismert lett. de tájunkon különösen nagy tiszteletet vívott ki magának. mivel egyes kutatási területei (klimatológia, hidrológia, morfológia, gazdaságeöldrajz) közvetlenül is szolgálták a gyakorlati életet, a gazdasági és közigazgatási szervező munkálatokat. Más tudományágak (történelem, néprajz) pedig az országos tudományos szintézishez adtak értékes adatokat és hozzájárultak néünk eszmei, ideológiai tudatának formálásához.

Ez az eredményekben gazdag évforduló feljogosít minket arra, hogy a következő években az Intézettől további eredményeket várjunk tudományszervezési területen, amelven azt értenénk, hogy az intézetben kívül dolgozó kutatók tevékenységét minél nagyobb mértékben fogják össze és az eddigi szétszórt kutatásokat kancsolják saját távlati tudományos terveikbe. E kívánságból azonban egy sajátos helyzet adódik. Az összefogott, s az így megnövekedett kutatási eredmények közzétételére az intézet eddigi évenként egyszer megjelenő tanulmánykötete már nem elegendő, elkerülhetetlen tehát egy tájegységi tudományos folyóirat létesítése. Valójában érthetetlen is, hogy Dél-Dunántúlnak az utolsó, csaknem két évtizedben nincsen tudományos folyóirata! Országos folyóiratok ezt a hiányt soha nem tudják pótolni, hisz a tudományos eredményeket minél jobban a területhez kell alkalmazni, hogy a tudomány a maga sajátos természeténél fogva közvetlenül hathasson a gyakorlatra, illetve a társadalmi tudat fejlődésére.

A Dunántúli Tudományos Intézetben jelenleg olyan tudományágak vannak képviselve, amelyek a Magyar Tudományos Akadémia II. társadalmi-történelmi osztálya foglal magában. A tájnak azonban természetesen nem pusztán olyan problémái vannak, amelyek az említett kategóriába tartoznak. A tudományágak akkor, amikor egészen speciális területre szorítkoznak, kapcsolatot keresnek a többi tudományágakkal is. A szaktudományok ilyen komplex együttműködése nélkül csak nagy fáradsággal érhetünk el – és akkor is csupán szűkebb perspektívájú – eredményeket. Nélkülözhetetlen tehát az intézetben státusszerűen nem képviselt tudományágak bekapcsolása külső munkatársak megszervezése révén. A tudós utánpótlást nem is lehet elképzelni anélkül, hogy a tudományos eredményeik publikálására, az első szárnypórbálgatásra induló

kutatók publicitást ne nyerjenek tudományos folyóiratban.

A Dunántúli Tudományos Intézet gazdag múltjával és kiváló jelenével példája lehetne az ország más tájegységein létesítendő hasonló tudományos intézeteknek is!

Harcos Ottó

Dobossy László:

H A S E K

Svejk története ma már nálunk közismert. Hasek szatirikus regénye kedvelt olvasmányunk. Ismerjük a hasonló című színpadi művet, amelyet E. F. Burián dramatizálása nyomán Pándy Lajos alkalmazott a magyar színpadra, s a Petőfi Színház az 1957–58-as években mutatta be. Meg kell említenünk Brecht „Svejk a második világháborúban” című művét is, amelyet vidéki színházaink közül például a kanosvári Csiky Gergely Színház is játszott. A közelmúltban a Magyar Televízió a Madách Színház előadásában közvetítette.

Amennyire ismert és a jelek szerint mindig időszerű nálunk Svejk története, annyira kevésbé közismert az eredeti Svejk-regény írója, a XX. század cseh irodalmának egyik képviselője, Jarosláv Hasek.

Avatottabb kéz nem is nyúlhatott volna a Hasekről szóló könyv írásához, mint a Dobossy Lászlóé. Ő ugyanis a mai magyar értelmiségnek ahhoz a nemzedékéhez tartozik, amelyik a két világháború közötti Csehszlovákiában nőtt fel, és a prágai Károly Egyetemen végezte egyetemi tanulmányait a 30-as évek elején. A híres prágai egyetemi tanárnak, a kiváló esztétának, F. X. Saldának volt a tanítványa, és a csehszlovákiai magyar egyetemisták baloldali mozgalmában, a Sarlóban tevékenykedett. Jó ismerője a világirodalomnak is, amit eddigi írásai dokumentálnak. Hogy a francia irodalomban mennyire otthonos, bizonyítja a Romain Rollandról írt könyve.

Úgy látszik, Dobossy egyik fontos közírói feladatának tekinti, hogy a cseh irodalom kimagasló haladó szellemű alakjait a magyar olvasóknak bemutassa. Erre vall, hogy 1961-ben a Gondolat Irodalomtörténeti Kiskönyvtára keretében Karel Capekról írt tanulmányt, az 1963-as évben pedig ugyanott Hasekről írt könyvét publikálja.

Dobossy László tanulmánya a jól tájékozott szakember biztonságával és a szépirói stílus vonzó lendületével, olvasmányosan mutatja be ennek a kissé bohém alkatú, eléggé hányatott életű írónak a fejlődését az első írói próbálkozásoktól a Svejkről szóló remekmű megírásáig. Ez a fejlődés minden kacskaringójával együtt logikusan egyenes vonalat ír le, beleágyazva a kellő mértékkel rajzolt karképbé és az író egyéniségének elemzésébe. A mai magyar olvasó számára két dolog van, ami a szerző által világosan bemutatott írói utat különösen érdekessé teszi. Az egyik Jarosz-

láv Hasek fejlődése a polgári radikalizmustól a proletár forradalomig, a másik pedig az író kevésbé ismert magyar vonatkozásai.

Az egész Svejkszatíra más hangolást kap, ha tudjuk, hogy írója tevékenyen részt vett az 1917–20-as években az orosz proletár forradalomban. Hosszú időn át tevékenykedik a bolsevikok oldalán mint az egyik hadsereg-csoport helyettes politikai biztos. Szinte emberfeletti módon sokat dolgozik a forradalom győzelme érdekében. A rendelkezésre álló adatok szerint 1918 nyaratól 1920 végéig több mint félszáz cikket ír csehül és oroszul, megszámlálhatatlan sok előadást tart, vitákat vezet, üléseken elnököl. És ez az aktív forradalmár, amikor 1920 végén – valószínűleg pártmegbízattal – visszatér hazájába, ismét belemerül a bohém életbe, és nem vesz részt többé az aktív politikai élet harcaiban. Dobossy könyve annak a kérdésnek a megválaszolásával – mélyebb elemzésével – marad részben adósunk, hogy milyen okai lehettek ennek a hirtelen visszavonulásnak. Menthető-e az ún. „cseh legionisták” kíméletlen hazai fellépésével, volt-e benne megalkuvás, elfásultság; milyen szerepet játszhatott az író magatartásában megrendült egészségi állapota, amely alig kétszertendős csehszlovákiai tartózkodása után, 40 éves korában (1923 elején) a halálát okozta? – Persze a szerző utal a Hasek ellen indított általános hajszára (kétféle bírósági eljárás hazaárulás és bigámia címen!), – de talán mindezzel mégsem indokolja elégséges módon éppen Hasek esetében a politikai élettel való teljes visszavonulást. Azt el kell ismerni, hogy Hasek belső lelkiismeretének tisztaságát meggyőzően bizonyítja Dobossy azzal, ahogyan bemutatja: a hazájába visszatért író a személye elleni hajsza elől kitérve, vidéki magányában éppen ebben a visszavonultságában írja meg élete nagy művét, szatirikus regényét Svejkről. Közben küzdenie kell a halálos kórral is, amely nem engedte meg neki, hogy még életében megjelenjen az a világsikert jelentő regénye. Azt is világosan látjuk, hogy a proletárforradalom győzelméért harcoló bolsevik író szava szólal meg végül is a Szejk gyilkos szatírájában. Az erős naturalista színek is az ábrázolás hitelességét, a dokumentáció erősségét szolgálják. A k. u. k. hadsereg amorális légkörének a rajza ilyen módon nem véletlen, hanem egy eszméileg tisztán látó, ideológiai jól képzett író tudatos alkotása.

Dobossy könyvének másik érdekessége, hogy bő anyaggal bizonyítja Hasek különös érdeklődését Magyarországra, a magyar nép sorsa iránt. Félig gyermekemberként több alkalommal megfordul Magyarországon. A cseh kereskedelmi akadémián a magyar nyelvet is tanulja, és belőle jeles osztályzatot kap. Első írásai között feltűnően sok a magyar vonatkozású elbeszélés, szatíra. Dobossy adatai szerint több mint félszázra tehető azoknak a karcolatainak, elbeszéléseinek száma, amelyek magyar környezetben játszódnak. Mivel a világháború idején már elég jól beszélt magyarul, a szovjet forradalomért vi-

vott harcos éveiben ő adja ki a Szovjetunióban a Roham című magyar nyelvű újságot. Két cikkét ismerteti a tanulmány. Ezeket a Magyar Tanácsköztársaságról írta 1919-ben és 1920-ban a magyar proletár forradalom védelmének a jegyében. Baráti és elvtársi kapcsolatok fűzték a forradalmi harcok idején Zalka Mátéhoz. Dobossy részletesen ismerteti a magyar író későbbi, 1931-es visszaemlékezését cseh író-barátjára. Ebből megtudjuk, hogy milyen bensőséges együttműködés alakult ki a cseh és a magyar forradalmi író között. Hasek forradalmi tevékenységének egyik legjelentősebb ismertetése éppen Zalka Máté tollából maradt ránk.

Bellyei László

BETHLEN KATA ÖNÉLETÍRÁSA

Soha időszerűtlenebb írás, – soha izgalmasabb, modernebb olvasmány, mint Bethlen Kata Önéletírása, mely gazdagítva levelezésének válogatott darabjaival és Sükösd Mihály értő és érző tanulmányával a Magyar Századok sorozat legújabb köteteként jelent meg. Az olvasó elborzad a lapokat olvasva: olyan mélységeibe lát bele az emberi léleknek; s valójában nem is tudja, hogy a meredély mélyén örülség, vagy nyomorúság lakik.

Nem hiába méltatták „szegény árva Bethlen Katát” már mint protestáns szentet, s nem ok nélkül sorolták a fanatikuskok, örültek táborába. Mindkettő volt, megszállott és örült, szent és szörnyeteg, mazochista lelkibeteg és kegyetlen úrnő, aki maganemkímélő őszinteséggel tárja fel beteg lelke mélységeit, s ebből a tekintetből olvasmányosabb, mint bármely huszadik századi lélekelemző regény. A fiatalon férjhez kényszerített (szinte mikszáthi különös házasság ez!) és második házasságában is hamar megözvegyült, ikerket szülő és gyermekeket temető, birtokpercek rokon villongásai között a saját portáján szigorúan rendet tartó asszony – lényegében – riasztóan sívár élete bontakozik ki az Önéletírás lapjain, s ezen semmit sem változtat, hogy ő maga „katolikus protestánsként” középkori misztikusokat meghazudtoló konokossággal övezi magát a vallás töviséből font mártírkoszorújával: a korszorú gallyai néha elfedik a sebeket, de a sebek léteznek, s lázuk átlüktet a szomorú sorokon. Vallása iránti rajongásában egy soha meg nem hallgatott s így meg nem értett asszony égi vágyakba hajló szent szerelme lángol, s protestantizmusához való – szinte már eszelős – ragaszkodásában a feudális házasság erkölcsé ellen lázadó nő burkolt és tudatalatti lázadása forr. Hiszen a katolikus Haller Lászlóhoz nem csak azért megy meggyőződése ellenére feleségül, mert édesanyja és rokonsága erőszakkal kényszerítette erre, hanem mert maga is, a „világ jogaival élni akaró” leány, megretten a vagyonbóli kitagadás perspektívájától.

Sivár napjainak érdektelen egyhangúságából objektíve szinte teljesen kiszorul a XVIII. századi Erdély riasztó élete, hogy szubjektíve ott legyen fojtott levegőjű vallásosságában, leveleinek kicsinyes viszálykodásaiban, portájának esetenként felbukkanó napi problémáiban. A Rákóczi szabadságiarc árvák fájdalmát s özvegyek nyomorát növelő csapás emlékeként él benne, kora társadalmi problémái éltűnek meg nem értett asszonyisága és megbántott anyai érzelmei árnyékában.

Sükösd Mihály bevezető tanulmánya igazítja el az olvasót a „bezárult Erdély” szomorú évtizedeiben, s Bethlen Kata asszonyi portréja mellett a kor szellemi arcának vonásait is megrajzolja. Együttérzése olykor szépprózává melegíti sorait, s ez jól van így: az irodalomtörténeti tanulmány és az irodalmi esszé mesgyéjén járva találja el a sorozathoz, olvasóhoz legjobban illő hangot.

Végb Ferenc

Orosz János rajza